

ISSN 2410-5333 (print)
ISSN 2522-1132 (online)

Міністерство культури та інформаційної політики України
Харківська державна академія культури
Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine
Kharkiv State Academy of Culture

Вісник
Харківської державної академії культури
Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture

Збірник наукових праць
Scientific Journal

За загальною редакцією А. А. Соляник
Editor-in-Chief A. A. Solianyuk

Засновано в 1999 р.
Founded in 1999.

Випуск 58
Issue 58

Харків, ХДАК, 2020
Kharkiv, KhSAC, 2020

УДК [008+316.77+378](062.552)

В 53

Засновник і видавець — Харківська державна академія культури

Рекомендовано до друку рішенням ученої ради

Харківської державної академії культури (протокол № 3 від 30.10.2020)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №13567-2541Р від 26.12.2007 р.

Збірник поданий на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України», у реферативних базах «Україніка наукова» та «Джерело». Індукується в наукометричних базах «WorldCat», «Index Copernicus International», Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD) та в пошукових системах «Google Scholar», «BASE». ХДАК є представленим учасником PILA.

Founder and publisher — Kharkiv State Academy of Culture

Recommended for publication by the decision of the Academic Board
of the Kharkiv State Academy of Culture (record № 3, 30.10.2020)

Certificate of state registration of printed mass media, series КВ №13567-2541Р of 26.12.2007

The journal is submitted to the portal of Vernadsky National Library of Ukraine in the Information resource “Scientific Periodicals Ukraine”, in bibliographic databases “Ukrainika scientific” and “Dzherelo”. Indexed in the bibliographic databases “WorldCat”, “Index Copernicus International”, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD) and in academic search engines “Google Scholar”, “BASE”. KhSAC is the Sponsored Member of PILA.

Статті, подані до редакції, рецензуються членами редколегії або зовнішніми незалежними експертами. Редакція здійснює перевірку статей за допомогою онлайн-сервісу пошуку плагіату Strikeplagiarism.com

Веб-сайт збірника: <http://v-khsac.in.ua>

E-mail ред.-видавн. відділу ХДАК: rvv2000k@ukr.net

В 53 Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. А. А. Соляник. — Харків : ХДАК, 2020. — Вип. 58. — 100 с.

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні й організаційні проблеми інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку інформатики й інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

The scientific journal discusses the methodological, historical, theoretical, methodological and organizational issues of information, library operation; the current trends in the development of Informatics and Sciences of information, library and archival.

For researchers, teachers, graduate students, postdoctoral students, employees of fields of information and information, library and archival activities.

ISSN 2410-5333 (print)

ISSN 2522-1132 (online)

УДК [008+316.77+378](062.552)

© Харківська державна академія культури, 2020

Головний редактор

Соляник А. А., доктор педагогічних наук, професор, Харківська державна академія культури

Заступник головного редактора

Давидова І. О., доктор наук із соціальних комунікацій, професор, Харківська державна академія культури

Відповідальний секретар

Мар'їна О. Ю., доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, Харківська державна академія культури

Редакційна колегія

Бездрабко В. В., доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв;

Білушак Т. М., кандидат історичних наук, асистент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка»;

Войцеховська М., доктор габлітований, Гданський університет (Польща);

Гранчак Т. Ю., доктор наук із соціальних комунікацій, ст. наук. співробітник, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського;

Коробійчук І., доктор технічних наук, професор, Варшавський політехнічний університет, Польща;

Кушнарєнко Н. М., доктор педагогічних наук, професор, Харківська державна академія культури;

Лоренз Б., доктор філософії, доцент, Університет прикладних наук у галузі державного управління і правових питань (Німеччина);

Мазур П., доктор педагогічних наук, професор, Державна вища професійна школа в Холмі (Польща);

Пелещин А. М., доктор технічних наук, професор, зав. кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка»;

Столяров Ю. М., доктор педагогічних наук, професор, голов. наук. співробітник Наук. центру досліджень книжкової культури Російської акад. наук, Росія.

Editor-in-Chief

Solianykh A. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture;

Deputy Editor-in-Chief

Davydova I. O., Doctor of Sciences in Social Communications, Professor, Kharkiv State Academy of Culture;

Executive Editor

Marina O. Yu., Doctor of Sciences in Social Communications, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture;

Editorial Board

Bezdrabko V. V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Art;

Bilushchak T. M., Candidate of Historical Sciences, Assistant of the Department of Social Communications and Information Activities, Lviv Polytechnic National University;

Wojciechowska M., Dr hab., Professor, University of Gdansk (Poland);

Hranchak T. Y., Doctor of Sciences in Social Communications, Senior Researcher, Vernadsky National Library of Ukraine;

Korobiichuk I., Prof, DSc, Politechnika Warszawska, Warsaw, Poland;

Kushnarenko N. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture;

Lorenz B., Ph.D, Associate Professor, University of Applied Sciences (Germany);

Mazur P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, the State School of Higher Education in Chełm (Poland);

Peleshchyshyn A. M., Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Communications and Information Activities, Lviv Polytechnic National University;

Stoliarov Yu. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Scientific Center for the Study of Book Culture of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.

ЗМІСТ

Розділ 1. Проблеми теорії інформації та наукової комунікації

(Part 1. Theory and history of social communications)

Y. N. Stolyarov (Ю. М. Столяров)

«STRANGE» LAWS OF THE THIRD WORLD – THE WORLD OF DOCUMENTS («ДИВНІ» ЗАКОНИ ТРЕТЬОГО СВІТУ – СВІТУ ДОКУМЕНТІВ)..... 6

О. М. Кобелев (О. М. Kobieliev)

БІБЛІОМЕТРІЯ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН (BIBLIOMETRY AS A MEANS OF OPTIMIZATION OF LIBRARY ACTIVITIES: HISTORY AND CURRENT STATUS)..... 18

М. А. Назаровець (М. А. Nazarovets)

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОСЛУГ У БІБЛІОТЕКАХ ЗВО (USING DIGITAL TOOLS TO SUPPORT SCIENTIFIC COMMUNICATION: A STRUCTURAL MODEL OF SERVICE ORGANIZATION IN HEI LIBRARIES) 27

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади книгознавства,

бібліотекознавства та бібліографознавства

(Part 2. Theoretical and Methodological Foundations of Book Science,

Library Science and Bibliography)

І. В. Зборовець (I. V. Zborovets)

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ФРАНЦІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕЕКРАНІ (UKRAINIAN TELEVISION EXPOSURE OF THE FRENCH BELLES-LETTERS OF THE 19th CENTURY)..... 38

Н. А. Коржик (N. A. Korzhyk)

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХІВНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ (MODERN TOOLS FOR EFFECTIVE REPRESENTATION OF ARCHIVAL RESOURCES OF UKRAINE)..... 47

О. В. Ламонова (O. V. Lamonova)

КОЛАЖІ ТА ЛЕВКАСИ ЮЛІЇ МАЙСТРЕНКО-ВАКУЛЕНКО (COLLAGES AND LEVKAS BY YULIA MAISTRENKO-VAKULENKO)..... 58

Розділ 3. Документознавство, архівознавство

(Part 3. Document Science and Information Activity)

Н. М. Кушнарченко, А. А. Соляник, С. В. Сищенко

(N. M. Kushnarenko, A. A. Solianyik, S. V. Syshchenko)

Л. Б. ХАВКІНА – КЛАСИК ВІТЧИЗНЯНОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДОЗНАВСТВА (ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) (L. B. KHAVKINA – THE SCHOLAR OF NATIONAL LIBRARY COLLECTION SCIENCE (TO THE 150-TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH)) 71

В. О. Ярута, Г. Г. Асеев (V. O. Yaruta, G. G. Aseyev)

ЕЛЕКТРОННІ АРХІВИ: ПРОБЛЕМИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ (ELECTRONIC RECORDS ARCHIVES: PROBLEMS AND TECHNOLOGIES)..... 89

Розділ 1. Проблеми теорії інформації та наукової комунікації

Part 1. Theory and history of social communications

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.01

УДК 002(075.8)

Y. N. Stolyarov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Main chief researcher, «Scientific and Publishing Center “Science”» of the Russian Academy of Sciences, Moscow

yn100@yandex.ru

<http://orcid.org/0000-0002-9597-4275>

«STRANGE» LAWS OF THE THIRD WORLD — THE WORLD OF DOCUMENTS¹

The article deals with the statement that the conception of three worlds (physical, mental and the world of objectified knowledge), suggested by Karl Raimund Popper (1902–1994), sets its object as a document described as materialized information. Arkadii Vasylovych Sokolov (born in 1934) puts the third world into noosphere, calling it Biblio-voice. Being as big as two other worlds, the world of documents has its own terms, laws, features that do not relate with the laws of physical and ideal worlds as well. It is demonstrated how these laws appear in generary, material, semantic, signative, temporal aspects of a document as an object of information. It is proved that because of worldwide civilizational importance of the third world expressions in digitalization century the future of humanity depends exactly on it. That is why the prime importance task of the modern science is to develop key issues of document studies and theory of information.

Keywords: *philosophy, the thirds world, noosphere, K. R. Popper, A. V. Sokolov, Bibliovoice, laws of document studies, document definition, aspects of a document: generary, material, seme, signative, temporal.*

Ю. М. Столяров, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник, «Науковий і видавничий центр “Наука”» РАН, м. Москва

«ДИВНІ» ЗАКОНИ ТРЕТЬОГО СВІТУ — СВІТУ ДОКУМЕНТІВ

Обґрунтовано тезу, згідно з якою концепція трьох світів (фізичного, ментального і світу об’єктивованого знання), запропонована Карлом Раймундом Поппером (нім. Karl Raimund Popper; 1902–1994), має своїм предметом документ як матеріалізовану інформацію. Розглянуто, що Аркадій Васильович Соколов (народ. 1934) поміщає третій світ до ноосфери, називаючи його Бібліологосом. Визначено, що, як рівновеликий поряд з двома іншими, світ документів має власні поняття, закони, особливості, що не зводяться до законів як матеріального, так і ідеального світів. Показано, як проявляються ці закони в генерарній, матеріальній, семантивній, сиг-

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

нативній, темпоральній складових документа як інформаційного об'єкта. Доведено, що з причини всесвітньої цивілізаційної важливості проявів третього світу в столітті цифровізації саме від нього залежить майбутнє людства, тому сучасна наука має передусім розробляти ключові проблеми документології та теорії інформації.

Ключові слова: *філософія, третій світ, ноосфера, К. Р. Поппер, А. В. Соколов, Біблійологос, закони документології, дефініція документа, складові документа: генерарна, матеріальна, семанівна, сигнативна, темпоральна.*

Background. Since the very moment when Sir Karl Raimund Popper (July 28, 1902 – September 17, 1994) had suggested the conception of three worlds (physical, mental and the world of objectified knowledge) the world scientific society took it for granted, i.e. it neither criticized it nor developed. It is Valerii Pavlovich Leonov is considered the most prominent and consistent representative and promoter of Popper's ideas In Russian science, who highlights them in details in his books (Leonov, 2003, p. 24–28; Leonov, 2008, p. 101–104). Before we make our first step on this way, we have to introduce the author of a new attitude briefly.

His biggest fame Popper gained due to his works on philosophy of science and social and political philosophy as well. Having creatively rethought in his consciousness the attitudes of K. Marx, F. Engels, K. Kautskii, E. Bernstein, A. Einstein, Z. Freud and A. Adler, he is also the founder of whole new attitude to the world. He defended his PhD thesis (topic: cognitive psychology methodology, 1928) but being a professor, he was perfect at mathematics and natural sciences. From 1946 to mid 70s he had been working as a professor of logics and a dean of philosophy, logics and scientific methods department in The London School of Economics and Political Science. For his scientific merits he was made a knight in 1964. In 1976 Popper became a member of Royal Society of London, in 1982 was awarded with Order of the Companions of Honour and got Alexis de Tocqueville Award (1984) (only one person among the soviet scientists was awarded with it – outstanding Russian philosopher, writer, sociologist, publicist Aleksandr Aleksandrovich Zinovev (1922–2006) and Kyoto Prize (1992).

Popper was in evidence in several spheres at once: epistemology (theorist of critical realism), sociology (theorist of open society) and gnoseology. In this case we are particularly interested in his later works of gnoseological format – “Objective knowledge: An Evolutionary Approach” (1972, the second corrected and revised edition was translated into Russian in 1979 and this translation had later been repeated), “Postscript to the Logic of Scientific Discovery”, v. 1–3, – (1982). In these works he suggested the existence theory of three worlds:

- World of physical objects and conditions.
- World of psychical and mental conditions of consciousness.

– World of objected knowledge.

The contents of the third world include scientific assumptions, literature works and other objects that do not depend on self-perception, – in fact, all man-made objects, i.e. all the sphere of culture, but among them documents stand on the first and dominant place. Russian philosopher and cultural scientist Arkadii Vasilevich Sokolov (born on February 10, 1934, Leningrad) refers the third world to noosphere calling it Bibliovoice and discovering the origins of its analysis in classical philosophy in the works of Anaxagoras who lived and worked in V century B.C. (Sokolov, 2020, p. 42). Bibliovoice is suggested to be a collective mind of historically stable community of people who deal with book culture, who write and read books and also actually take part in creating bibliosphere. Classical Bibliosphere is defined as supersystem of book and communication systems, that provides functioning, maintenance and further development of national book culture. The structure of bibliosphere includes social and cultural institutes (systems or spheres of book industry), namely: publishing industry, printing industry, bookselling, library science, bibliographical science. A. V. Sokolov examined the symbolic conception of nature and essence of a human that had been developed by the classic of the XX century philosophy Ernst Cassirer (July 28, 1874, Breslau, now Wroclaw – April 13, 1945, Princeton, New-Jersey, USA). It explains a cultural and historical unity “human – book”. According to the philosophy of symbolic forms the world of books representing bibliosphere by itself is for a cultivated person as natural and an essential part of life environment as an ecology suitable for life (Sokolov, 2020). Taking into account the sign culture of nature Cassirer omitted the unity of sign and material aspect of culture works in his works and as a result did not achieved the comprehension of the third world in its entirety. Sokolov A. V. is convinced that in front of library science, pedagogics and library profession in the whole there is an important and demanding challenge – to provide the use of different library resources for humanistic noospheric transformations of modern society (Sokolov, 2019).

The aim of the paper is to prove that the world of physical objects cooperates with the world on psychical conditions and the second one creates the world of objected knowledge that exists irrespectively to its creators.

Results. According to Popper knowledge does not depend on cognizing subject. The first and the second worlds are linked through the third world that on the one hand is man-made but on the other hand is superhuman because “knowledge without knowledge subject” is concentrated in it (Popper, 2002, p. 116–120), and they are not simply kept in library stocks but have an ability to cooperate with each other and create new knowledge. Materialized knowledge was considered to be the most important civilizatiional phenomenon by Popper. If all achievements of human mind disappear due

to any reason but the libraries with the treasures of materialized knowledge are saved, the civilization will have the only chance for resurrection.

Sequences from the theory of the third world

In addition to already known two habitual worlds – physical (natural, materialistic) and mental (spiritual, ideal) it is suggested to admit the existence of one more world that is equal in rights and size to them – the world of materialized knowledge. Physically knowledge is objectified in a form of documents. As a coeval of document studies founder Paul Otlet (*Paul Marie Ghislain Otlet*; August 23, 1868, Brussels, Belgium – December 10, 1944, ib.) K. Popper could have used the term “document” but his followers are to dig into these ins and outs. Popper made much more important discovery: he attracted the attention to the existence of a new world that is parallel to the other two ones already known. This new attitude claims that in the third world there are its own laws and principles that are not restricted to well-known philosophic attributes.

New claims must look strange, different from everything, otherwise they would represent by themselves no more than a kind of either materialistic or ideal world. They must be identified and cognized, as the saying goes, *ab initio*, as it usually is in materialistic and ideal world. But there such cognizing is held during centuries and millennia and the ideologists of Popper’s world will have to catch up with achievements of already formed up philosophical attitude to the world literally in quantum leaps but even they will be just too slow.

Conditionality of the term “document”

Specific demonstrations of the third world occur in relation to each of document components. Principally they relate to relativity of term “document”. As the objectified knowledge lives by its own, we need to identify the features of this life. And here we will principally have to admit the perception narrowness that the book after it is created always remains the same irrespectively to the fact if it was used afterwards or not. Like Popper does, indeed it can be compared to hornet’s or bird’s nest that remains the same even if it was left or even if hornets or birds have never lived there. (Popper, 1983, p. 450). But such information object similar to such nest can be called a book only in ontological sense. In functional sense the book that lies without any movement is not a book. K. Marx payed attention to the similar situation claiming that “a product becomes a real product only when it is used. For example, a dress becomes a real dress only when it is worn; a house in which no one lives is not a real house” (Marx).

Hence, the term of “book” or talking broader, “document” is relative: on one score (as applicable to physical world) the created information object is a book irrespectively to the fact whether it is being read or not at the moment;

on the other score (as applicable to mental world) a book that is not used by the reader is truly “just a paper with ink spots on it”.

Library is in a difficult position: if it belonged only to the second ideal world it would have to delete all unused books at the moment from stocks. But however, what would it do if immediately after this action it received a request for this book? That is why we distinguish the status of a book (document) that have real value (for books that are being used in the current moment) and that have potential value. Only the books that represent no value among the readers and do not correspond the profile of library stocks are deleted from stocks.

This situation can be interpreted in another way if we distinguish the documents that are in static (in a state of rest) and the ones that are in dynamics (in a state of movement). Anyway, apparently the term “document” is not one dimensional, it is multidimensional and dialectic. Beyond that, stocks manager must have not only the skills of distinguishing a book from not-a-book, he also must realize its value, profile, timeliness, novelty, scientific and/or practical significance, art and spiritual dignities. Abstract definition of a book is not enough for him. That is why it is important to have scientific definition of a book (document) that reveals its main essential features.

Conditionality of the term “document”

Relativity as basic determinative feature of a document can be seen in an exceedingly broad range. It allows us to consider any object as a document – materialistic as well as spiritual – under one condition: if required information can be extracted from it. Therefore, the term of “document” is not only relative but also conventional.

International Organization for Standardization (ISO) sticks to exceedingly broad definition of “document”: *document is “a written information or materialistic object that can be used as a unit in documentation process”* (ISO 5127/1: 2017. Information and documentation: vocabulary). This definition can be defined more precisely in two aspects. Firstly, written information is neither more nor less than materialistic object and therefore the words “written information” are odd. Secondly, the rules of defining the terms prohibit the use the defined term in the definition because in such case vicious circle emerges. The word “documentation” in the definition should be replaced with the word “semantic”, this will give required clarity to the definition.

Thus, *document is an object that is able to serve as an information bit in the particular semantic process (phenomenon). The fact of obvious presence, entry format (if available) and other information parameters are unessential; the only condition: contents and extent of extracted information must be essential*

and sufficient to consider it to be a complete unit of exactly this semantic process or event.

Document as a subject of the third world

Document perceived as subject belongs to the physical world. If a subject has any information it refers to the world of ideal terms. Ability to extract the information and to correlate it with semantic process or event profile allows to include it into this process (event) as a relatively independent information subject and to examine it as an element of the objectified knowledge world or the world of documents.

Generary and materialistic aspects of a document

There are no restrictions for generary (lat. *geněro* – give birth, create, produce) and materialistic aspects of a document. Therefore, by its origin (generary aspect) a document can have either natural (linear or biogenic including homo(anthropo)genic) or artificial (technogenic) origin. At the present moment of history in the world predominate homodocuments and electronic documents but the invention opportunities of brand-new kinds of documents are only beginning to be mastered. It is known that medium can appear in two conditions: substance and energy that can merge into each other. Therefore, materialistic aspect of a document can be substantial and makeshift as well. As the materialistic aspect usually dissociates into base material (for example, paper) and entry material (for example, printing ink), each of these components is able to be materialistic and energetic as well (electronic document). Methods, instruments, entry size, design shape and other materialistic parameters of a document can endlessly vary – we assure ourselves of it every time and everywhere, seeing a vast amount of existing types of documents and emerging of new ones.

Herewith there is a regularity: At the same time, a regularity was established: document type existence duration depends on the fact whether it has any advantages comparing to other types. If at least one of such advantages is maintained or detected this document type remains demanded in the social environment where this advantage is critical.

One of “strange” correlation features of tangible medium and information kept on/in it is when this information is shared through space and time it is transferred into other media but herewith it is saved on original medium too. This provides theoretical indestructibility of once created document and also an ability of endless copying, multiplying of initial information: as far as the information is being withdrawn from the original medium it is being saved on it at the same time without having its amount reduced. In the third world the law of the first world – conservation of substance and energy (Lomonosov law: “if something disappears in one place, then it appears in another one”) – is not effective! When being shared information

is transferred from one place to an infinite number of other places, however it is saved on an original medium. When it is withdrawn from the original medium its amount is not reduced, it is multiplied. It is a law too, but it is the third world law.

In physical world nails are to be produced from iron, pies are to be cooked from flour and you cannot mix up the original ingredients. The third world is free from such a strict dependence: the same medium can contain different information; the same information can be kept on different media. This postulate also has a rank of a document studies law.

Signative aspect of a document

Signative aspect (lat. signum – sign, picture, signal) of a document is demonstrated in an exceedingly unique way in the third world. Unlike the first and the second worlds where the subjects and terms are represented directly, in the third world they can be shown exceptionally through the other objects, events, actions, experiences, – to be brief, with help of a sign. Direct transfer of thoughts can be realized only in miracles and fantasies yet. In fact, the miracle is the representation of thoughts in the form that is different from them, as if instead of an apple pie we got a set of ballpoint pens or Hegel's philosophic essay.

The circumstance that the information phenomenon exists only in abstraction and in real life information is always demonstrated in seamless unity with a medium and a system of signs, i.e. in a form of document, is understood by hardly everybody and because of that we can see a huge amount of incorrect expressions misrepresenting nomenclature of different sciences. For example, let us think over the term “information retrieval system” (information retrieval instrument, information retrieval language etc.). The aim of this system is not to search the information but to search the document that contains required information. Therefore, this system should be called document retrieval.

It is necessary to clarify what is meant by the expression “analytical and synthetic recycling of information”, which has become so common that it gave the name to the corresponding university textbook (*Analytical and synthetic information processing*, 2013). It is a good half of it, four out of eight chapters that make up the main body of educational material, which refer to the document even by name: “Subjecting documents”, “Organizing and classifying documents”, “Annotating documents and electronic resources”¹, “Abstracting documents” ... The classic monograph by A. I. Mikhailov, A. I. Cherny and R. S. Gilyarevsky “Fundamentals of Informatics” (Mikhailov, Cherny, Gilyarevsky, 1968) also describes documents (chapter

1 The expression “electronic resources” is another attempt to erase the concept of “document” from the professional lexicon, in this case “electronic document”.

2), their processing (erroneously named processing) (chapter 3), copying and reproduction (chapter 8). The so-called information retrieval system is based on the concept of “retrieval image of a document” that is a document, but not information.

Due to the same reason in the real life there is no and cannot be an *information system* as a phenomenon that is designed for “keeping, processing, searching, sharing, transferring and delivering of the information”, but there is a documentation system because it does not deal with clear information but always and certainly with information in a form of signs, that is kept on a medium etc., i.e. with a document. The ordered collection of *documents*, facts or their data should not be called document collection because it is incorrect. If information resource exists somewhere, it exists only in abstraction or in heads of its creators overwhelmed with fantasies. In fact, this resource is always documental. The expression “documentated information” has no sense because the word “documentated” implicitly contains the term information: documentating – creation of a document on a tangible medium with help of different methods, ways and information entering instruments. Hence, the expression “documentated information” literally means absurdity: “information, entered on a medium information”. Instead of the incorrect expression “documentated information” it is more appropriate to use term “document”. As correct terms can be considered “document search profile”, “documental resource”, “document collection”, “document flow” et al.

Meanwhile such expressions as “information need”, “information request” are correct: a reader needs exactly information, but it is secondly for him in what form it will be represented in the document.

The term “sign” can be demonstrated as very different in the third world. Sign is understood as a representative of information that stands behind it and can be any; it can mean anything or nothing or mean emptiness (simulacrum). Absence of a sign at certain circumstances can also be a sign, i.e. even so transfer required information. Sign and something that is signified by it can exchange their places. Sign can represent itself and then we will deal with authentic (not authentic!) document.

Obtaining increased meaning, a sign becomes a symbol; it can influence on something that is signified by it and not just be its representative. Meaning of a sign can broaden, restrict, transform. A sign can turn into a code (converted sign or a sign of a sign). Plasticity of sign has already led to virtual reality with all its positive and no less than worrying negative consequences for brain, behavioral strategies and thinking pattern.

Semantic component of a document

A document is essentially information. But, as it has been already noted, information is not in its pure form, but presented in a symbolic

form on a tangible medium. The informational, or semantic (from ancient Greek σηματικός “denoting”) component is the most important among all its components, since it refers to the semantic meaning of the document, that is, actually, for the sake of which it is created, processed, stored, distributed, used. Researchers have long been interested in the question of what information is in essence. Many explanations have been put forward, up to the most bizarre and mutually exclusive. So, according to the most optimistic version, information is primary, everything in the world is made of it. An elementary particle of the Universe, in accordance with this version, is incorporeal and massless information as the primary basis of all subsequent combinations with it, leading to the creation of matter, including thinking. According to the pessimistic view, there is no information at all (who saw it, felt it where and when?); all reasoning about it is speculative, devoid of specific content. Between these extreme positions there are interpretations, according to which information appears on condition that the researcher puts on the so-called information glasses; that information is generated by lepton (standing) waves; information is material and matter is informational; that information is a subjective reality; etc. (Shaginyan, 1981).

The fact that K. Popper neglected the information approach and that, according to the just remark of A. V. Sokolov, impoverished his theory (Sokolov, 2010, p. 226). Meanwhile, failures in explaining the nature of information lie, perhaps, in the fact that they are trying to discover its sources either only in the first or only in the second world, whereas it would be useful to turn to the third world. It is natural for him to express spiritual meaning through a sign as a materialized thought, a mediator between an idea and its materialized embodiment. The unity of an objective material sign and the subjective meaning endowed with it by a person forms a phenomenon called a document. When operating with the concept of a document, there is no need to build complex and contradictory constructions of ambivalence of information, dualistic monism in explaining its essence. Information appears as a subjective reality imprinted in objects of the material world – this is, apparently, a dialectical explanation of the phenomenon of information.

Temporal aspect of a document

Just as relevant is comprehension of temporal (lat. *tempus* – time) aspect of a document. A man shouted however he realized the futility of his wish: “Oh, moment, freeze, you are beautiful!” It is true that it is impossible to freeze the moment neither in the first world nor in the second one. But the whole third world is just nothing else than frozen time! The main qualitative difference of the third world from the other two is that its subject is time frozen and saved in a document. The thing that was balked at by the first two

worlds became a subject of the science about the third world – the world of objectified knowledge.

Here omitting this peculiarity as unessential one for this case, the examination of the difference between terms “information” and “knowledge”, we mark up the main thing: as a writer Marietta Shaginyan said: “libraries are first of all a giant concentration of compressed time, a sort of junction of millennia of human’s thoughts transferred onto parchment, papyrus, paper for the life in *permanency*, not in *fluidity*” (Shaginyan, 1981, p. 48). Libraries are keepers of the main thing that a human leaves after his death: his thoughts, his soul, and his emotions. In fact, the second world has an opportunity to be developed only due to the existence of the third world. Meanwhile, all the achievements of the second world are materialized in a form of documents and kept in library stocks.

Space is also subjected to the third world because the humanity invented methods of accumulated information sharing not only through time (with help of static documents in form of stony stelae, inner and outer surfaces of buildings) but also in the space – by means of the invented portable, movable and easily transportable documents. Humanity went even further when found a way to tear the information off the medium (saving it on it at the same time!) and to transfer it at lightspeed to any place of the Earth and even beyond its boundaries.

As a master of time a library associated the whole its technology with this category. It divides documents into nonperiodical, periodical, and sporadic ones. Their order, accounting, processing and arrangement drastically differ at the technological level. Storage period of documents of different types in libraries, archives, scientific information institutions directly depends on temporal aspect. The latter defines half-cycle of information aging, so called “half-life” of a document. This term is a basis for Bradford’s law of scattering – one of fundamental clauses of library stocks management. The moment of copyright emergence is also defined by the date of publication release approval, duration of copyright is also subjected to chronological aspect. Otherwise speaking, temporal aspect of a document is essential theoretically and practically as well.

Document as the most genius invention of humanity

Invention of document is one of the most important inventions of a man. It vastly precedes any others genius inventions like invention of a wheel or mastering the possibility of using a fire. Document goes along with a man through his entire life and often keeps its meaning (historical, cultural, legal) after his death. Having invented a document, in certain cases a man became its hostage because if he lost his document, he would lose his rights, property and dignities. A document is a concentration of all humanity knowledge

about the first and second world as well and in the course of perceiving the third world – about the third world too. The history of humanity began since the written document emergence moment. All the previous period is called prehistorical.

There is a big threat that the civilization history will be finished with the end of document development history because the phenomenon of dependence from a document has expanded up to planetary proportions. It is also necessary to study the phenomenon of documental resonance: when the emergence of one document causes a “tail” of documents and can evoke a collapse of documents in society.

Document furcation as an engine of progress

Ultimately the real engine of social development is a document furcation that drastically influences the fates of society positively and negatively as well. Current ongoing digitalization of document technologies will have tremendous success in technical equipment of a man and the whole society but also will cause severe planetwide sequences. That is why the main efforts of scientists must be aimed on studying the third world of documents.

Conclusions. Nowadays science is just beginning to cognize the third world with its unique laws and demonstrations. By its importance it stands near two already known worlds. The suggested by K. Popper conception is worth being honored with the Nobel prize. Popper's conceptual view represents dramatic complement to the existing world view. Document is invented by man, designed for satisfaction of man's needs and exists in physical world (world No.1), – all this is truth. However, it is also the truth that the world of documents is a special world with its specific demonstrations, laws and principles. Cognizing and following practical use of them is a regular relevant objective of philosophy and document studies. Humanity will have to realize that the problems caused by realities of the third world will have to be placed into the forefront of its attention in the nearest future because the further or perhaps final fate of civilization depends on its decisions.

References

- Analytical and synthetic information processing: textbook* (2013). A. V. Sokolov (Scientific editor). St. Petersburg: Profession. [In Russian].
- ISO 5127/1: 2017. *Information and documentation: vocabulary*. (2017). P. 1. Basic concepts, P. 5. Switzerland. [In Russian].
- Leonov, V. P. (2003). *Library space. Library symphony*. The Russian Academy of Sciences, Library of RAS. Moscow: “Nauka”. [In Russian].
- Leonov, V. P. (2008). *Besame mucho. Travel to the world of books, bibliography and bibliophilism*. The Russian Academy of Sciences, Library of RAS. Moscow: “Nauka”. [In Russian].

-
- Marx, K. (1968). *Economical manuscripts of 1857–1859*. V. 46, pt. I, p. 27. [In Russian].
- Mikhailov, A. I., Cherny, A. I., Gilyarevsky R. S. (1968). *Fundamentals of Informatics*. 2nd edition, revised and enlarged. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Popper, K. R. (1983). *Logics and growth of scientific knowledge: selected works (transl. from Eng.)*. Moscow: “Progress”. [In Russian].
- Popper, K. R. (2002). *Objectified knowledge: evolutionary approach*. Moscow: URSS. [In Russian].
- Shaginyan, M. S. (1981). *Four lessons from Lenin*. Moscow: “Molodaia gvardiia”. [In Russian].
- Sokolov, A. V. (2010). *Philosophy of information: professional and ideological textbook*. St. Petersburg: Saint Petersburg State Institute of Culture. [In Russian].
- Sokolov, A. V. (2019). Noosphere Man in the library of future. *Library studies*, V. 68, No. 1, p. 7–17. Retrieved from <https://doi.org/10.25281/0869-608X-2019-68-1-7-17>. [In Russian].
- Sokolov, A. V. (2020). Essay about library postmodernity. *Culture and arts bulletin*, 1 (61), p. 7–18. [In Russian].
- Sokolov, A. V. (2020). Libraries in smart-cities: on the occasion of 100 years of noosphere conception. “*Universitetskaia kniga*” (April, p. 42–45). [In Russian].
- Stolyarov, Yu. N. (2000). *The essence of information*. Moscow. [In Russian].

Надійшла до редколегії 10.09.2020 р.

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.02

УДК 001.891:02](045)

О. М. Кобелев, доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

k_a_n_@ukr.net

https://orcid.org/0000-0002-6322-0735

БІБЛІОМЕТРІЯ ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН¹

Зазначається, що одним із напрямів оптимізації діяльності бібліотек є бібліометрія. Бібліометричний аналіз не лише формує важливий інформаційний ресурс для контролю та управління бібліотечними процесами, але й впливає на авторитет бібліотеки в зовнішньому середовищі. Бібліотеки в останні десятиліття переходять від традиційних функцій обслуговування та інформаційного забезпечення вчених до контролю й оцінки, здійснення статистики їх продуктивності та впливу через дослідження публікацій і вивчення цитування.

Ключові слова: бібліометрія, бібліотека, бібліометричні дослідження, діяльність бібліотек, цитування.

О. М. Kobieliiev, Doctor of Sciences in Social Communications, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

BIBLIOMETRY AS A MEANS OF OPTIMIZATION OF LIBRARY ACTIVITIES: HISTORY AND CURRENT STATUS

The aim of this article is to consider the history and current prospects of bibliometrics in the library as a tool for optimizing activities.

Research methodology. The author has used systemic and comparative approaches as well as a problem and analytical analysis to examine the principles, areas of focus and the research trends at the bibliometric analysis in the library activities.

Results. The current status in which the libraries of Ukraine now find themselves requires significant changes both in the areas of library activities and in the methods and forms of its organization. Libraries in the form of the usual accumulation of knowledge have become obsolete; they nowadays need to prove their feasibility and usefulness to the society in general, and to the relevant government and commercial institutions in particular. Without this, it is impossible to have the right attitude and funding. This situation is not exceptional and is complicated by well-known economic difficulties in Ukraine. In addition, it is necessary to take into account the increasing competition from extremely dynamic new information structures.

Bibliometric analysis, proving the experience of individual libraries, forms an important information resource for control and management of library processes, which becomes especially effective in terms of its automation. The latter is especially important for Ukrainian libraries under the modern conditions, when the implementation of the function of documentary memory by Ukrainian

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

scientific libraries due to existing financial and logistical constraints is much more difficult, which gives special importance to the need to supplement the initial parameters of library acquisition models. Thus, the citation analysis can be used as a method of selecting documents in the initial fund of the library.

Novelty. The possibilities of bibliometric analysis increase significantly when used in the conjunction with other methods. For example, solving one of the most painful problems of Ukrainian libraries today, but like the world libraries in general, is to ensure high-quality acquisition of library holdings without the involvement of a marketing approach to the acquisition process, monitoring the flow of documents. In addition, bibliometric research can be conducted not only to solve internal problems of libraries. Bibliometrics is a necessary component of many information products and services created by libraries. Bibliometric research can be the basis for the formation of knowledge bases in the scientific library.

The practical significance. Bibliometric studies can help to solve the problems of acquisition of the library collections, to become a basis for definition of strategy of acquisition in general. In addition, bibliometric indicators of citations, the influence of a particular author, scientific journal, direction, etc., and is one of the criteria for current and retrospective replenishment of *library holdings*, determining the scientific value of publications.

Keywords: *bibliometry, library, bibliometric studies, library activities, citations.*

Постановка проблеми. Ситуація, у якій нині опинились бібліотеки України, потребує значних змін як у напрямках бібліотечної діяльності, так і в методах та формах її організації. Бібліотеки (у їх нинішній чисельності), як накопичувач знань у формі зібрань документів, сьогодні вже не влаштовують суспільство — розвиток інформаційних технологій надає можливості користувачам задовольняти значну частину інформаційних запитів (насамперед простих), не звертаючись до бібліотеки, а використовуючи можливості пошуку через Інтернет, до того ж, перебуваючи в комфортних, домашніх умовах і не витрачаючи час та зусилля на відвідування бібліотеки. Тому останні, як і весь бібліотечний соціальний інститут, повинні спрямувати свої зусилля на задоволення складних інформаційних запитів та інших потреб користувачів, які вони не можуть задовольнити самостійно, звернувшись до пошукових систем Інтернету. Саме це дозволить бібліотекам не лише зберегти свою роль у суспільстві, але й збільшити її значення, попри постійно зростаючу конкуренцію на інформаційному ринку. Водночас усе це зумовлює необхідність оптимізації роботи як бібліотек загалом, так і їх структурних підрозділів. Одним із інструментів (напрямів) такої оптимізації бібліотечної діяльності і є бібліометрія.

Особливо відзначимо, що найбільше можливостей для вищеназваного напрямку дій мають, передусім, великі наукові та бібліотеки ЗВО, де сконцентровано значний науковий і ресурсний (бібліотечні фонди, матеріально-технічна база тощо) потенціал, що перетворює їх на

провідні науково-методичні та науково-дослідницькі галузеві центри загальнодержавного або регіонального значення. Тому саме вони повинні виробити й продемонструвати іншим вітчизняним бібліотекам напрями розвитку в нинішніх умовах, які характеризуються загальновідомими труднощами з комплектуванням в умовах обмеженого фінансування, проблемами створення та ефективного функціонування каталогів, як електронних, так і звичайних. Слід також особливо відзначити тісно пов'язану з вищезазваним необхідність створення та активного просування на перспективний інформаційний ринок бібліотеками своїх нових інформаційних продуктів і послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, присвячених бібліометричним дослідженням у бібліотеках, свідчить, що одним із напрямів вирішення означених вище проблем саме і є ширше застосування науковими бібліотеками засобів бібліометрії, яка «є методом кількісного дослідження надрукованих документів, що існують у виді матеріальних об'єктів або бібліографічних одиниць, а також заміників того й іншого» (Broadus, 1987). Підґрунтям для зазначених процесів є те, що прискорене зростання кількості та різноманіття інформаційних потоків у суспільстві, науково-технічні досягнення в галузі інформаційних технологій дозволяють перейти від традиційних бібліотечних форм інформаційного обслуговування до нового формату, у якому зростає частка аналітико-синтетичної переробки інформації, що базується на більшій кількості використаних бібліо- та наукометричних методів, а також досягнень у сфері математичної логіки та комп'ютерної лінгвістики. Тому, як зазначає І. Вормелл (Вормелл, 2000), для розширення спектра своїх послуг сучасні бібліотечні та інформаційні спеціалісти, завдяки використанню бібліометричних методів під час дослідження баз даних та аналітичної роботи, мають більше можливостей. Водночас це зумовлює зростання уваги фахівців до аналізу нової ролі наукових бібліотек у сучасній науковій комунікації (Галявієва, 2012), висвітлення значення соціальних комунікацій у бібліометричній діяльності бібліотечних установ (Медведева, 2019), дослідження можливості використання даних, отриманих під час бібліотечного обслуговування, виконання бібліометричного аналізу (Земсков, Колосов, 2016).

Відтак, **мета статті** — розглянути історію та сучасні перспективи бібліометрії в бібліотеці як інструменту оптимізації діяльності останньої.

Вклад основного матеріалу дослідження. Визначення «бібліометрія» у науковий обіг увів англійський учений А. Прічард (Richard, 1969) у 1969 р. Науковець розумів бібліометрію як статистичний метод, що досліджує бібліографічні характеристики документів. Визначення «бібліометрія» змінило поняття «статистична бібліографія», яке відзначалося певними недоліками. По-перше, не досить чітко окреслювало

предмет дослідження (характеризувалося семантичною багатозначністю, тобто могло розумітися як «бібліографія зі статистики»); по-друге, було не надто підходящим (зручним), по-третє, через все це не часто застосовувалося.

В останні десятиліття основними, найефективнішими та популярнішими бібліометричними методами досліджень є аналіз кількості публікацій і вивчення цитування. Становлення зазначених методів кількісного аналізу було значною мірою стимульовано розробкою на початку 1960-х рр. універсальної інформаційної системи SCI Інститутом наукової інформації (ISI). Зазначена система дозволяла обробляти статистику бібліографічної інформації у світовому масштабі й віднаходити взаємозв'язки між публікаціями з метою пошуку наукової літератури, передбачала дослідження знанневих і соціальних взаємозв'язків учених та наукових колективів.

Починаючи з 1960-х рр. стало аксіомою, що дослідження інформаційних процесів у науці загалом або в окремому науковому напрямі зокрема може базуватись на аналізі цитування в наукових публікаціях, насамперед статтях, а моніторинг рівня цитованості наукових праць надає можливості дослідити розвиток галузі науки або окремого наукового напрямку за той чи інший період часу, виявити взаємозв'язки з суміжними науковими галузями та напрямками досліджень. Підґрунтям цього є розуміння, що наукові посилання в сучасній науці фігурують як інструмент комунікації. Тому нині наукове цитування розглядається як формальний індикатор взаємозв'язків між науковими роботами. Гіпотеза про те, що посилання являють собою символи наукових концепцій, становить теоретичну основу показників цитування. Окрім того, багаторічна практика бібліометричних досліджень доводить, що високий рівень цитованості зазвичай підтверджується й іншим науковим визнанням, починаючи від експертних оцінок колег і завершуючи присудженням наукових нагород, членством у різноманітних наукових асоціаціях, товариствах тощо.

Слід зазначити, що, на думку М. Боніца (Бониц, 1990), створені на основі аналізу публікацій та цитування інформаційні системи можна розглядати як експертні системи. Вони, на відміну від «класичних» великих інформаційних систем, що надають інформацію широкому колу користувачів за помірних інтелектуальних затрат на її підготовку (наприклад, упорядкування рефератів), і дорогих та трудомістких експертних систем, які обслуговують вузькообмежені галузі з невеликою кількістю споживачів і для яких знання «витаються» з експертів високоосвіченими досвідченими когнітологами, є дешевими, оскільки інформація, наприклад, для SCI надається, певною мірою, неофіційно

визнаними експертами та когнітологами, а коло користувачів охоплює практично всю світову наукову громадськість. Водночас «ніхто не може відмовити досвідченому науковцю, що викладає отримані ним результати в публікаціях, у визнанні його експертом. І при цьому посилення в його публікаціях набувають форми експертних суджень, оскільки підготовка як наукової публікації, так і відповідного списку літератури до неї являються типовими експертними операціями, які вчені не можуть довірити ні автоматизованій системі, ні когнітологів. Лише автор має знання про необхідність цитування і може надати їхній експертній системі для подальшого використання» (Бониц, 1990, с. 12).

Слід відзначити такі особливості бібліометричного аналізу:

- надає можливості застосувати значні обсяги вторинної інформації, представленої в різних базах даних;
- має на меті виявлення довготермінових тенденцій, що ґрунтуються на стратегічному моніторингу за розвитком науки.

Останнє особливо важливо у зв'язку з тим, що для того щоб управляти інформаційними процесами сучасної науки, необхідно досліджувати умови створення і поширення наукової інформації. Тому прогнозні дослідження повинні відбуватися безупинно, супроводжуючи фундаментальні дослідження. Нині для розуміння змін, що назрівають або вже здійснилися, недостатньо разових розрізнених досліджень. Саме тому виник моніторинг — адекватна сучасним завданням система, що вивчає, на постійній основі, процеси в динаміці. Саме моніторинг, оснований на послідовно виконаних через певні проміжки часу дослідженнях, певній методології, однаковій програмі й засобах аналізу, дозволяє органам управління різних рівнів своєчасно реагувати на зміни та приймати необхідні рішення. Показовим у цьому аспекті є досвід використання бібліометричних методів бібліотеками закладів вищої освіти.

Зростаюча активність призводить до загострення конкуренції як зовнішньої, серед вчених з різних країн, закладами вищої освіти, науково-дослідних інститутів, так і внутрішньої, у кожному окремому закладі вищої освіти. Університетські (вузівські) бібліотеки, будучи підрозділами закладів вищої освіти, використовують бібліометричний аналіз під час реалізації наступних цілей і завдань, зумовлених процесами, що відбуваються в науковому світі:

- визначення найактивніших і найефективніших науковців закладу вищої освіти;
- розробка перспективних напрямів підготовки й експериментальних навчальних дисциплін;
- аналіз ринку навчальної та наукової літератури для оптимізації комплектування бібліотечних фондів;
- аналіз відповідності читацьких уподобань світовим трендам;

- аналіз затребуваності власних бібліотечних фондів навчальної та наукової літератури (фізичних й електронних).

Також показовим проявом активізації бібліометричних досліджень і розширення сфери застосування інструментарію бібліометрії, зокрема і в бібліотеках, стали спроби використання потенціалу кількісних методів, наприклад, для вивчення художньо-культурної частини світового ДПП, зокрема творів письменників-лауреатів нобелівських премій (Карикова, Тютюнник, 2000).

Бібліометричний аналіз, як доводить досвід окремих бібліотек, формує важливий інформаційний ресурс для контролю та управління бібліотечними процесами, що особливо ефективно за умов його автоматизації. Останнє є особливо важливим для українських бібліотек у сучасних умовах, коли реалізація функції документальної пам'яті вітчизняними науковими бібліотеками у зв'язку з наявними фінансовими та матеріально-технічними обмеженнями значно ускладнена, що зумовлює доповнення вихідних параметрів моделей комплектування бібліотечних фондів даними бібліо- і наукометричних досліджень. Так, аналіз цитування може бути застосований як метод відбору документів у початковий фонд бібліотеки (Фунтикова, 1991) тощо.

Перед бібліотеками нині, як відомо, постали проблеми не лише придбання, але й зберігання бібліотечних фондів. Необхідність комплексного вирішення питань, пов'язаних із комплектуванням, опрацюванням, збереженням й організацією використання інформації, наприклад, яку інформацію слід продовжувати одержувати на традиційних носіях, а яку на електронних, зумовлює зростання важливості використання критеріїв інформаційної цінності, значимості й актуальності видань, що можуть бути оцінені з різних позицій. Тому значне місце приділяється використанню методів бібліометрії, зокрема аналізу цитування, іноземних часописів у статтях провідними вітчизняними вченими.

Перспективність і значущість бібліометричних досліджень та бібліометричних послуг у сучасному світі зумовлюють наступні (Галаявиева, 2012) фактори:

- прогрес у галузі інформаційно-комунікаційних технологій, що значною мірою полегшують бібліометричне дослідження, полегшуючи обробку наукової інформації;
- подальший розвиток моделей та методів бібліометрії, пов'язаних з формуванням нових галузей дослідження (вебметрія);
- створення нових показників (індекс Хірша, або h-індекс) і розробка інструментів візуалізації даних. Досить довго основним джерелом для проведення масштабних бібліометричних досліджень була БД «Web of Science» (WoS), нині інструментами для виявлення, збору

та надання бібліометричних даних є також БД «Scopus» і система «Google Scholar»;

- активне застосування бібліометрії та наукометрії в науковій політиці і в управлінні фінансуванням науки; підтримка національних програм розвитку науки й національних систем оцінки наукових досліджень, що базуються на бібліометричних показниках.

Світовий досвід свідчить, що бібліометричні показники застосовуються національними радами та іншими органами з науки та освіти в процесах оцінювання рівня й стану розвитку вищої освіти як у країні загалом, так і в окремому вищому навчальному закладі зокрема, під час розподілу бюджетних коштів, що виділені державою на науку та освіту, між окремими науковими й навчальними закладами. Часто отримані за допомогою бібліометричного аналізу дані про наукову активність і продуктивність окремих учених та наукових колективів застосовують у процесі розгляду отриманих заявок на гранти, аналізу результатів конкурсів на заміщення вакантних посад у навчальних або наукових закладах.

Як підкреслюється в роботі (Земсков, Колосов, 2016), під час бібліотечного обслуговування формуються масивні дані, що відображають рівень актуальності науково-технічної літератури, під час як застосування традиційних методів анкетування, так і обробки даних у процесі використання ліцензійних документів. Запити читачів бібліотек до серверів систем телепроцедур, віддалених користувачів до вебсайту бібліотеки формують величезні масиви даних лог-файлів відповідних серверів. Ці дані в сукупності з даними про звертання користувачів до онлайн-ового ЕК дозволяють виводити цінну бібліометричну інформацію про рівень затребуваності публікацій, окремих журналів та авторів, а також звичайні для бібліометрії відомості про напрями досліджень і тренди.

Висновки. Можливості бібліометричного аналізу значно зростають під час його застосування в сукупності з іншими методами. Так, наприклад, вирішення однієї з найбільш актуальних на сьогодні проблем українських бібліотек, утім, як і бібліотек світу загалом, — забезпечення якісного комплектування бібліотечних фондів, неможливе без залучення маркетингового підходу до процесів комплектування, моніторингу документального потоку.

Окрім того, бібліометричні дослідження можуть виконуватися не лише з метою вирішення внутрішніх проблем бібліотек. Бібліометрія є необхідним складовим елементом багатьох створюваних бібліотеками інформаційних продуктів та послуг. Бібліометричні дослідження можуть бути базою для формування баз знань у науковій бібліотеці.

Таким чином, бібліометричні дослідження можуть допомогти у вирішенні проблем комплектування фондів, стати основою для визначення стратегії комплектування загалом. Крім того, бібліометричні показники цитованості, впливу того чи іншого автора, наукового журналу, напряму тощо і є одним з тих критеріїв поточного та ретроспективного поповнення фондів, визначення наукової цінності видань.

Список посилань

- Болл, Р. (2008). Библиометрический анализ как новая сфера деятельности библиотек. *Международный форум по информации*, 2, 28–32.
- Бониц, М. (1990). Указатель цитированной литературы SCI на компакт-дисках, или крупнейшая в мире экспертная система. *Международный форум по информации и документации*, 15, №3, 9–12.
- Вормелл, И. (2000). Придание новых качеств найденной информации. *Международный форум по информации*, 4, 23–29.
- Галявиева, М. С. (2012). Бибиомерия — новое направление работы библиотек университетов Европы. *Вестник КазГУКИ (спецвыпуск)*, 71–78. Казань.
- Земсков, А. И., Колосов, К. А. (2016). Библиометрия в библиотеках. *Научные и технические библиотеки*, 11, 5–23.
- Карикова, Е. В., Тютюнник, В. М. (2000). Методология количественного анализа документно-информационных потоков художественной литературы. *Библиотечное дело — 2000: проблемы формирования открытого информационного общества*, Ч. 1, 21–23. Москва.
- Медведева, А. (2019). Роль соціальних комунікацій у бібліометричній діяльності бібліотечних установ. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 52, 350–359. Київ.
- Фунтикова, С. П. (1991). Анализ цитирования как метод отбора документов в начальный фонд специальной библиотеки. *Библиотека — Информатизация — Наука*, Ч. 1, 84–86. Киев.
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, 5–6, 373–379.
- Prichard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *J. Docum*, 25, №4, 348–349.

References

- Boll, R. (2008). Bibliometric Analysis as a New Field of Libraries Activity. *Mezhdunarodnyi forum po informatsii*, 2, 28–32. [In Russian].
- Bonic, M. (1990). SCI Cited Literature Index on CD, or the world's largest expert system. *Mezhdunarodnyi forum po informatsii i dokumentatsii*, 15, №3, 9–12. [In Russian].
- Vormell, I. (2000). Giving new qualities to the information found. *Mezhdunarodnyi forum po informatsii*, 4, 23–29. [In Russian].
- Galyavieva, M. S. (2012). Bibiomerism is a new direction in the work of libraries of European universities. *Vestnik KazGUKI (spetsvypusk)*, 71–78. Kazan. [In Russian].

- Zemskov, A. I., Kolosov, K. A. (2016). Bibliometrics in Libraries. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki*, 11, 5–23. [In Russian].
- Karikova, E. V., Tyutyunnik, V. M. (2000). Methodology for quantitative analysis of documentary information flows of fiction. *Bibliotечноe delo — 2000: problemy formirovaniya otkrytogo informatsionnogo obshchestva*, P. 1, 21–23. Moscow. [In Russian].
- Medvedeva, A. (2019). The role of social communications in the bibliometric activities of library institutions. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 52, 350–359. Kyiv. [In Ukrainian].
- Funtikova, S. P. (1991). Citation analysis as a method of selecting documents for the initial collection of a special library. *Biblioteka — Informatizatsiya — Nauka*, P. 1, 84–86. Kyiv. [In Russian].
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, 5–6, 373–379. [In English].
- Prichard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *J. Docum*, 25, №4, 348–349. [In English].

Надійшла до редколегії 7.09.2020 р.

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.03

УДК 021:004.774

М. А. Назаровець, головний бібліотекар, Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича, Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, м. Київ

marynanazarovets@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-1797-4533

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПІДТРИМКИ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОСЛУГ У БІБЛІОТЕКАХ ЗВО¹

Запропонована базова структурна модель організації послуг бібліотек закладів вищої освіти України з використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації, яка може бути взята за основу під час впровадження нових і поліпшення якості та ефективності раніше впроваджених сервісів. Визначено основні елементи моделі: процес наукової комунікації на всіх етапах дослідження, для реалізації якого використовуються цифрові інструменти; дослідники — користувачі бібліотек, які потребують задоволення інформаційних потреб у виборі відповідних інструментів для здійснення комунікації; бібліотечні послуги (опрацювання інформації про доступні цифрові інструменти та підготовка інформаційної продукції; надання інформаційних послуг) і система моніторингу ступеня задоволення користувачів результатами застосування цифрового інструментарію підтримки їх комунікації у процесі дослідницької діяльності.

Ключові слова: *бібліотека ЗВО, наукова комунікація, структурна модель організації послуг, цифрові інструменти.*

M. A. Nazarovets, Chief Librarian, Maksymovych Scientific Library,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

USING DIGITAL TOOLS TO SUPPORT SCIENTIFIC COMMUNICATION: A STRUCTURAL MODEL OF SERVICE ORGANIZATION IN HEI LIBRARIES

The relevance of the study is to develop theoretical and methodological foundations for the systematic implementation of services of using digital tools to support scientific communication in libraries of higher education institutions (HEI libraries) of Ukraine.

The aim of the article is to propose the basic structural model of service organization of the use of digital tools to support scientific communication in HEI libraries.

Research methodology. The method of scientific modelling was used in the research process.

Results. The basic constituent elements of the offered model are the process of scientific communication at all research stages for which the realization of various digital tools are used; researchers — library users who need to meet the information needs in choosing the appropriate tools for communication;

¹ This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

services for the use of digital tools to support scientific communication, which libraries offer users based on their information needs and on the characteristics of the communication process during the study; and a system for monitoring of user satisfaction with the results of the use of digital tools to support their communication in the research process.

The author considers the described structural model of service organization: its practical application allows, depending on the specialization of HEI, both expansion and reduction of its constituent elements due to their unclaimed according to the profile of the institution, but with its basic structure and connections.

Novelty. For the first time, the basic structural model of service organization of the use of digital tools of support of scientific communication in HEI libraries was developed, which optimally provides the realization of such basic stages of the research process as an "analysis", "writing", "publication", "promotion" and "evaluation".

The practical significance. The material of this article can be used the offered structural model during the creation and support of new library services for the satisfaction of information needs of users of HEI libraries.

Keywords: *HEI library, scientific communication, structural model of service organization, digital tools.*

Постановка проблеми. Бібліотеки закладів вищої освіти світу активно впроваджують нові послуги для забезпечення потреб дослідницького процесу з використанням цифрових інструментів, які максимально ефективно допомагають дослідникам співпрацювати з колегами, ділитись результатами досліджень, будувати власну наукову кар'єру тощо. Більшість бібліотек ЗВО України лише починають опановувати роботу з подібними спеціалізованими інструментами. Тому об'єктивною потребою є розробка теоретико-методичних засад системного впровадження таких послуг у діяльність бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти практичного впровадження нових бібліотечно-інформаційних послуг, основаних на використанні цифрових інструментів підтримки наукової комунікації, висвітлювалися в працях Т. Колтая (Koltay, 2019), Г. Буено де ла Фуенте (Bueno de la Fuente, 2020), В. Білоус (2017) та Т. Колесникової (2015), Дж. Манеса (Maness, 2020), Д. Солов'яненка (2007), О. Мар'їної (2015), С. Назаровця та Є. Кулик (2017) та ін. Проте аналіз бібліотекознавчих досліджень останніх років дозволяє стверджувати, що найважливіші аспекти означеної проблематики ще не набули комплексного вивчення.

Для різностороннього вивчення бібліотечних процесів та відтворення їх основних характеристик в українській науці часто застосовується метод наукового моделювання (Воскобойнікова-Гузєва, 2017). У цьому контексті слід означити, зокрема, відому, запропоновану М. Слободяником (2009) для оновлення теоретичних основ бібліотекознавства,

базову модель бібліотеки як інституції, що входить до системи соціальних комунікацій. Г. Шемаєва та Х. Ельбесхаузен (2012) за допомогою моделювання описують специфіку роботи данських бібліотек. Т. Колеснікова (2009) докладно дослідила питання побудови моделей сучасної бібліотеки, виділивши найцікавіші, на її погляд, теоретичні розробки, та означила власну модель інформатизації ЗВО в умовах їхніх трансформацій.

Мета статті — запропонувати базову структурну модель організації послуг з використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації в бібліотеках ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами попередніх розвідок, проведених автором: опрацювання відомих у світі класифікацій цифрових інструментів для наукової комунікації, аналіз тенденцій використання цих інструментів дослідниками та нових послуг у бібліотеках ЗВО світу та України (Назаровець, 2017; Назаровець, 2018), була сформульована структурна модель організації послуг із використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації у бібліотеках ЗВО, яка може бути взята за основу під час впровадження нових і поліпшення якості та ефективності раніше впроваджених сервісів бібліотеками ЗВО (рис. 1).

Основними базовими елементами цієї моделі пропонуємо вважати:

- процес наукової комунікації на всіх етапах дослідження, для реалізації якого використовуються різноманітні цифрові інструменти;
- дослідників — користувачів бібліотек, які потребують задоволення інформаційних потреб у виборі відповідних інструментів для комунікації;
- послуги з використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації, які бібліотеки пропонують користувачам на основі їхніх інформаційних потреб, ґрунтуючись на особливостях комунікаційного процесу протягом дослідження;
- систему моніторингу ступеня задоволення користувачів результатами застосування цифрового інструментарію підтримки їхньої комунікації під час дослідницької діяльності.

Розглянемо кожен елемент моделі докладніше.

Важливо пам'ятати, що послуги, які надаються бібліотеками ЗВО, повинні охоплювати процес наукової комунікації протягом усього дослідження на всіх його етапах. Тому пропонуємо для підготовки таких послуг та відбору відповідних цифрових інструментів використовувати класифікацію Б. Крамер та І. Босмана (Kramer & Bosman, 2016). Таким чином, для організації послуг із підтримки наукової комунікації слід враховувати, що процес дослідження та, відповідно, цифрові комунікаційні інструменти можна умовно поділити на наступні етапи:

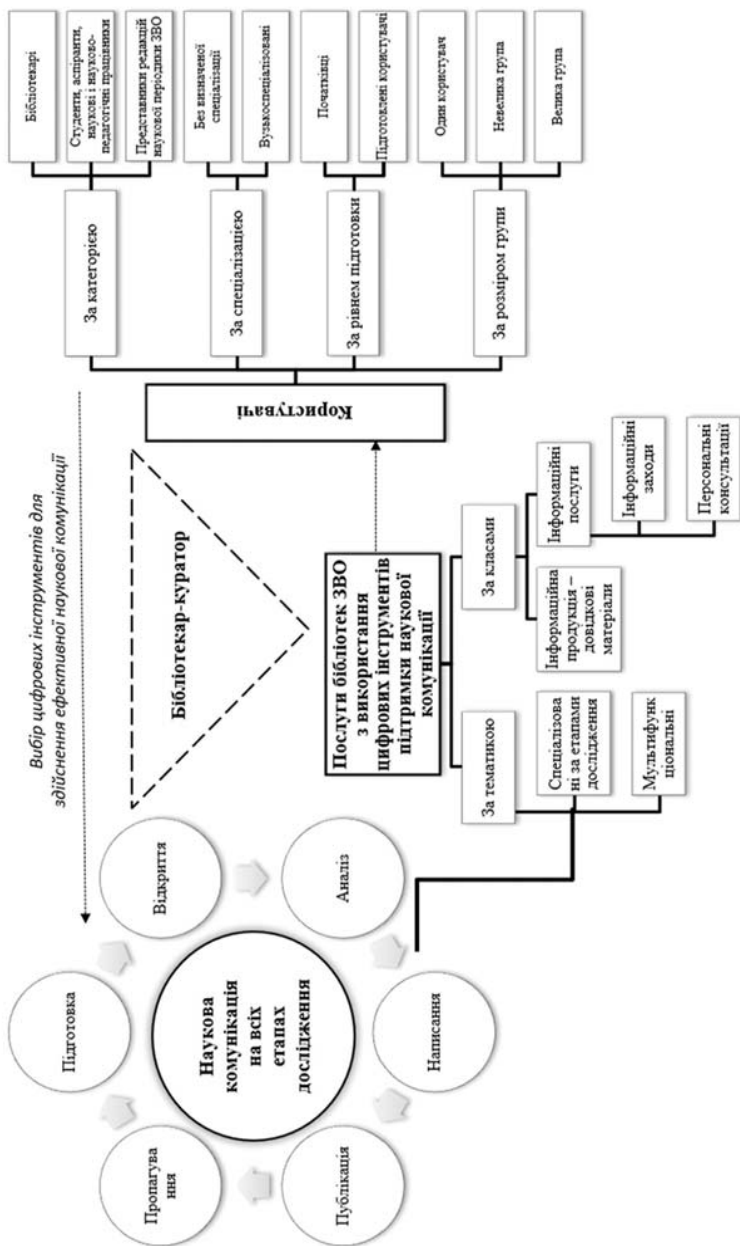

Рисунок 1. Структурна модель організації послуг з використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації у бібліотеках ЗВО

- підготовка (управління проектами, краудсорсинг, визначення пріоритетів та ідей, пошук співпраці, пошук фінансування);
- відкриття (пошук даних і наукової літератури, способи отримання доступу до повних текстів документів та даних, отримання рекомендацій і сповіщень про появу нових документів за темою, управління бібліографією, читання, анотування текстів);
- аналіз (проведення експериментів та отримання даних наукових досліджень, поширення нотатників, протоколів, робочих процесів, аналіз даних);
- написання (візуалізація, створення рукопису та коду, управління бібліографією, переклад);
- публікація (архівування й поширення коду, даних і відео, публікацій, постерів, презентацій, представлення результатів досліджень, рецензування та отримання коментарів / рекомендацій (перед публікацією), пошук журналів для публікації, публікація);
- пропагування (поширення інформації про дослідження за межами наукової спільноти, створення і підтримки онлайн-профільів дослідників);
- оцінка (коментування, рецензування документів після публікації, вимірювання видимості та цитованості, тобто впливовості результатів дослідження у світовому науковому співтоваристві).

Надання бібліотечних послуг спрямоване на задоволення інформаційних потреб користувачів, які є ще одним базовим елементом запропонованої моделі. Для бібліотек ЗВО, які здійснюють бібліотечно-бібліографічне та інформаційне обслуговування, користувачами вважаються студенти, аспіранти, професорсько-викладацький склад, наукові працівники, співробітники цього ЗВО та інші категорії читачів (Наказ Міносвіти України від 30.04.1998 № 155). Відповідно, під час організації послуг із використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації слід враховувати ті категорії користувачів, для яких вони будуть надаватись:

- бібліотекарі, які потребують інформаційних послуг для подальшої роботи з користувачами (цікавим тут є приклад Кембриджського університету, який організовує два види інформаційних заходів для бібліотекарів – ґрунтовний річний інтенсив для бібліотекарів, які спеціалізуються на науковій комунікації, та короткий загальний курс для всього бібліотечного персоналу);
- студенти, аспіранти, наукові і науково-педагогічні працівники;
- представники редакцій наукової періодики ЗВО, які потребують специфічних цифрових інструментів, пов'язаних з видавничою діяльністю.

Як альтернативу бібліотекарі, котрі беруть участь в організації послуг з роботи з цифровими інструментами, можуть розглядати, з урахуванням національної специфіки, запропоновану науковцями з бібліотечних та інформаційних наук Великої Британії М. Бент, П. Ганнон-Лірі та Дж. Веббом (Bent, Gannon-Leary & Webb, 2007) модель «Seven Ages of Research» (укр. «Сім віків дослідження»), згідно з якою дослідники на різних етапах власної кар'єри мають різні інформаційні потреби. Відповідно до моделі, дослідники поділяються на магістрів, докторантів, контрактний науково-дослідний персонал, молодих дослідників, штатних наукових співробітників, старших наукових співробітників та експертів.

Окрім того, під час організації подібних послуг, обов'язково слід орієнтуватись на спеціалізацію користувачів:

- послуга організовується для дослідників з питань наукової комунікації за допомогою цифрових інструментів без урахування галузі науки, яку вони представляють;
- послуга організовується для представників вузькоспеціалізованого ЗВО, окремого факультету, кафедри (так, для прикладу, інформаційні послуги з роботи з базою даних PubMed є актуальними для представників медичних та біологічних наук, але не відповідають потребам представників інших галузей).

Важливим моментом з організації послуг є також урахування: рівня підготовки користувачів (початківці, які лише ознайомлюються із цифровими інструментами; та підготовлені користувачі, котрі вже мають досвід роботи з цифровими інструментами і потребують консультації з проблемних моментів, що передбачає, можливо, залучення фахівця з роботи з відповідними інструментами) та розміру групи (індивідуальний користувач, або невелика група користувачів, яким бібліотекар може приділити більше уваги для задоволення їхніх довідкових запитів, і велика група користувачів, яка передбачає організацію інформаційно-масового обслуговування).

Розглядаючи наступний базовий елемент моделі — безпосередньо послуги бібліотек ЗВО з використання цифрових інструментів, уважаємо за потрібне ще раз зазначити, що вони повинні охоплювати процес наукової комунікації на всіх етапах дослідження. Відповідно, слід чітко розрізняти тематику таких послуг: чи є вони присвячені інструментам, які використовуються на певному етапі дослідження, чи охоплюють весь процес, або декілька його етапів одразу.

Погоджуючись із визначенням С. В. Дригайла (2010), що всі бібліотечні послуги можна звести до двох основних класів: по-перше — до придбання, обробки і зберігання, і, по-друге, — до надання документів

та інформації, можна сформулювати основні класи послуг із супроводу використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації:

- опрацювання інформації про доступні цифрові інструменти та підготовка інформаційної продукції у вигляді довідкових матеріалів з роботи з інструментами (для подальшої підготовки бібліотекарів для роботи з користувачами; розповсюдження на різних носіях — публікації на вебсайті бібліотеки, у відео-, друкованому форматах тощо);
- надання інформаційних послуг, тобто проведення інформаційних заходів для груп користувачів та персональних консультацій для індивідуальних користувачів (водночас інформаційні заходи можуть проводитись як бібліотекарями-фахівцями з роботи з цифровими інструментами, так і запрошеними лекторами, які спеціалізуються на роботі того чи іншого інструменту).

Для здійснення контролю над якістю та ефективністю впровадження бібліотечно-інформаційних послуг важливим елементом є організація системи моніторингу ступеня задоволення користувачів результатами та ефективністю застосування під час їхньої наукової комунікації цифрових інструментів. Ключовим суб'єктом організації такого моніторингу може бути закріплений бібліотекою за користувачем-дослідником (підрозділом установи) бібліотекар-куратор, який:

- забезпечує консультування щодо коректності застосування цифрових інструментів підтримки наукової комунікації на усіх етапах дослідницького процесу;
- відслідковує ефективність застосування дослідниками цих інструментів;
- результат моніторингу вносить корективи в організацію бібліотечно-інформаційних послуг з підтримки наукової комунікації.

За зразок реалізації на практиці бібліотекою ЗВО означеної моделі пропонуємо розглядати створення спеціалізованої Служби інформаційного моніторингу Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Назаровець, 2016), основними завданнями якої є не лише опрацювання профільних інтернет-ресурсів, які використовуються для потреб комунікації дослідників на всіх етапах дослідницького процесу, але й цифрове кураторство науковців установи, моніторинг ефективності впровадження відповідних послуг тощо.

Висновки. Розроблена та запропонована структурна модель організації послуг із використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації у бібліотеках ЗВО, основними елементами якої є процес наукової комунікації на всіх етапах дослідження, для реалізації якого

використовуються різноманітні цифрові інструменти; дослідники — користувачі бібліотек, які потребують задоволення інформаційних потреб у виборі відповідних інструментів для комунікації; послуги з використання цифрових інструментів підтримки наукової комунікації, які бібліотеки пропонують користувачам на основі їхніх інформаційних потреб, ґрунтуючись на особливостях комунікаційного процесу протягом дослідження; та система моніторингу ступеня задоволення користувачів результатами застосування цифрового інструментарію підтримки їхньої комунікації під час дослідницької діяльності.

Пропонуємо вважати описану структурну модель організації послуг базовою: її практичне застосування допускає, залежно від спеціалізації ЗВО, як розширення, так і скорочення її складових елементів через їхню незатребуваність відповідно до профілю закладу, але із дотриманням її базової структури та зв'язків.

Список посилань

- Білоус, В. С. (2017). Бібліотечний сервіс на допомогу науковій діяльності вищого навчального закладу. *Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015–2016*. Відновлено з <http://jpv.s.donnu.edu.ua/article/view/3833>.
- Воскобойнікова-Гузєва, О. В. (2017). Розвиток методології бібліотекознавчих досліджень: традиції та новації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія* (Вип. 3, с. 27–31). Відновлено з <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/20805>.
- Дригайло, С. В. (2010). Бібліотечно-інформаційні продукти і послуги для користувачів наукових бібліотек. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. (Вип. 4, с. 79–86). Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2010_4_11.
- Колесникова, Т. О. (2009). Сучасна бібліотека ВНЗ: моделі розвитку в умовах інформатизації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. (Вип. 4, с. 57–62). Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2009_4_10.
- Колесникова, Т. О. (2015). Тренди розвитку бібліотек в університетах України та світу. *Розбудова громадянського суспільства: місія Української бібліотечної асоціації*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 7–10. Відновлено з <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/4326>.
- Мар'їна, О. (2015). Бібліотека в епоху розвитку технологій Web 3.0. *Вісник Книжкової палати*, 7, 18–20. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2015_7_6.
- Назаровець, М. (2017). Інноваційні інструменти в українській науковій комунікації. *Актуальні питання масової комунікації*, 21, 8–23. Відновлено з <https://doi.org/10.17721/2312-5160.2017.21.08-23>.
- Назаровець, М. А. (2018). Послуги університетських бібліотек з підтримки наукової комунікації. *Вісник Харківської державної академії культури*,

- 53, 96–108. Відновлено з <https://doi.org/10.31516/2410-5333.053.09>.
- Назаровець, М. (2016). Служба інформаційного моніторингу як структурний підрозділ сучасної академічної бібліотеки. *Вісник Книжкової палати*, 8, 24–26. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2016_8_6.
- Назаровець, С. & Кулик, Є. (2017). Бібліотека 4.0: технології та сервіси майбутнього. *Бібліотечний вісник*, 5, 3–14. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_5_3.
- Міносвіти України. (1998). *Про затвердження Типового положення про бібліотеку вищого закладу освіти Міністерства освіти України*. Наказ Міносвіти України від 30.04.1998 № 155. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155281-98/>.
- Слободяник, М. С. (2009). Базова модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. (Вип. 4, с. 5–6). Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2009_4_2.
- Солов'яненко, Д. (2007). Бібліотека-2.0: концепція бібліотеки другого покоління. *Бібліотечний вісник*, 5, 10–20. Відновлено з <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/407>.
- Шемаєва, Г. & Ельбесхаузен, Х. (2012). Модель публічної бібліотеки в сучасній системі соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*, 8, 12–15. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2012_8_6.
- Bent, M., Gannon-Leary, P., & Webb, J. (2007). Information Literacy in a Researcher's Learning Life: The Seven Ages of Research. *New Review of Information Networking*, 13(2), 81–99. Retrieved from 10.1080/13614570801899983.
- Bueno de la Fuente, G. (2020). *Libraries: roles and opportunities on Open Science*. Retrieved from <https://www.fosteropenscience.eu/content/libraries-roles-and-opportunities-open-science>.
- Koltay, T. (2019). Accepted and Emerging Roles of Academic Libraries in Supporting Research 2.0. *The Journal of Academic Librarianship*, 45(2), 75–80. Retrieved from 10.1016/j.acalib.2019.01.001.
- Kramer, B., & Bosman, J. (2016). Innovations in Scholarly Communication — Global Survey on Research Tool Usage. *F1000research*, 5, 692. Retrieved from 10.12688/f1000research.8414.1.
- Maness, J. (2020). *Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries*. Retrieved from <http://www.webology.org/2006/v3n2/a25.html>.

References

- Bilous, V. S. (2017). Library service to help the scientific activities of higher education. *Zbirnyk naukovykh prats profesorsko-vykladatskoho skladu DonNU imeni Vasylia Stusa za 2015–2016*. Retrieved from <http://jpvps.donnu.edu.ua/article/view/3833>. [In Ukrainian].
- Voskoboinikova-Guzeva, O. V. (2017). Development of Methodology of Library and Research Studies: Traditions and News. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. (Issue 3, p. 27–31). Retrieved from <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/20805>. [In Ukrainian].

- Dryhailo, S. V. (2010). Library and Information Products and Services for Users of Scientific Libraries. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. (Issue 4, p. 79–86). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2010_4_11. [In Ukrainian].
- Kolesnykova, T. O. (2009). Modern university library: models of development in the conditions of informatization. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. (Issue 4, p. 57–62). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2009_4_10. [In Ukrainian].
- Kolesnikova, T. O. (2015). Trends of Libraries in Universities of Ukraine and the World. *Rozbudova hromadianskoho suspilstva: misiia Ukrainkoi bibliotechnoi asotsiatsii*, Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference. Kyiv, 7–10. Retrieved from <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/4326>. [In Ukrainian].
- Marina, O. (2015). Library in the era of Web 3.0 technology. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 7, 18–20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2015_7_6. [In Ukrainian].
- Nazarovets, M. (2017). Innovative Instruments In Ukrainian Scientific Communication. *Aktualni pytannia masovoi komunikatsii*, 21, 8–23. Retrieved from 10.17721/2312-5160.2017.21.08-23. [In Ukrainian].
- Nazarovets, M. A. (2018). Services of University Libraries for the Support of Scientific Communication. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 53, 96–108. Retrieved from 10.31516/2410-5333.053.09. [In Ukrainian].
- Nazarovets, M. (2016). Information monitoring service as a structural subdivision of a modern academic library. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 8, 24–26. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2016_8_6. [In Ukrainian].
- Nazarovets, S. & Kulyk, Y. (2017). Library 4.0: Next Generation Services and Technologies. *Bibliotechnyi Visnyk*, 5, 3–14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_5_3. [In Ukrainian].
- Ministry of Education of Ukraine. (1998). *Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro biblioteku vyshchoho zakladu osvity Ministerstva osvity Ukrainy*. Order of the Ministry of Education of Ukraine from 30.04.1998 № 155. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155281-98/>. [In Ukrainian].
- Slobodianyuk, M. S. (2009). Basic model of the library as a social and communication institution. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. (Issue 4, p. 5–6). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2009_4_2. [In Ukrainian].
- Solovianenko, D. (2007). The Library 2.0: Conception of the 2nd Generation Library. *Bibliotechnyi Visnyk*, 5, 10–20. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/407>. [In Ukrainian].
- Shemaieva, H. & Elbeskhauzen, Kh. (2012). The model of the public library in the modern system of social communications. *Visnyk Knyzhkovoї Palaty*, 8, 12–15. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_8_6. [In Ukrainian].
- Bent, M., Gannon-Leary, P., & Webb, J. (2007). Information Literacy in a Researcher's Learning Life: The Seven Ages of Research. *New Review of Information*

-
- Networking*, 13(2), 81–99. Retrieved from 10.1080/13614570801899983. [In English].
- Bueno de la Fuente, G. (2020). *Libraries: roles and opportunities on Open Science*. Retrieved from <https://www.fosteropenscience.eu/content/libraries-roles-and-opportunities-open-science>. [In English].
- Koltay, T. (2019). Accepted and Emerging Roles of Academic Libraries in Supporting Research 2.0. *The Journal of Academic Librarianship*, 45(2), 75–80. Retrieved from 10.1016/j.acalib.2019.01.001. [In English].
- Kramer, B., & Bosman, J. (2016). Innovations in Scholarly Communication — Global Survey on Research Tool Usage. *F1000research*, 5, 692. Retrieved from 10.12688/f1000research.8414.1. [In English].
- Maness, J. (2020). *Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries*. Retrieved from <http://www.webology.org/2006/v3n2/a25.html>. [In English].

Надійшла до редколегії 09.09.2020 р.

Розділ 2. Теоретико-методологічні засади книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства

Part 2. Theoretical and Methodological Foundations of Book Science, Library Science and Bibliography

■ <https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.04>

УДК 821(100):7.097(043)

І. В. Зборовець, професор, доктор мистецтвознавства, Харківська
державна академія культури, м. Харків

zborovets15@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7226-6823>

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ФРАНЦІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ НА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕЛЕЕКРАНІ¹

Розглянуто масштабний французький серіал «Оповідання ХІХ століття», творчий досвід якого має практичне значення для українського телебачення. Виявлено, що школою для вітчизняних фахівців є майстерність у зображенні історичного минулого, реставрація інтер'єру, одягу, засобів пересування, деталей соціального середовища. Означено, що більшість телефільмів привертає увагу актуальністю тематики і проблематики. Розкрито, що чимало цінного є в роботі режисерів і акторів, гра яких надає правдиве уявлення про різні сторони життя французького суспільства ХІХ ст. Визначено, що творчі досягнення авторів серіалу сприятимуть створенню українських телеекранізацій художніх творів.

Ключові слова: телесеріал, екранізація, майстерність режисури і гри акторів.

I. V. Zborovets, Doctor of Art Criticism, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

UKRAINIAN TELEVISION EXPOSURE OF THE FRENCH BELLES-LETTERS OF THE 19TH CENTURY

The aim of the article is to define the screening of artistic production and to contribute the foreign experiment to Ukrainian TV.

Research methodology. The author uses a method of selection that characterizes the TV films about of the French life of the 19th century. The work by French stage manager is analyzed as historical, social, moral and mental phenomenon.

Results. The TV series "The stories of the 19th century" was useful as an exchange of experience and was of cognitive and methodological importance. The experience by French stage managers and actors is a school for our TV creators, authors of Ukrainian films. The positive aspect of TV foreign masters is the realistic description of life, the truth of characters and the mental authentic.

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

The article considers the issue of visualizing the book into screen, to reproduce the artistic images.

Novelty. The TV series “The stories of 19th century” presentation is standard and will enrich the programmes for Ukrainian specialists as a model.

The practical significance. The French TV literary programme contains the valuable lessons for the mastery of directing and acting on Ukrainian TV.

Keywords: *TV series, film adaptation, mastery of directing and acting.*

Постановка проблеми. На зламі ХХ–ХХІ ст. розпочався історичний перехід художньої літератури від паперових форм до візуальних й електронних. Літературними творами відразу завлоділо ТБ, привласнивши їхні переваги і багатвікові функції (Богословский, 1998). Надалі оповідання, повісті, романи, драми були залучені до Інтернету, стали надбанням процесу комп’ютеризації. З’явилося чимало електронних бібліотек художніх творів, критичних матеріалів, періодичних видань, бібліографічних довідників (Сімейкіна, 1998). За допомогою Інтернету можна ознайомитися не лише з книжковими новинами, але й відкрити для себе імена письменників минулого, призабуті твори класиків (Сімейкіна, 2000).

Значну роботу в галузі популяризації авторів художніх творів здійснює телебачення як наймасовіша інформаційна система. Починаючи з 2017 р., українське телебачення демонструє в перекладі серіал, який ознайомлює глядачів із класичними творами французької літератури. Спочатку телепрограма мала назву «Оповідання ХІХ століття». У Франції цей серіал дивилися у 2009–2010 рр. Потім попередню програму об’єднали з наступною і в Україні показали по ТБ під назвою «Вік Мопассана. Повісті й оповідання ХІХ століття».

Українці побачили 16 телефільмів, знятих за творами відомих і майже невідомих нам майстрів французької новели. Це було незабутнє видовище. Воно відкрило нам світ минулого, приватне життя людей, їхні звичаї, характери, стосунки, моду, інтер’єр того часу. Кінематографісти майстерно відтворили на телеекрані особливості соціального й національного колориту певного історичного періоду, вразили глядачів незабутніми художніми образами.

Подібні літературні програми досі не мають аналогів на українському ТБ. Осмислення і використання зарубіжного досвіду візуалізації художніх творів є актуальними й продуктивними в процесі розвитку вітчизняної культури.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Обмін враженнями і думками щодо екранізації творів художньої літератури відбувається на сторінках Інтернету. Обговорення французького телесеріалу «Оповідання

ХІХ століття» українськими фахівцями і досі не відбулося, що зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті – проаналізувати масштабний французький серіал «Оповідання ХІХ століття».

Виклад основного матеріалу дослідження. Французи вдало обирають тему, цікаву сучасному глядачеві. Так, у телефільмі «Скарбничка» за твором О. Лабіша і А. де Лакура вони з гумором показали провінціалів, що прибули до Парижу розважитися.

Нам репрезентують дійових осіб. Виявляється, що в невеличкому містечку, де всі знають одне одного, мешкає родина фермера Шамботті, у якій у вільний час для розваги грають у карти на гроші, а програші складають у скарбничку. Згодом «свиню» розбивають і підраховують загальну суму. Одного разу вона склала аж 491 франк! Шамботті розмірковує, на що їх витратити: можна влаштувати бенкет або погуляти на ярмарку. Його сестра пропонує відвідати Париж, на якому вони давно не були. У неї до столиці власний інтерес: незаміжня Леоніда через шлюбну фірму замовила нареченого й нетерпляче бажає з ним познайомитися. Цей варіант приймається, і провінціали вирішують їхати, адже Париж здалеку неначе обіцяє здійснення їхніх сподівань.

У Парижі гості поводять себе як диваки, що потрапили в незвичайні обставини; читають якесь оголошення і визнають його непристойним. У столиці їх цікавлять не цінності культури, а крамниці. Фермер придбав граблі, ножиці для господарства. Інші теж зробили покупки.

Зголоднівши, компанія вирішує пообідати в ресторані, де конфлікт прибулих із чужим середовищем стає неминучим. Обід сподобався, але настрої провінціалів погіршав, коли їм виставили рахунок у 234 франки. Шамботті відмовляється заплатити, кричить: «Я не дам себе обдурити!»

Автори телефільму переконливо демонструють наївність, недовіру, непоступливість, які становлять сутність провінціала, обмеженої людини з глибинки. З'являється поліція, компанію Шамботті доставляють у відділок, відбирають у них гаманці, покупки і складають протокол.

Леоніда хвилюється: вона повинна вчасно прибути до будинку шлюбних замовлень. Випадково заарештованим вдається втекти з-під варти. Пішки, без грошей і необхідних речей провінціали нарешті знаходять цей «будинок щастя». Їх приймають гостинно і відправляють до танцювальної зали. Леоніда одягає маскарадний костюм і танцює, дуже задоволена казковою атмосферою балу. Героїні здається, що її оточує чарівний світ, який виконує найдорожчі бажання.

Нарешті відбувається зустріч Леоніди з тим, кого вона замовила. І тут на неї чекає несподіванка: нареченим виявився месьє Кокарель з

того ж самого містечка, який теж замовив наречену. Обидва розчаровані: зовнішність Кокареля не влаштує Леоніду, а Кокарель хотів би отримати наречену молодшу віком. Поліція увірвалась і повернула всю групу людей до в'язниці, перекресливши їхні сподівання.

Ранок. Дійові особи телефільму прокидаються в незнайомому приміщенні. Варти немає, і вони виходять на вулицю. Але пан Шамботті вважає, що ця втеча їх принижує. Отже, потрібно повернутися до поліції й усе пояснити.

Розв'язка конфлікту щаслива. Несподівано прибуває наречений доньки пана Шамботті і заспокоює земляків, адже він усе владнав: у поліції йому повернули гаманці, речі його супутників і розірвали протокол. Гості Парижу вільні і можуть повертатися додому. Вдоволений пан Шамботті обіцяє купити для сестри чоловіка.

Незважаючи на всі кумедні риси і дивну поведінку, провінціали виглядають у телефільмі приємними людьми. Їхній консерватизм має певні переваги: люди з глибинки зберегли простий погляд на життя, чесність, порядність, розсудливість. Але є проблема, яку не може вирішити ні провінція, ані столиця. Не випадково Леоніда не отримує те, що шукає. Ніякий розквіт цивілізації не може дати людині найпростішого і найголовнішого — особистого щастя. Наші глядачі почули цю правду від французів із телеекрану.

Сімейних проблем, важливих для усіх, торкається й екранізація оповідання О. Бальзака «Дім кішки, що грає у м'яча». Телефільм назвали «Гійом — наступник месьє Шевреля», хоча не лише про нього мова. Шеврель — власник крамниці тканин, яку часто відвідують парижани. Рекламою модної крамниці є оригінальний малюнок: кішка з ракеткою на подачі м'яча. Молодий художник Теодор зробив копію реклами. Картину оцінили в 30 тис. франків, і це зробило крамницю ще більше популярною та підвищило прибуток пана Шевреля.

І все було б чудово, якби не сталося непередбачене. Працюючи над копією, Теодор випадково побачив у вікні молодшу дочку Шевреля — красуню Аугусту. Молоді люди покохали одне одного і забажали одружитися. Це створило для Шевреля проблему, адже він сподівався знайти чоловіка для старшої доньки Віржині. Так несподівано реклама «Кішки, що грає в м'яча» закурила інтригу.

Шеврель пропонує своєму помічникові стати його компаньйоном і одружитися з Віржині, за якою дає 50 тис. приданого. Але Гійом закоханий в Аугусту, яка обрала романтичного Теодора. Що робити? Зваживши вигідну пропозицію Шевреля, Гійом усе ж таки погоджується взяти за дружину Віржині, яку не кохає. Шеврель передає крамницю зятеві, залишає торгівлю і щасливо живе з дружиною на ренту, цілком задоволений тим, що влаштував життя обох дочок.

Однак на цьому історія не завершується. Шлюб Теодора і Аугусти на підставі взаємного кохання не витримав випробування часом. Виявилось, що за рівнем виховання й освіти дружина не пара шляхетному чоловікові. Аугуста виросла в обмеженій буржуазній родині, а художник Теодор формувався серед титулованих осіб, що й зумовило їхню соціальну нерівність. Красуні Аугусті не вистачило світського шарму, манер, інтелекту. Через рік цей шлюб фактично розпався. Теодор почав зраджувати дружині зі своїми натурщицями.

Аугуста в розпачі, не розуміє, що причина катастрофи — вона сама, шукає підтримки рідних. Пан Шеврель співчуває доньці й радить розірвати невдалий шлюб. Та Аугуста кохає Теодора й про розлучення з ним і слухати не хоче. Може розумну пораду надасть старша сестра? І Аугуста відвідує подружжя Гійома і Віржині. Ця сцена кульмінаційна в телефільмі. Сім'я, що була створена за розрахунком, виявилася щасливою. Віржині чекає на дитину, з чоловіком у неї повне взаєморозуміння. У Гійома багато важливих справ у крамниці, і особиста драма Аугусти його не хвилює. Навіть близькі люди не здатні зрозуміти душевних переживань покинутої дружини, не в змозі їй допомогти. Аугуста залишається наодинці зі своїм горем. Під час чергової зради Теодора їй стає зле, і вона помирає.

Автори телефільму неначе ведуть діалог із сучасними Аугустою і Віржині. Телефільм за твором О. Бальзака допомагає зрозуміти процеси, які відбуваються нині в родині.

Французи не приховують, що більшість злочинів, скоєних на ґрунті інтимних відносин чоловіка і жінки, залишаються без покарання. Як це відбувається показано в телефільмі «За ніч любові» за оповіданням Е. Золя. Поклик плоті примушує людину робити дивні речі. Кульгавий поет Жюльєн, невиразної зовнішності, платонічно закоханий у графиню Терезу, що мешкає в тому ж будинку. Він стає посміховиськом недосяжної для нього красуні. Поет кидає до її поштової скриньки вірші про своє кохання, зустрічає карету графині біля під'їзду, але вона його нібито не помічає, що глибоко ранить його серце.

Молода Тереза вже кілька років удова. У неї таємний роман із родичем Жаном Каламбелем. Вона ладна розірвати з ним стосунки, тим більше, що в неї є можливість стати дружиною графа Ветеля. Для неї це престижний шлюб. Тереза пропонує коханцеві 5 тис. франків, аби тільки він залишив її. Але Каламбель сам бажає стати чоловіком графині й не погоджується на її умови. Виникає сварка між коханцями, і розлучена графиня в несамовитому стані вбиває Каламбеля.

Усвідомивши, що вона скоїла злочин, Тереза згадала про поета-залицяльника. Вона просить Жюльєна непомітно винести тіло задушеного і десь заховати. Поет виконує її доручення. Але в той час, коли він уночі

перевозить труп, його впізнають на вулиці двоє негідників. Потрапивши до поліції, вони, рятуючи себе, вказують на Жюльєна. Так безвинний поет опинився у в'язниці, а вбивця — на волі.

Тим часом тіло Каламбеля знайшли в річці і оглянули. У легенях убитого не було води. Це означало, що його кинули у воду мертвим. На цій підставі поліція оголошує закоханого в графиню Жюльєна вбивцею через ревності. Якщо він буде мовчати, то закінчить життя на каторзі.

Графиня побоюється, що спільник може її виказати. Вона наважилася на особисту зустріч із ним. Тереза обіцяє Жюльєну ніч кохання за його мовчання. Але поет зрозумів, що графиня до нього байдужа, і повівся.

Отже, справжній злочинець врятував своє реноме. Графиня готується стати дружиною графа Ветеля, зробивши кроки через трупи Каламбеля і Жюльєна. У фіналі ми бачимо її на телеекрані веселою, впевненою в собі, наче нічого жахливого не сталося. Французи нагадали нам про нерозкриті злочини в Україні, які є на совісті не лише професійних душогубів, але й цілком порядних людей.

Дармоїдство було типовим явищем у минулому, залишається соціальним лихом і нині, змінивши форми. Автори телефільму «Дармоїд» за оповіданням Ренана іронічно поставилися до цього явища, створивши на нього пародію. З почуттям гумору нам показали безробітного інтелігента Анрі Жерара, який опинився в скрутному становищі. Але йому поталанило. Його запросили до багатой родини Верне на посаду компаньйона.

Жерар — талановита, освічена людина, яка за рівнем культури переважає своїх господарів. Він цікавий співрозмовник, який легко і невимушено стає необхідною людиною в сім'ї Верне. Анрі фехтує із хазяїном на рапірах, розважає доньку Поліну, залицяється до господині Маргарити і має успіх. Жерар усім сподобався і догодив. Маргарита стає коханкою дармоїда, він зваблює і її дочку. Здається, що на компаньйона чекають великі неприємності, адже він фактично руйнує сім'ю. Насправді дармоїд ненароком випробував родину Верне на міцність, і вона вистояла. Дружина переконалася в тому, що кохає чоловіка і припинила зраджувати, донька не поспішала одружитися. І вийшло так, що Жерар своїми ганебними вчинками зміцнив сім'ю, яка переживала кризу. Парадоксально, але телеглядачам показали позитивного дармоїда. Французи вміють розважити публіку.

Нашого сучасника телесеріал переносить у часи, коли існувала шляхта, великі маєтки, слуги. Титуловані особи мали свій кодекс честі. Як діяв цей кодекс у житті й показано в телефільмі «Дворянин» за оповіданням Октава Мірбо.

Перед нами знову доля безробітного, цього разу Шарля Варне, такого собі пролетарія від літератури. Він три дні не їв, тинявся містом у відчай, готовий до самогубства. Повія Матильда врятувала юнака. Вони почали жити разом, і це принесло Шарлю вдачу.

Варне отримав запрошення на посаду секретаря від маркіза де Блезера. З першої зустрічі безробітний літератор і маркіз сподобалися один одному. Новий секретар виправдав довіру де Блезера і став потрібним для нього людиною. Варне придивляється до свого хазяїна, намагаючись зрозуміти натуру дворянина.

Маркіз Арнольд простий у поведженні, розумний, дбайливий володар маєтку, чемний, освічений, добре знає життя, кмітливий, практичний. Одного разу він на око визначив вагу корови до зважування із різницею в 30 фунтів! Запам'ятовуються афоризми де Блезера: «Народу все однаково», «Монархія не популярна».

Водночас маркіз має репутацію небезпечної людини. Його зброя — моральний принцип «слово дворянина». Але життя складне, суперечливе, а людина ще складніша. Регулювати всі ситуації, які трапляються в житті, «словом дворянина» неможливо. Маркізове слово звучить як вирок і для правих, і для винуватців. Спрацьовує, немов сокира ката, і завжди на користь власника замку.

Маркіз бере участь у суспільно-політичному житті, висуває свою кандидатуру на виборах. Секретар Варне активно йому допомагає. Де Блезер, зі свого боку, обіцяє перспективному помічникові підтримку, якщо переможе на виборчих перегонах, дає йому «слово людини»: «Я візьму вас із собою, ваше майбутнє буде забезпечено». А чим відрізняється «слово людини» від «слова дворянина»? Варне відчув цю різницю на собі.

Де Блезер ретельно оберігає свою репутацію. Проти маркіза плетуть інтриги, його намагаються заплямувати морально. Несподівано йому приходить запрошення на відкриття борделю. Це був провал виборчої кампанії. Варне втратив довіру маркіза, який звільнив секретаря. Адже де Блезер дав слово, дворянство було в нього в крові.

Не всі роботи французьких кіномитців нас влаштовують. І справа не лише в тому, що більшість картин не можна дивитися дітям до 16 років. Телефільми «Кримінальне щастя», «Старий з вулиці Батіноль», «Бубурош», «Три малі меси», «Весілля Шиффон», «Зачароване крісло», «Улюбленець консьєржа» цікаві саме для французів, які полюбляють дивитися різні психологічні казуси і феномени, відхилення від моральних норм.

Склад зарубіжного серіалу повинен здивувати фахівців. У ньому поруч із оповіданнями показали екранізації романів, драматичних творів. Чия це помилка — французів чи українських укладачів програми?

Не вдовольняє і переклад дубльованих телефільмів. Усі титри французькою мовою диктор читає не завжди розбірливо. Глядач інколи не встигає зрозуміти ані назву телефільму, ні прізвище автора художнього твору. Бажано було б дати всі назви і прізвища українською мовою і на кілька секунд затримувати кадр, щоб встигли прочитати текст.

А загалом демонстрація французького серіалу — помітна подія в культурному житті України, яка має пізнавальне й естетичне значення.

Висновки. Досвід підготовки великих літературних програм, безумовно, повчальний і корисний для українського телебачення. Це школа екранізації художніх творів, практика візуального втілення змісту словесного матеріалу.

Творчі можливості зарубіжного досвіду знайдуть використання у відтворенні на телеекрані історичного середовища, різних соціальних структур, у галузі реставраційної роботи з метою правдиво, реально показати окремі сегменти столичного або провінційного життя. Кожний телефільм — частина панорами багатогранного життя Франції XIX ст. Виникає враження, ніби «машина часу» перенесла телеглядачів у Париж, і ми слухаємо звуки, вдихаємо парфуми його вулиць, бульварів, стаємо сучасниками Мопассана (Лависс, Рамбо, 1939).

Французький телесеріал — це висока майстерність візуальної передачі реального життя. Така позиція протистоїть багатьом сучасним телефільмам, які переносять телеглядачів у фантастичні, вигадані світи. Європейський телефільм зберігає традиції, живиться класикою. Французи продемонстрували, як потрібно показувати на екрані людину XIX ст., коли жінки носили корсети, довгі сукні й сідали в екіпажі. Рухатися в таких нарядах — складна наука. Зарубіжний серіал відкрив нам чимало таких секретів.

Режисери телефільмів виявили різні якості свого таланту й творчого досвіду. Так, Ф. Менґе майстерно ставить масові сцени («Скарбничка»), К. Шаброль, навпаки, тяжіє до діалогів тет-а-тет («Старий з вулиці Батінболь»), полюбає обігрувати окремі речі («Зачароване крісло»), Л. Ейнман чудово використовує для мізансцен інтер'єр («Бубурош»).

Українські телеглядачі мали змогу насолоджуватися славним французьким гумором у фільмах «Скарбничка», «Право Блеро», «Улюбленець консьєржа», «Проносне для малюка» тощо. Наприклад, розважає сцена, у якій робітник Блеро ремонтує замок власної камери у в'язниці й випадково зачинає за ґратами її начальника. Викликає сміх і кумедний поліцейський Баржу, який двічі втрачає номерну бляху. Французи вміють посміятися і з власної поліції.

У зарубіжних телефільмах не все відповідає дійсності. Для їзди верхи для жінок існували спеціальні сідла, що лежали на крупі коня

по діагоналі, а ноги світської дами завжди були з одного боку. Нині на екрані ми цього не бачимо. Усі актриси їздять на конях як чоловіки. Насправді такого не було (згадаймо «Вершницю» К. Брюлова).

Сподіваємося, що творчі досягнення французьких кіномитців сприятимуть створенню українських літературних телепрограм, цікавих екранізацій.

Перспективи подальших досліджень. Надалі продовжимо вивчення досвіду зарубіжних екранізацій художніх творів.

Список посилань

- Богословский, М. (1998). Борис Чичибабин и Иосиф Бродский как ключевые фигуры русской поэзии конца XX века. *Северо-Восток: альманах*. (С. 69–85). Харьков.
- Сімейкіна, Н. М. (1998). Інформаційні ресурси з художньої літератури. *Інформаційний сервіс в Інтернеті: навчальний посібник*. В. М. Шейко (Ред.). (С. 189–193). Харків.
- Сімейкіна, Н. М. (2000). Використання інформаційних технологій у викладанні літератури. *Вісник Харківської державної академії культури: збірник наукових праць*. (Вип. 3, 221–226). Харків.
- Лависс, Э., Рамбо, А. (Ред.). (1939). *История XIX века*. (Т. 8, с. 155–158). Москва: ОГИЗ.

References

- Bogoslovskiy, M. (1998). Boris Chichibabin and Joseph Brodsky as key figures of Russian poetry of the late twentieth century. In *Severo-Vostok: An almanac*. (P. 69–85). Kharkov. [In Russian].
- Simeykina, N. M. (1998). Information resources from artistic literature. *Information service on the Internet: a textbook*. V. M. Sheyko (Ed.). (P. 189–193). Kharkiv. [In Ukrainian].
- Simeykina, N. M. (2000). The use of information technology in teaching literature. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury: a collection of scientific works*. (Issue 3, 221–226). Kharkiv. [In Ukrainian].
- Laviss, Je., Rambo, A. (Eds.). (1939). *History of the 19th century*. (Vol. 8, p. 155–158). Moscow: Association of state book and magazine publishing houses. [In Russian].

Надійшла до редколегії 03.09.2020 р.

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.05

УДК 930.25:004](477)

Н. А. Коржик, кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

nktvlya@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-0305-2864

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХІВНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ¹

Висвітлено результати контент-аналізу вебсайтів державних архівних установ як базових каналів репрезентації складу й структури Національного архівного фонду України. Контент вебсайтів проаналізовано за такими критеріями якості: різноманіття інформаційних продуктів та послуг архівних установ; зрозумілість і комфортність сервісів та структури сайту; оперативність пошуку і наявність зворотного зв'язку з користувачем.

Ключові слова: *державні архівні установи, Україна, вебсайт, контент, вебтехнології, інтернет-ресурси архівної галузі.*

N. A. Korzhyk, Candidate of Science in Social Communications, senior lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

MODERN TOOLS FOR EFFECTIVE REPRESENTATION OF ARCHIVAL RESOURCES OF UKRAINE

Relevance. The basic tool for the representation of digital archival resources in the global communication space is the websites of archival institutions, which provide society with remote access to a wide range of archival sources of information, significantly reducing the need for physical appeals to government agencies.

An important step in the development of the archival sphere is the intensification of work on digitization of the most valuable funds of state archival institutions, the creation of electronic reference and search apparatus for archival resources, the organization of unimpeded access to them through the network information and communication infrastructure.

The aim of this paper is to analyze modern tools for effective representation of archival resources.

Research methodology. Socio-communicative and systemic approaches are the most productive in solving the problems of effective representation of archival resources in the global communication space.

Results. The paper states that the content and structure of the website of the state archival institution should contribute to the performance of the following main functions: information (round-the-clock availability of information for the user); advertising (effective promotion of the archive in the search engines of the global network, presentable zooming in the system of its resources and services); communication (online communication with partners, users); image (formation of a positive image of the state archive). In addition, it is important to implement the general requirements for the organization and content of

¹ This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

the website: clarity, convenience, ergonomics, information content, up-to-dateness.

Novelty. An attempt is made to analyze the modern tools for effective representation of archival resources of Ukraine.

The practical significance. The author analyzes the information resources, content and structure of the website of the state archival institution and emphasizes the importance of performing its main functions: information; advertising; communication; image.

Conclusion. The article considers the specific features of the application of modern tools for the representation of archival resources. The author highlights the general requirements for the organization and content of the website such as clarity, convenience, ergonomics, information content, up-to-dateness. The paper emphasizes the need to provide information on websites in Ukrainian and English, which will accelerate the integration of Ukraine's national archival heritage into the world communication space. The areas of further research are the development of a unified web platform that will integrate the resources of all archival institutions of the regions and the country as a whole.

Keywords: *national archives, Ukraine, website, content, web technologies, online resources of the archival industry.*

Постановка проблеми. Головним кроком для цифровізації архівної галузі України стало прийняття у 2003 р. XXXII Генеральною конференцією ЮНЕСКО «Хартії про збереження цифрової спадщини», у якій зазначалося, що цифрова спадщина — це унікальна скарбниця людських знань, створена як у цифровому форматі, так і в результаті конверсії наявних ресурсів на аналогових носіях (Хартія про збереження цифрової спадщини, 2003). Основним інструментом репрезентації цифрових архівних ресурсів у глобальному комунікаційному просторі є вебсайти архівних установ, що забезпечують суспільству віддалений цілодобовий доступ до широкого спектра архівних джерел інформації, чим суттєво зменшують необхідність фізичних звернень громадян до державних органів. З прийняттям у 2018 р. Кабінетом Міністрів України «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» (Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки) одним із пріоритетних напрямів розвитку архівної галузі стає цифровізація всіх процесів комплектування, обліку, зберігання й надання в користування Національного архівного фонду. Окрім того активізується оцифрування найцінніших фондів державних архівних установ, створення електронного довідково-пошукового апарату до архівних ресурсів, організації безперешкодного доступу до них через мережеву інформаційно-комунікаційну інфраструктуру.

Попри це темпи цифровізації архівної галузі України незадовільні: лише 60% державних обласних архівів пропонують нині певний спектр онлайн-інформаційних продуктів та послуг, більшість із яких — окремі елементи науково-довідкового апарату, а не колекції повнотекстових

архівних документів. Це зумовлює наукове обґрунтування концептуальної моделі розвитку оптимальної структури та змістовного наповнення вебсайту архівної установи як комунікаційного інструменту репрезентації складових Національного архівного фонду у світовому інформаційному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запровадження вебтехнологій та сервісів у діяльності архівних установ присвячено праці таких фахівців: А. Алексеєнко, Г. Боряк (2002; 2004), Ф. Валаччі (2003), М. Васильченко (2014; 2011), Л. Дубровіна (1998), А. Кисельова (2005), Н. Кушнарєнко, А. Соляник, А. Пелєшишин (2020), С. Литвинська (2015), Л. Яременко (2009), А. Хромов (2020) та ін. Так, С. Литвинська наголошує, що «електронні ресурси відіграють важливу роль у здійсненні інформаційно-комунікаційної функції архіву і мають деякі переваги порівняно з традиційними засобами комунікації, а саме: формування позитивного образу установи; цілодобова доступність інформації для користувачів з усього світу; оперативне оновлення інформації; урахування запитів та пропозицій користувачів; надання великого обсягу інформації, можливість отримання мультимедійної інформації; персоналізація інформації, призначеної для певної цільової аудиторії; багатоаспектний та швидкий пошук необхідних даних у великих масивах інформації; отримання даних про відвідуваність вебсайту, тобто про його результативність як засобу комунікації» (Литвинська, 2005).

Першим кроком у розробленні теоретико-методичних та організаційних засад формування електронних архівних ресурсів України була ґрунтовна праця Л. Дубровіної (1998), яка ще наприкінці 1990-х рр. означила необхідність розроблення спеціалізованого програмного забезпечення для створення автоматизованих архівних систем. Серед дисертаційних досліджень найрелевантнішими з точки зору вирішення проблем оптимізації функціонування архівних ресурсів України в умовах інтеграції в глобальний комунікаційний простір є праці М. Васильченка (2011, 2014) та А. Кисельової (2005). Ці фахівці підкресливали значущість змістовних вебсайтів архівних установ як комплексних «електронних довідників оперативного характеру». Як наголошує А. Кисельова, «існування такого сайту є неодмінною умовою подальшого розвитку засобів оперативного надання архівної інформації споживачам, інноваційної діяльності архівних установ, розвитку теорії і практики архівної справи в умовах інформатизації суспільства» (Кисельова, 2005).

Технологічні аспекти ефективної репрезентації архівних ресурсів в Інтернеті продуктивно розробляли Г. Боряк (2002, 2004), Ф. Валаччі (2003), Л. Климчук (2011), Л. Яременко (2009). Дослідники зазначили, що важливим кроком на шляху інформатизації галузі було створення

вебпорталу Державної архівної служби України «Архіви України», який є потужним інтегруючим інформаційним ресурсом, що містить величезний масив різнопланових відомостей про документальну спадщину України. Але попри широкий діапазон наукових досліджень щодо вирішення проблем формування інтегрованих у глобальний комунікаційний простір архівних інтернет-ресурсів та сервісів, контент і пошукові можливості вебсайтів більшості державних архівних установ України потребують суттєвого вдосконалення.

Мета статті — проаналізувати сучасні інструменти ефективної репрезентації архівних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продуктивними у вирішенні проблем ефективної репрезентації архівних ресурсів у глобальному комунікаційному просторі є підходи, практично реалізовані в «Основних правилах роботи архівів України», схвалених колегією Державного комітету архівів України 03.02.2004 р., які регулюють питання розміщення архівної інформації в мережі Інтернет. У них зазначається, що обов'язковими елементами структури вебсайту архіву є: історична довідка, дані про склад і зміст фондів, перелік та характеристика основних фондів, інформація про унікальні й особливо цінні документи, характеристика довідкового апарату, відомості про режим роботи архіву і читального залу та порядок доступу до документів (Боряк, Володіна, Драгомірова, 2004). Однак цей перелік складових вебсайту нині є застарілим, оскільки спрямований переважно на презентативну, а не пошуково-комунікативну функцію. Вивчення зарубіжного досвіду розвитку ефективної та інтерактивної архівної інтернет-комунікації дозволяє засвідчити, що стратегічним напрямом діяльності національних архівів світу стає надання онлайн-доступу до повнотекстових архівних ресурсів, які оснащені автоматизованими інформаційно-пошуковими системами. Багато вебсайтів архівних установ національного рівня «(Archivia Net, Repositories of Primary Sources, національних архівів Канади, Великобританії, Швеції, Чеської Республіки, Національної архівної служби США, Системи Державних архівів Латвії, Генеральної дирекції державних архівів Польщі, Австралії, Центрального Державного архіву Праги та ін.) оприлюднюють у мережі Інтернет потужні бази даних та зведені фондові каталоги» (Литвинська, 2015). Кожний архів обов'язково передбачає опції інтерактивного зворотного зв'язку з користувачем з метою відстеження рівня його задоволеності якістю інформаційного обслуговування.

Результати контент-аналізу вебсайтів 23 державних обласних архівів України свідчать, що лише 60% з них активно опановують сучасні вебтехнології та інструменти, надаючи користувачам доступ до онлайн-

нових інформаційно-пошукових систем та повнотекстових колекцій архівних документів. В інших 40% державних архівних установ контент вебсайтів виконує, на жаль, переважно презентативну функцію.

Порівняно з показниками трьох минулих років архівні установи України активізували роботу щодо розширення дистанційного доступу до оцифрованого науково-довідкового апарату. Інформація про наявні фонди і колекції подається на вебсайтах у вигляді обліково-бібліографічного архівного запису справи у форматі .pdf. Лише 10 з 23-х обласних архівів мають на вебсайтах незначні за обсягами колекції унікальних документів, оцифрованих та оприлюднених у форматах: .djvu, .doc, .jpg, .pdf, .rar. Серед них: державні архіви Волинської, Кіровоградської, Київської, Одеської, Рівненської, Сумської та Харківської областей. Суттєвою проблемою реалізації багатоаспектного архівного пошуку є фрагментарне представлення на вебсайтах електронного науково-довідкового апарату, у якому переважають путівники та електронні реєстри описів документів. Так, оцифровані описи архівних справ є на вебсайтах державних архівів Вінницької, Донецької, Житомирської, Кіровоградської, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Черкаської та Чернігівської областей.

За результатами контент-аналізу лише 52% сайтів архівних установ пропонують інтерактивний пошук архівної інформації, в основному це пошук з використанням інструментів сайту або Google.

Типологічний склад колекцій повнотекстових архівних документів теж потребує вдосконалення: окрім цифрових копій унікальних текстових документів державні архіви Запорізької, Полтавської, Чернігівської областей надають доступ до цифрових колекцій унікальних фотодокументів, державний архів Одеської області — до картографічних документів. Архівні публікації науково-історичної та краєзнавчої тематики розміщені лише на 56% сайтах державних обласних архівів України. Тематичні онлайн-виставки архівних документів містять 80% вебсайтів архівних установ, серед них переважають експозиційні фотовиставки і виставки унікальних оцифрованих архівних справ, але, на жаль, наповненість їх поки що досить незначна, представлено від 3 до 10 % документів.

Серед інших цікавих ресурсів державний архів Дніпропетровської області запровадив рубрику — «Відеоматеріали».

Активну роботу провадять державні архіви Вінницької, Київської, Кіровоградської, Рівненської, Харківської та Одеської областей зі створення електронних архівів на вебсайті.

Незначна поки що кількість архівних установ, які пропонують на вебсайтах опцію інтерактивного зворотного зв'язку з користувачами,

зокрема державні архіви Київської, Полтавської, Рівненської областей надають можливості онлайнної комунікації за допомогою соціальних мереж, а державний обласний архів Харківської області — ще й через Skype.

Моніторинг мовної складової надання контенту на вебсайтах державних архівів областей України, їхня готовність інтеграції у світовий інформаційний простір демонструють лише 60% вебсайтів обласних архівів, контент яких доступний понад трьома мовами (Черкаський (6 мов), Дніпропетровський (4 мови), Тернопільський (4 мови)); вебсайти державних архівів Рівненської, Волинської областей надають інформацію лише двома мовами (укр.+англ.); інші надають інформацію лише однією мовою — українською, що вельми недостатньо для повноцінної реалізації комунікаційної функції архівного сайту.

Мовна складова вебсайтів державних архівів областей України

Рис. 1. Мовна складова вебсайтів державних архівів областей України

Контент вебсайтів більшості державних обласних архівних установ містить переважно адміністративно-управлінську інформацію і номенклатуру послуг, відомості про історичні етапи розвитку архівної установи, науково-інформаційні ресурси законодавчого напрямку, архівну періодику, інформацію про конференції та хроніку поточних подій. На їхньому фоні явно недостатньо висвітлено інформацію про фонди й документи архіву, в основному надаються стислі описи справ, унеможливлений електронний пошук інформації у фонді та доступ до повнотекстових ресурсів.

Структурування контенту сайту не змінюється останні 15 років. Серед пріоритетних рубрик головного меню вебсайтів державних обласних архівів: «Про архів» (історія, структура, керівництво,

основні завдання, організаційні документи); «Фонди» або «Ресурси» (склад, бази даних, науково-довідковий апарат); «Мережа архівних установ області» (архівні відділи міських рад, трудові архіви тощо); «Послуги» (ціни, порядок надання платних послуг, зразки заяв тощо); «Документальні виставки он-лайн» (переважно тематико-експозиційні фотовиставки); «Останні події», «Публікації архіву» (статті, путівники тощо); «Матеріали у ЗМІ»; «Корисні посилання»; «Анонси/Новини»; «Нормативна база»; «Звернення громадян»; «Державні закупівлі»; «Боротьба з корупцією»; «Контакти» (адреса, телефон, e-mail, час роботи); «Карта порталу/сайту». Лише державний архів Дніпропетровської області має в контенті рубрику «Відеоматеріали». Декілька архівів (Дніпропетровської, Житомирської, Київської, Харківської областей) ведуть автоматизовані бази даних, але на сайті є лише їхні назви.

Проаналізувавши структуру й інформаційну ємність контенту веб-сайтів, можна зазначити, що організація і контент архівних сайтів загалом подібні та розроблені за однією схемою. Найінформативнішими є 60% вебсайтів державних обласних архівів, які слід ранжувати таким чином: Кіровоградської області (dakiro.kg-admin.gov.ua); Одеської області (archive.odessa.gov.ua); Харківської області (archives.kh.gov.ua); Чернівецької області (cv.archives.gov.ua); Рівненської області (<http://rv.archives.gov.ua/>); Полтавської області (<http://poltava.archives.gov.ua/>); Київської області (<http://dako.gov.ua/>); Івано-Франківської області (<http://if.archives.gov.ua/>); Запорізької області (<http://www.archivzp.gov.ua/>); Житомирської області (<http://archive.zt.gov.ua/>); Дніпропетровської області (<http://dp.archives.gov.ua/>); Волинської області (<http://volyn.archives.gov.ua/>); Вінницької області (<http://davio.gov.ua/>).

Вебсайти цих архівних установ мають окрім загальних ще й додаткові інформативні рубрики:

- «Довідковий апарат» (поданий переважно у форматі .pdf);
- «Електронний архів» (описи архівних справ, фондів, повнотекстові бази даних оцифрованих метричних книг; оцифровані документи у форматі .djvu);
- «Інтернет-приймальня»;
- «Замовлення онлайн» (Державні архіви Харківської та Херсонської областей).

Позитивним є прагнення державних архівів Дніпропетровської, Харківської, Черкаської та Полтавської областей задовольняти інформаційні потреби користувачів з вадами зору, для яких пропонують спеціальну версію сайту, де їм буде зручніше сприймати інформацію. Окрім цього, Державний архів Чернівецької області пропонує звуковий супровід гіперпосилань.

Рис. 2. Умовна модель сайту, з базовими складовими наповнення вебсайту архівної установи

Слід відзначити, що інформаційне наповнення є унікальною складовою кожного вебсайту. Важливими критеріями ефективності організації функціонування архівних вебсайтів є наявність: управління контентом і систематичне його оновлення; можливість розміщувати та переглядати інформацію у різних форматах (графічну, аудіо-, фото-, відео-, мультимедійну); комфортний, інтерактивний інтерфейс для зворотного зв'язку з користувачами; забезпечення багатоаспектного та оперативного пошуку архівної інформації; швидкий перегляд документів, що зберігаються на вебсайті.

Зміст та структура вебсайту державної архівної установи мають сприяти виконанню ним таких основних функцій: інформаційної (цілодобова доступність інформації для користувача); рекламної (ефективне просування архіву в пошукових системах глобальної мережі, презентабельне розкриття системи його ресурсів та послуг); комунікаційної (онлайнний зв'язок з партнерами, користувачами); іміджевої (формування позитивного образу державного архіву). Крім того, важливим є реалізація загальних вимог до організації та змісту вебсайту: зрозумілість, зручність, ергономічність, інформативність, оновлюваність.

Висновки. Таким чином, концептуальна модель розвитку оптимальної структури та змістовного наповнення вебсайту архівної установи як комунікаційного інструменту репрезентації складових Національного архівного фонду у світовому інформаційному просторі має передбачати такі базові складові:

1. Повнотекстові бази даних архівних текстових та нетекстових документів, оснащені автоматизованою системою багатоаспектного пошуку.
2. Розгалужений науково-довідковий апарат на фонд архіву.
3. Інтернет-приймальня.
4. Замовлення послуг онлайн.
5. Публікації архіву.
6. Каталог гіперпосилань на мережу архівних установ регіону.

Перспективи подальших досліджень. Подання інформації на веб-сайтах українською та англійською мовами сприятиме прискоренню інтеграції національної архівної спадщини України у світовий комунікаційний простір. Напрямами подальших досліджень є розроблення уніфікованої вебплатформи, що інтегруватиме ресурси усіх архівних установ регіонів та країни загалом.

Список посилань

- Алексєєнко, А. (2012). *Публікація електронних образів архівних документів: основні принципи*. Відновлено з <http://undiasd.archives.gov.ua/doc/konferenciji/11-12.10.2012/AlekseenkoAnna.pdf>.
- Боряк, Г. (2004). Інформатизація архівної галузі сьогодні: поточні здобутки і завдання формування електронних ресурсів. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 11, 4–9.
- Боряк, Г. В. (2002). Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів. *Архіви України*, 4–6, 141–169.
- Боряк, Г., Володіна, О., Драгомірова, Л. (Ред.). (2004). *Основні правила роботи державних архівів України*. Київ: ДКАУ; УНДІАСД.
- Валаччі, Ф. (2003). Сайти Інтернету та архівне дослідження: типологія та можливості пошуку. *Міжнародний журнал архівів*, 2–3, 185–190.
- Васильченко, М. М. (2011). Електронні ресурси обласних державних архівів України в мережі Інтернет: стан і перспективи розвитку в сучасному соціально-комунікаційному середовищі. *Вісник Харківської державної академії культури*, 32, 159–167.
- Васильченко, М. М. (2014). *Організаційно-функціональні трансформації архівів у сучасному соціально-комунікаційному середовищі*. (Автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій). Харківська державна академія культури. Харків.
- Дубровіна, Л. (1998). Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства*, 3, 6–17.
- Кисельова, А. (2005). *Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи* (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства ДКА України. Київ.
- Климчук, Л. В. (2011). Вебсайти архівних установ Поділля як джерельна база краєзнавчих досліджень. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 4, 10–13.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. Відновлено з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

Кушнарєнко, Н., Коржик, Н., Соляник, А., Пелешин, А. (2020). Веб-технології та інструменти ефективної репрезентації архівних ресурсів України. *Control, Optimisation and Analytical Processing of Social Networks, Proceeding of the 2nd International Workshop* (с. 286–295). Львів.

Литвинська, С. (2015). *Роль веб-порталу «Архіви України» у забезпеченні комунікаційного каналу з вебсайтами архівних установ України та зарубіжжя.* Відновлено з <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/29669/1/Роль%20веб-порталу%20«Архіви%20України».pdf>.

Місія, бачення, цінності, пріоритети. Відновлено з <https://archives.gov.ua/ua/місія-бачення-цінності-пріоритети/>.

«Хартія про збереження цифрової спадщини» (2003). Відновлено з <http://www.minervaplus.ru/docs/digit.html>.

Хромов, А. (2020). Портал «Архіви Європи» та репрезентація України в європейському просторі оцифрованого культурного надбання. Відновлено з <http://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/38/11>.

Яременко, Л. (2009). Документні ресурси Архівного фонду НАН України в інтернет-середовищі: можливості використання та трансформації. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 24, 127–138.

References

Digital Heritage Charter (2003). Retrieved from <http://www.minervaplus.ru/docs/digit.html>. [In Ukrainian].

Concept of development of digital economy and society of Ukraine for 2018–2020. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. [In Ukrainian].

Alekseenko, A. (2012). *Publications of electronic images of archival documents: basic principle.* Retrieved from <http://undiasd.archives.gov.ua/doc/konferenciji/11-12.10.2012/Alekseenko.pdf>. [In Ukrainian].

Boryak, G. V. (2002). Electronic archival publications on the Internet: problems of representation of information resources. *Arkhivy Ukrainy*, 4–6, 141–169. [In Ukrainian].

Boryak, G. (2004). Informatization of the Archive Industry Today: Current Achievements and Tasks of Forming Electronic Resources. *Spetsialni istorichni dysypliny: pytannia teorii ta metodyky*, 11, 4–9. [In Ukrainian].

Valacci, F. (2003). Internet Sites and Archival Research: Typology and Search Opportunities. *Mizhnarodnyi zhurnal arkhiviv*, 2–3, 185–190. [In Ukrainian].

Vasilchenko, M. (2014). *Organizational and functional transformations of archives in modern social and communication environment.* (Author. diss. ... Cand. sciences in social communications). Kharkiv: KhSAC. [In Ukrainian].

Vasilchenko, M. (2011). Electronic resources of regional state archives of Ukraine in the Internet: the state and prospects of development in the modern social

- and communication environment. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 32, 159–167. [In Ukrainian].
- Dubrovina, L. (1998). Basic Provisions of the Concept of Computerization of Archival Affairs in Ukraine. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, 3, 6–17. [In Ukrainian].
- Kiseleva, A. (2005). *Archival resources of Ukraine in the global information network: types, access, perspectives* (Abstract. diss. ... Cand. Historical Sciences). Ukrainian Scientific Research Institute of Archival Affairs and Documentation of Ukraine. Kyiv. [In Ukrainian].
- Kushnarenko, N., Korzhyk, N., Solianyuk, A., Peleshchyshyn, A. (2020). Web Technologies and Effective Representation Tools of the Archival Resources of Ukraine. *Control, Optimization and Analytical Processing of Social Networks*, Proceeding of the 2nd International Workshop (pp. 286–295). Lviv. [In Ukrainian].
- Litvinskaya, S. (2015). *The role of the Archives of Ukraine webportal in providing a communication channel with the websites of archival institutions of Ukraine and abroad*. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/29669/1/Роль%20веб-порталу%20«Архіви%»>.pdf. [In Ukrainian].
- Yaremenko, L. (2009). Documentary Resources of the Archival Fund of the NAS of Ukraine on the Internet: Possibilities of Use and Transformation. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 24, 127–138. [In Ukrainian].
- Klymchuk, L.V. (2011). Web-sites of archival institutions of Podillia as a source base for local lore. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 4, 10–13. [In Ukrainian].
- Mission, vision, values, priorities*. Retrieved from <https://archives.gov.ua/ua/місія-бачення-цінності-пріоритети>. [In Ukrainian].
- Boryak, G., Volodina, O., Dragomirova, L. (Ed.). (2004). Basic rules of work of state archives of Ukraine. *Scientific Research Institute of Archival Affairs and Documentation of Ukraine*. Kyiv. [In Ukrainian].
- Khromov, A. (2020). *Portal “Archives of Europe” and the representation of Ukraine in the European space of digitized cultural heritage*. Retrieved from <http://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/38/11>. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 8.09.2020 р.

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.06

УДК 75/76.071.1(477)Майстренко-Вакуленко(045)

О. В. Ламонова, кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, м. Київ

krupnun@ukr.net

https://orcid.org/0000-0001-6937-421X

КОЛАЖИ ТА ЛЕВКАСИ ЮЛІЇ МАЙСТРЕНКО-ВАКУЛЕНКО¹

Розпочато дослідження творчості нового покоління українських митців, яке повністю сформувалося вже після 1991 р. Це стосується, зокрема, Ю. Майстренко-Вакуленко, однієї з найвиразніших сучасних українських мисткинь-графіків, кандидата мистецтвознавства, викладача НАОМА. Виявлено, що найвідоміша частина її доробку — це офорти на релігійну тематику, але не менш цікавими є також нерелігійні, символічні роботи діячки, виконані в техніці колажу або левкасу, як, наприклад, диптих «Галерея зимового саду» і «Бахчисарайський фонтан» (об. — 1999), «Фонтан життя» (2001), «Сік граната», «Три зозулі на щастя» (об. — 2004), «Буря в склянці» (2006) та ін. Розкрито, що всі вони характеризуються ємністю використаних символічних образів, а також несподіваністю та навіть певною креативністю їх тлумачення й застосування. Виявлено, що художниця активно використовує водночас як традиційні образи з міфів і казок, так і суто «авторські» їх зіставлення та поєднання.

Ключові слова: *Юлія Майстренко-Вакуленко, українська графіка 1990–2010 рр., колаж, левкас.*

O. V. Lamonova, Candidate of Art Criticism, research staff member, Rylsky Institute of Art Criticism, Folklore and Ethnology, National Academy of Sciences Ukraine, Fine Arts and Crafts Department, Kyiv

COLLAGES AND LEVKAS BY YULIA MAISTRENKO-VAKULENKO

The aim of this study is to analyze collages and levkas by Y. Maistrenko-Vakulenko on the non-religious themes, performed in 1990–2010.

Research methodology. The study of the works by a new generation of Ukrainian artists, which was fully formed after 1991, is just beginning. This applies, in particular, to Y. Maistrenko-Vakulenko, one of the most expressive contemporary Ukrainian graphic artists. Her works attracted the attention of art critics in the late 1990s. Such esteemed researchers as O. Fedoruk, O. Avramenko, O. Tytarenko wrote about her. But the vast majority of materials about the artist are the articles in catalogues for exhibitions or in periodicals.

Results. The most famous parts of Y. Maistrenko-Vakulenko's works are etchings, levkas and collages on religious themes: the triptych *The Last Supper* (1998), the cycle *Jesus, the God of Human* (2000), the series *The Temples of Ukraine* (2003) and *The Wooden Churches of Ukraine* (2014–2015) and others. But no less interesting are the non-religious, symbolic works of the artist. They are characterized by the capacity of the symbolic images used, as well

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

as the unexpectedness and even a certain creativity of their interpretation and application.

The collages *The Gallery of the Winter Garden* and *The Fountain of Bakhchisaray* (both 1999) are an interesting author's fantasy on the theme of Crimea, its ancient history, rich culture, as well as related "tourist" stereotypes. The diptych is characterized by a harmonious and unexpected combination of poetry and irony. The collages *The Lamp "Orchids"* (I, II) and *The Fountain of Life* (all 2001) are part of the series *The Lights of the Garden of Paradise* and, so to speak, accompany the three other works, more important by the theme, which are also its parts — *Eve, Lilith* and *Exile from Paradise* (all 2001). That is why, *The Lamp "Orchids"* and *The Fountain of Life* are characterized by special sophistication and decoration. But at the same time they are based on traditional and common symbolic images (flower, water, light) and are full of thoughts about life as "a cell for the soul", its ephemerality, uniqueness and beauty.

Turning to levkas (exact definition: levkas, cork tree, author's technique), the artist also started with two symbolic compositions — *The Bird of Paradise* and *Kill the Dragon* (both 2003), which create the impression of elegant letters from a medieval manuscript and at the same time they are paradoxical graphic aphorisms about the nature of Good and Evil. The works *Pomegranate Juice, Three Cuckoos for Happiness* (both 2004), *Storm in a Glass* (2006), *Dedicated to the Fortresses of Ukraine* (2010) are performed in the levkas technique. All of them are distinguished by a special elegant decorativeness and irony, which many years later reappeared in the harsh world of Y. Maistrenko-Vakulenko.

Novelty. The article is one of the first publications about the creative work of Y. Maistrenko-Vakulenko.

The practical significance. The research is part of the individual planned theme of the author *Ukrainian Graphics of the Second Half of the 80s of the 20th Century — 10s of the 21st Century: Between Self-Identification and Globalization* and the general planned theme of the Department of Fine Arts and Decorative Arts of M. T. Rytsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine *Ukrainian Culture in the Context of National Humanitarian Discourse and European Studies*.

Conclusions. It should be noted that the symbolic and religious graphics of the artist are very closely related, their themes and images are constantly "intertwined", mutually "feeding" and enriching each other.

Keywords: *Yulia Maistrenko-Vakulenko, Ukrainian graphics of 1990–2010, collage, levkas.*

Постановка проблеми. Аналіз творчості нової генерації українських митців, котра повністю сформувалася після 1991 р., тільки набуває актуальності. Розвідки про молодих художників — це переважно тексти в каталогах до виставок чи проєктів, публікації в періодичній пресі. Статей про них у наукових виданнях замало, зокрема про Ю. Майстренко-Вакулєнку, одну з найталановитіших і найцікавіших українських мисткинь-графіків нинішнього часу, яка у 26 років вже виклала в НАОМА.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Дослідження є частиною індивідуальної планової теми автора «Українська графіка другої половини 80-х рр. ХХ ст. — 10-х рр. ХХІ ст.: між самоідентифікацією та глобалізацією» і загальної планової теми відділу образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України «Українська культура в контексті національного гуманітарного дискурсу та європейських студій».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Ю. Майстренко-Вакуленко привернула увагу мистецтвознавців уже наприкінці 1990-х рр. Про неї писали такі шановні дослідники, як О. Федорук (2003), О. Авраменко (2001), О. Титаренко (2004). Роботи художниці неодноразово згадуються в новій «Історії українського мистецтва» (Скрипник, Кара-Васильєва, 2007). Водночас переважна більшість матеріалів про мисткиню — це статті в каталогах до виставок або в періодичній пресі. Цей матеріал є однією з перших наукових публікацій про графіку мисткині.

Мета статті — проаналізувати колажі та левкаси Ю. Майстренко-Вакуленко на нерелігійну тематику, що виконані в 1990–2010 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найвідоміша та найвиразніша частина доробку Ю. Майстренко-Вакуленко¹ — це твори на релігійну тематику: триптих «Таємна вечеря» (1998), цикл «Ісус — Бог людський» (2000), серії «Храми України» (2003) та «Дерев'яні церкви України» (2014–2015) тощо. Більшість із них виконана в техніці улюбленого художницею офорту, але водночас художниця активно користується й іншими техніками — колажем і левкасом, причому зазвичай для сюжетів світських, символічних і навіть певною мірою «ізотеричних».

Колажі «Галерея зимового саду» та «Бахчисарайський фонтан» (об. — 1999) у доробку художниці не просто унікальні, вони ніби «самотні». Це спроба, яка не мала продовження, можливо тому що її результати не задовольнили авторку, можливо з якихось інших причин. Так чи інакше, серед усіх інших робіт Ю. Майстренко-Вакуленко з ними жодним чином не пов'язана жодна. Щоправда, існують ще «Єва» і «Ліліт» (об. — 2001): нібито також колаж, диптих, тема «вічної жіночності» та вічної самотності. Але й це радше випадкова подібність, аніж свідома паралель.

1 Художниця народилася в Києві, в 1975 р. 1986–1993 рр. — навчалася в Республіканській художній середній школі ім. Т. Г. Шевченка, 1994–2000 рр. — у Національній академії образотворчого мистецтва та архітектури (графічний факультет, майстерня вільної графіки проф. А. В. Чебикіна), 2000 р. — вступила до асистентури-стажування НАОМА. Член Спілки художників України (від 2000 р.). Кандидат мистецтвознавства (2012). Від 2001 р. — викладач НАОМА.

Утім, залишається без відповіді запитання: чи утворюють колажі власний «диптих»? Суто композиційно вони нібито ніяк не перегукуються, тим більше не «складаються» в певну просторову єдність (на відміну від «Єви» та «Ліліт»): легка, надзвичайно прозора, сповнена світла й повітря ліва частина; щільно заповнена, зорovo «обтяжена» й навіть «переобтяжена» різноманітними сюжетними та декоративними елементами права. І все ж таки між героїнями колажів відчуваються напружений внутрішній зв'язок, якась невидима нитка, яку вони намагаються і не можуть розірвати — обертається до подруги-полонянки вільна «Діана», слабким, майже безсилим рухом відповідає їй «одаліска». Звичайно, колажі пов'язує загальне джерело натхнення — Крим.

Фактично Ю. Майстренко-Вакулєнко «оспіває» дві «туристичні перлини», популярність яких межує вже з банальністю (щоб не сказати із заяложеністю): Воронцовський палац в Алупці та один із фонтанів Ханського палацу в Бахчисарайі. Оригінальність результату можна вважати, мабуть, першою великою творчою перемогою художниці, адже власне «Криму» тут нібито й не так багато. Майже без жодних втрат можна було б назвати ліву частину диптиху, наприклад, «Італія» або «Греція», а праву — «Туреччина» або «Персія». Відмовляючись (і, здається, відмовляючись принципово) від будь-яких точних географічних координат, художниця створює й зберігає дещо інше — настрої: свіжого й прозорого літнього ранку в «Галереї зимового саду», важкого та нерухомого літнього полудня в «Бахчисарайському фонтані». Зрозуміло, що в першому випадку кожна з нечисленних застосованих деталей набуває особливих ваги та значення, яким, однак, не заважає й відтінок легкої іронії — адже тропічна рослина в кам'яній вазі та колонки балюстради можуть з однаковим правом означати і галерею палацу, і задник старовинної фотографії, де, у такому разі, бракує лише напису «Привіт з Криму!». І ось серед тих декорацій крокує вона — німфа, Артеміда, Діана. Прекрасна, горда, вільна. Самотня. Утім, чи насправді вона крокує? Чи не зупиняє її раптом (буквально — «прикутою на одному місці») щось, заради чого вона обертається — голос або, можливо, спогад? Що саме — ми не знаємо. Але праворуч, тобто саме там, куди кидає погляд Діана, — «Бахчисарайський фонтан».

Тут, навпаки, надзвичайно багато найрізноманітніших деталей — так би мовити, і архітектурних, і «ботанічних» (утім, якщо уважно придивитися, усі місцеві рослини мають штучний і навіть дещо сюрреалістичний, у будь-якому разі точно «неживий» вигляд). А ще над аркою, під якою розташовано фонтан, можна помітити дивні лики, схожі на напівстерті візантійські розписи. Натяк на складність кримської культури, нові «шари» якої не здатні остаточно приховати «шари» попередні?

На відміну від «Галереї зимового саду», де щонайменше три культурні традиції — антична (Артеміда-Діана), ампірна (Алупкинський палац) та «ретро» (початок ХХ ст. — час масового освоєння і засвоєння Криму як місця для відпочинку, «туристичного об'єкту», із тим самим «фото на згадку») — утворюють лише вишукане безсюжетне мереживо, «Бахчисарайський фонтан» не може не провокувати на сюжет — чи то літературний, чи то власний, створений глядачем на свій розсуд і смак, але все одно схожий — про «прекрасну гаремну полонянку» тощо. Але водночас на нього (глядача) при уважнішому погляді на твір Ю. Майстренко-Вакуленко очікує й певне розчарування, адже фонтан-сельсебиль, який вона зображує, — це не оспіваний О. Пушкіним «Фонтан сліз», арка та чаші якого мають дещо іншу форму. «Бахчисарайський фонтан» художниці більше нагадує ще одну, у дечому навіть виразнішу, але не таку «розкручену» споруду в тому ж самому Басейному дворіку Ханського палацу, але не копіює її — так, оригінал має вісім рівнів, водночас як відтворено лише чотири. Певну умовність, необов'язковість усіх історичних «прив'язок» підкреслюють й самі образи обох героїнь, які, порівняно з архітектурним і навіть «ботанічним» оточенням, трактовано як напівпрозорі тіні, такі собі поетичні видіння, що просто не можуть не виникати в кримському просторі, максимально насиченому культурними ремінісценціями та асоціаціями з різними епохами.

До речі, якщо поміняти частини «кримського» диптиху місцями, то його «внутрішній сюжет» суттєво не зміниться — просто «Діана» буде оглядатися кудись у невідомий простір за межами колажу, але все одно залишиться на місці, не здатна «відірватися» від нерухокої та безсилої «одаліски».

Колажі «Фонтан життя» та «Світильник “Орхідеї”» (два варіанти), разом з виконаними в аналогічній техніці «Євою», «Ліліт» та «Вигнанням з Раю» (усі — 2001), входять до циклу «Світильники райського саду», але тут ми проаналізуємо саме «ізотеричну» його частину.

Символіка образу фонтана — міфологічна, казкова, ізотерична — є надзвичайно ємною. Але мистецтвознавець О. Авраменко (2001) надає цьому твору такого, дещо несподіваного, пояснення: «У цьому аркуші художниця трактує життя як пастку для душі: фонтан, переливаючи з посудини в посудину свої живильні струмені, утворює химерну клітку, крізь яку прорватися непросто та й, мабуть, не хочеться» (с. 20). Тобто «Фонтан життя» — це зовсім не «жива вода», а радше безглузде «переливання з пустаго в порожнє», дурна нескінченність, буддійське страждання в сансарі. Звичайно, виглядає все надзвичайно красиво — білі та

рожеві пелюстки тих самих містичних орхідей, а також інших флористичних «улюбленців» художниці — магнолій, архітектурні деталі — арки та склепіння — схожі радше на коштовні прикраси, декоровані емаллю та філігранню. Єдине, що занепокоює, так це відсутність виходу. Більше того: відсутність будь-якого отвору — крім тих, у які вливається-переливається вода. І коли настає це усвідомлення, захоплення починає слабшати, виникають відчуття справжньої задухи та асоціація з «мандрівником по Царству духу», який нарешті дістався зали з Фонтаном життя і уявив, що має провести тут вічність, не бачачи нічого, окрім білих та рожевих пелюсток, слухаючи лише нескінченне дзюркотіння води, яка насправді нікуди не тече.

Фрагментом цього ж уявного палацу-лабіринту можна вважати й «Світильник “Орхідеї”». Його виконано надзвичайно схожою художньою мовою — емаль, філігрань, білі пелюстки. І, звичайно ж, це не просто креативна пропозиція дизайну «освітлювального приладу». О. Авраменко (2001) так коментує цю вишукану роботу: «В ній — яскраво виявлене ставлення до квітки як одвічного символу життя — прекрасного й тендітного, тривкого й водночас надзвичайно вразливого» (с. 17). Тобто — схоже на «Фонтан життя», але дещо під іншим кутом. Так чи інакше, додаткових змістових обертонів додає «Світильнику» саме його зіставлення з «Фонтаном»: життя йде (буквально — тече) по колу, прятунку немає, втілення (тобто страждання) змінюють одне одного. Але водночас кожне з цих утілень — прекрасне, унікальне і швидкоплинне. Утім, ніщо не заважає й іншій, «оптимістичній», трактовці — життя прекрасне, унікальне і швидкоплинне, але десь неподалік існує Фонтан життя, у якому воно обов'язково відновиться, у свій час.

Окрім колажу та офорта, Ю. Майстренко-Вакуленко охоче звертається до ще однієї техніки — левкасу (точніше, «левкас, корковий матеріал, авторська техніка»). Саме в ній виконано дві «світські» символічні композиції — «Райська пташка» і «Вбити дракона» (об. — 2003). Розмір обох творів (31x50) є не таким уже й мініатюрним, але сприймаються вони як ювелірна за тонкістю робота буквиці зі старовинного рукопису, елегантні деталі яких потребують (заслужують) не лише уважного розгляду, але й допомоги збільшувального скла.

Герої обох левкасів — з нескінченного авторського бестіарію художниці. У своєму роді вони абсолютно досконалі. Чи красиві? Складно відповісти. Радше — фантастичні, химерні, примхливі, чудернацькі. Але ще складніше визначити, добрі вони чи злі. Так нібито все зрозуміло: Райський птах — едемська мешканка та посланниця, тобто істота позитивна, «зі знаком плюс», водночас Дракон, якого до того ж (у назві твору) чи то пропонується, чи то наказується вбити, — повна Птахові протилежність. Але достатньо придивитися до «істоти зі знаком плюс»

трохи уважніше та її прекрасне і водночас абсолютно байдуже людське обличчя, а особливо пташині ніжки, що закінчуються людськими долонями, почнуть переслідувати як кошмар. Зазначимо, що аналогічне «поєднання» Ю. Майстренко-Вакуленко використовувала з надзвичайно різною метою: людські стопи та долоні мав жертвний Агнець у «Таємній вечері» (1998), але водночас — непташині голови надавали моторошної демонічності перепелам з «Примх народу Мойсея» (2002) — до речі, фігурували там також і такі самі «Райські птахи» — у ролі чи то свідків, чи то спостерігачів. Що ж до Дракона, то з ним все набагато простіше. Він, звичайно, чудовисько, монстр, складений з фрагментів різних реальних (і нереальних) істот — але ж саме так і мають виглядати дракони. Окрім дивного вигляду, у ньому немає нічого надмірно жахливого, а тим більше загрозливого. До того ж цей Дракон — полонений і поранений, його довжелезна шия з крихітною голівкою заплуталася в ґратах, а з рани під крилом широким струмом летіть кров, збираючись біля ніг у червону калюжу. Навіть закручений хвіст Дракона здається напруженим не від люті чи навіть відчаю, а просто від страху й болю. Для самої художниці подібних «психологічних сумнівів», можливо, і не існує, але це не означає, що вони не виникнуть у глядача.

Надалі у творчості митчині з'явилися неможлива досі елегантна іронія, а також — особлива граційна легкість: як задуму, так і виконання. Прикладами цього є левкаси «Сік граната», «Три зозулі на щастя» (об. — 2004), «Буря в склянці» (2006).

Звичайно, сам по собі гранат — плід, що викликає в пам'яті безліч шанобливих алюзій, від біблійних до «параджанівських». Але чомусь у «Соку граната» «прочитується» не так символічна, як суто декоративна, майже «фактурна» його складова, тим більше, що саме вона особливо акцентована та по-справжньому прекрасна. Надзвичайно красивим є сам гранат, розрізаний навпіл, із його червоними («гранатовими») та білими зернинами, як і скляні або ж кришталеві посудини на фініфтяних срібних підставках. Надзвичайно красивим є навіть ніж, яким, слід розуміти, й розрізали гранат. Безсумнівно, цей ніж вартий такої честі, адже його держак — справжня ювелірна прикраса, що закінчується головою хижого птаха з напіввідкритим дзьобом. Більше того: ніщо не відволікає глядача від вишуканої краси цього значущого натюрморту: орнаментальний фриз тла є хоча й ретельно розробленим, але ненав'язливим і викликає асоціації чи то зі старовинною парчею, чи то з легендарними (та не менш старовинними) шкіряними шпалерами, які декорували позолотою.

«Буря в склянці» за роком створення, технікою, форматом та розміром може здатися ймовірним «панданом» до «Соку граната». Але — якщо не враховувати ті ж самі рік створення, техніку, формат та розмір —

помітити між ними якісь інші, внутрішні, паралелі не вдається. Більше того — сама іронічно-поблажлива назва другого левкасу вже настроює глядача на певний лад, відмінний від сприймання «Соку граната» (Біблія, Параджанов тощо). Насправді ж ніяких приводів для легковажності «Буря в склянці» не надає. Тутешня «склянка» — монументальна споруда, що викликає в пам'яті одночасно Колізей і Вежу до небес, а ще — фортецю-око з циклу «Ісус — Бог людський» («Всевидяче Око. Христос — Пантократор»). До того ж вона є не просто «будівлею», а хитромудрою гідравлічною конструкцією з отворами, через які потрапляє всередину вода, і своєрідним «фонтаном» у центрі. Зазначимо також, що «склянкою» проєкт не обмежується — горизонт затуляє ряд ще монументальніших арок мосту чи акведука, над якими вгадуються інші архітектурні складові. Що ж до результату, то він виявляється парадоксальним: уся водна поверхня є абсолютно спокійною, водночас як усередині, за стінами «склянки», відбувається справжня буря. І в її епіцентрі, серед суто декоративних, але від цього не менш грізних хвиль, перебуває корабель, на якому — шестеро мандрівників. Отже, замість захищеної міцними стінами «штучної бухти», небезпеки та порятунку, «склянка» пропонує полон, з якого ще треба пошукати виходу. Звичайно, арка, достатньо велика для корабля, нібито й зовсім поряд, але, якщо придивитися уважніше, вона насправді — в іншому вимірі, як у химерних спорудах Мауріца Ешера. До того ж існують ще й ці підозрілі арки на горизонті, які, цілком можливо, теж прийдеться подолати. Утім, запропоновану художницею графічну притчу можна з однаковим правом прочитати у двох різних напрямках. По-перше, так: вони шукали небезпеки та порятунку за міцними стінами, але отримали бурю. А по-друге: коли навколо буря, слід просто пошукати виходу; можливо, це лише «буря в склянці».

Стилістично близьким до двох попередніх творів є й левкас «Три зозулі на щастя», який, однак, має зовсім інший, вертикальний формат — утім, також досить видовжений. Він надає творові не лише ефектності та виразності, але й підкресленої елегантності — і не випадково є чи не найулюбленишим форматом митців стилю модерн, які використовували його для декоративних панно. Відзначимо й те, що Ю. Майстренко-Вакуленко взагалі полюбляє «гратися» нестандартними форматами, але аналогічні «панно» в її доробку більше не трапляються.

«Зозулі» є насправді графічним роздумом над проблемами часу—віку—життя—долі, але створюють враження граційної та дещо самоіронічної варіації на традиційні для Ю. Майстренко-Вакуленко теми. Райські птахи—сірини—сірини—фенікси тепер — всього лише дівчата-зозулиці з дещо легковажними зачісками. Риба, що свого часу розділяла з Агнцем та Голубом урочисту символіку Таємної вечері, зараз лише

знак зодіаку¹. А про час—вік—життя—долю нагадує хіба що годинник (черговий із шанованих художницею «механізмів»), невпинний та безжалюгідний хід якого пом'якшується, однак, надзвичайно елегантним дизайном.

На відміну від більшості творів художниці, «Зозулі» не перенасичені численними елементами-подробницями, кожна з яких може бути (чи не бути) прочитаною як багатозначний символ. Настільки «вільно дихалося» хіба що в триптиху «Таємна вечеря» (хоча подібне зіставлення сюжетів — точніше, лише назв сюжетів — і є досить парадоксальним). Крім того, «Зозулі» майстерно закомпоновані. Обкладене декоративними цеглинами вікно-отвір, за яким ледь проглядається загадковий простір, наповнений напівпрозорими деталями (ймовірно, це механізм годинника, що відраховує ті ж самі час—вік—життя—долю), водночас створює й монументальну (що в цьому випадку означає ще й «надійну») «раму», яка, образно кажучи, заважає зозулям «розлетітися». Пози й рухи трьох казкових пташок, двох зодіакальних риб та двох годинникових гирь прораховані з точністю, яка створює загальне враження приємної мелодії. Можливо, слід пожалкувати, що інші офорти «зодіакальної» серії не перетворилися волею авторки на аналогічні «солідніші» левкаси.

Ще один левкас — «Фортеця України присвячується» (2010) — може здатися продовженням «архітектурної» теми: адже, якщо є «Храми України» (2003) і «Дерев'яні церкви України» (2014–2015), що заважає з'явитися їхньому світському аналогові — «Фортеця України» (а надалі, наприклад, ще й «Замкам»)? Але, можливо, найцікавішим у цього творі є те, що він став «місцем зустрічі» для образів, символів і героїв чи не всіх попередніх робіт художниці. І насправді: за отвором цегляного порталу (а також навколо нього) у, так би мовити, бездоганно прорахованому «творчому безпорядку» розташувалися коліщата, механізми, арки, колонади, сходи, фонтани, «троянда вітрів», схожі на грандіозні ювелірні прикраси дерева, птахи-сирини, невеличкий елегантний натоп, що змагається в стрілянині з лука, такий собі до середніх розмірів приборканий океан — і навіть трохи меланхолічний мармуровий лев, який нібито не копіює славетних левів Алупкінського палацу, але нагадує про них, так само як колись нагадували про Крим колажі «Галерея зимового саду» та «Бахчисарайський фонтан», з яких усе розпочиналося.

Висновки. Графіка Ю. Майстренко-Вакуленко характеризується еміністю використаних символічних образів, а також несподіваністю та навіть певною креативністю їхнього тлумачення та застосування. Водночас

1 Поява в «Трьох зозулях на щастя» зодіакального знаку Риб може здатися дещо загадковою (тим більше, що сама Ю. Майстренко-Вакуленко за зодіаком — Терези). Насправді це своєрідний атавізм: основою для левкасу став офорт з графічної серії для «Жіночого журналу», присвяченої знакам зодіаку.

«Бура в склянці»

«Сік граната»

«Жар-птиця і яйце-раїце»

«Три зозулі на щастя»

«Фортецям України присвячується»

художниця активно використовує як традиційні образи з міфів і казок, так і суто «авторські» їх зіставлення та поєднання. «Символічна» та «релігійна» графіка мисткині виявляються надзвичайно тісно пов'язаними, їхні теми та образи постійно «переплітаються», взаємно «підживлюючи» та збагачуючи одне одного.

Перспективи подальших розвідок. Доробок Ю. Майстренко-Вакуленко є надзвичайно цілісним, і розділення її офортів, колажів та левкасів на «релігійні» й «світські» — суто умовні. Метою найближчого дослідження має стати детальний аналіз «релігійних» творів художниці, тим більше, що саме вони є найвиразнішою та найвідомішою частиною її графіки.

Список посилань

- Авраменко, О. (2001). *Юлія Майстренко. Зворотній зв'язок*. Київ: б/в.
- Ворончак, М. (2007). Чарівна птаха Юлії. *Образотворче мистецтво*, 3 (63), 83.
- Ламонова, О. (1998, Апрель 25). Восемь художников в магическом кругу. *Киевские ведомости*, с. 12.
- Ламонова, О. (1999, Январь 20). «QUIA» — виставка молодих київських художників. *Вечірній Київ*, с. 6.
- Ламонова, О. (1999, Январь 25). Рисуй, пока молодой... *Киевские ведомости*, с. 9.
- Ламонова, О. (2001, Июнь 12). Семь художниц в поисках смысла. *Киевские ведомости*, с. 14.
- Ламонова, О. (2001, Липень 24). Теорія відображення і практика полотна. *День*, с. 2.
- Ламонова, О. (2001, Лютий 15). Чи можна з'єднати богослів'я і театр. *День*, с. 6.
- Ламонова, О. (2001, Ноябрь 1). Гармония и конфликт. *Киевские ведомости*, с. 8.
- Ламонова, О. (2003). Небеса обетованные. *Стиль современного дома*. 3–4 (14), 94–95.

- Ламонова, О. (2003, Жовтень 16). «Зворотний зв'язок». *День*, с. 5.
- Ламонова, О. (2003, Лютий 26). Богослов'я в образах. Графіка Юлії Майстренко. *День*, с. 6.
- Ламонова, О. (2004, Грудень 3). Хочете гармонії? Ідіть до Могилянки. *День*, с. 24.
- Ламонова, О. (2019). Дорога до храму: про офорти Юлії Майстренко-Вакуленко. *Наука і суспільство*, 3–4, 67–70.
- Ламонова, О. (2019, Лютий). Дорога до храму: про офорти Юлії Майстренко-Вакуленко. *Культура і життя*, с. 20.
- Ламонова, О. (2020, Травень 29). «Дерев'яні церкви України»: офорти Юлії Майстренко-Вакуленко. *Культура і життя*, с. 12–13.
- Скрипник, Г., Кара-Васильєва, Т. (Ред.) (2007). *Історія українського мистецтва* (Т. 5, с. 555, 799, 800). Київ: Видавництво інституту Мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
- Титаренко, О. (2004). «10 DESYATKA». Київ: б/в.
- Федорук, О. (2003). *Юлія Майстренко-Вакуленко. Зворотній зв'язок: мистецький проект*. Київ: б/в.

References

- Avramenko, O. (2001). *Yulia Maistrenko. Feedback*. Kyiv: No publishing house. [In Ukrainian].
- Fedoruk, O. (2003). *Yulia Maistrenko-Vakulenko. Feedback: an art project*. Kyiv: No publishing house. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (1998, April 25). Eight artists in magic circle. *Kievskie vedomosti*, p. 12. [In Russian].
- Lamonova, O. (1999, January 20). «QUIA» — Exhibition of Young Kyiv Artists. *Vechirniy Kyiv*, p. 6. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (1999, January 25). Draw while you're still young. *Kievskie vedomosti*, p. 9. [In Russian].
- Lamonova, O. (2001, February 15). Is it possible to combine Theology and Theatre. *Den*, p. 6. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (2001, July 24). Reflection theory and canvas practice. *Den*, p. 2. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (2001, June 12). Seven artists are looking for meaning. *Kievskie vedomosti*, p. 14. [In Russian].
- Lamonova, O. (2001, November 1). The Harmony and the Conflict. *Kievskie vedomosti*, p. 8. [In Russian].
- Lamonova, O. (2003). The Promised Heaven. *Stil' sovremennogo doma*, 3–4 (14), 94–95. [In Russian].
- Lamonova, O. (2003, February 26). Theology in Images. Graphic Art by Yuliya Maistrenko. *Den*, p. 6. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (2003, October 16). The Feedback. *Den*, p. 5. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (2004, December 3). Do You Want Harmony? Go to Mohylianka! *Den*, p. 24. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (2019). The Road to the Temple: About Etchings by Yuliya Maistrenko-Vakulenko. *Nauka i suspilstvo*, 3–4, 67–70. [In Ukrainian].

- Lamonova, O. (2019, February). The Road to the Temple: About Etchings by Yuliya Maystrenko. *Kultura i zhyttia*, p. 20. [In Ukrainian].
- Lamonova, O. (2020, May 29). «The Wood Ukrainian Churchs»: Etchings by Yuliya Maystrenko. *Kultura i zhyttia*, p. 12–13. [In Ukrainian].
- Skrypnyk, H., Kara-Vasylyeva, T. (Ed). (2007). *History of Ukrainian Art* (Vol. 5, pp. 555, 799, 800). Kyiv: M. T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology Publishing House of the National Academy of Sciences of Ukraine. [In Ukrainian].
- Tytarenko, O. (2004). «10 Desiatka». Kyiv: No publishing house. [In Ukrainian].
- Voronchak, M. (2007). Yuliya's magic bird. *Obrazotvorche mystetstvo*, 3, 83. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 19.09.2020 р.

Розділ 3. Документознавство, архівознавство

Part 3. Document Science and Information Activity

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.07

УДК 02-051+929Хавкіна(045)

Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

nataliyankush@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-1168-0446>

А. А. Соляник, доктор педагогічних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

allasolyanik164@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7167-6695>

С. В. Сищенко, кандидат педагогічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

seik-lana@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-3849-3130>

Л. Б. ХАВКІНА — КЛАСИК ВІТЧИЗНЯНОГО БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДОЗНАВСТВА (ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)¹

Висвітлено внесок Л. Б. Хавкіної в розвиток бібліотечного фондознавства. Окреслено й охарактеризовано пріоритетні напрями її наукової творчості: теорія і технологія фондоформування; принципи і методи комплектування фонду; користування фондом як критерій якості комплектування і перший етап управління читанням; ядро фонду; формування краєзнавчого фонду; система документопостачання; організація фонду; розстановка фонду; зберігання фонду; відкритий доступ користувачів до фонду.

Ключові слова: бібліотечне фондознавство, теорія і технологія фондоформування, принципи і методи комплектування фонду, організація фонду, Любов Борисівна Хавкіна.

N. M. Kushnarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

A. A. Solianyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

S. V. Syshchenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

L. B. KHAVKINA — THE SCHOLAR OF NATIONAL LIBRARY COLLECTION SCIENCE (TO THE 150-TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH)

Relevance. The research has necessitated by the systematic analysis and generalization of L. B. Khavkina's contribution to the development of the National Library Foundation as a scientific and academic course.

¹ This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

The aim of this paper is to systematize the coverage of the contribution of L. B. Khavkina to the development of library collection science theory.

Research methodology. The contribution of L. B. Khavkina to the theory and technology of stock-forming was noted through the cognitive possibilities of systemic, biographical, prosthetic, action-oriented approaches and problem analysis.

Results. The importance of the scientific heritage of L. B. Khavkina for the establishment and development of library collection as a scientific and academic course has been shown. Her main writings were analyzed, and priority areas of her scientific creative work were identified: the theory and technology of the library collection; the principles and methods of library collection raising; the use of the library collection as a criterion of the quality of staffing; and the first stage of reading management; the core of the library collection; the documentation system; the features of the formation of the local history of the library collection; the technology of the organization of the library collection; the establishment of the library collection; the storage of the library collection; the open access of users to the library collection, etc. The relevance of the ideas of L. B. Khavkina to the modern stage of the development of library collections was emphasized.

Novelty. For the first time, the scientific heritage of L. B. Khavkina was examined as a whole system in the field of library collection, its scientific potential was supplemented by the theory and technology of library collection formation.

The practical significance. The main results of the study of L. B. Khavkina's research can be used by higher education institutions to improve the content of academic courses of the fundraising cycle. They are useful for modern fundraisers and experts who work in the field of library collections.

Conclusion. The scientific heritage of L. B. Khavkina is so important that every new generation of fundraising will find the ideas of theoretical and methodological level in her writings, which are of fundamental importance for the further successful development of the theory of the foundation of the library, as well as practical organizational, technological and methodical recommendations that contribute to the improvement of modern technologies of the foundation of the library.

Keywords: *library collection science, theory and technology of library collection formation, principles and methods of holding acquisition, library holding organization, Lyubov Borysivna Khavkina.*

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю дослідження внеску професіоналів-попередників у формування бібліотечного фондознавства як наукової та навчальної дисципліни. Особливого значення набуває вивчення наукового доробку Л. Б. Хавкіної – однієї з фундаторів вітчизняного бібліотечного фондознавства.

Любов Борисівна Хавкіна – одна з найавторитетніших і найяскравіших особистостей вітчизняного бібліотекознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. Після появи її робіт «Бібліотеки, їх організація і техніка» (1904, 1911), «Керівництво для невеликих бібліотек» (шість видань за період з 1911 по 1930 рр.), «Книга і бібліотека» (1918), «Керівництво для народних бібліотек» (1910), «Керівництво для невеликих і середніх

бібліотек» (1930) та інших публікацій вона відразу і назавжди посіла гідне місце серед фундаторів вітчизняного бібліотекознавства загалом та бібліотечного фондознавства зокрема. Її публікації набули надзвичайно широкої популярності, стали чи не єдиними підручниками і посібниками з бібліотечної справи в дореволюційній Росії.

Праці Л. Б. Хавкіної належать до «ядра» публікацій, адже вони досі перебувають у рейтингу найчастіше цитованих робіт після таких вітчизняних класиків бібліотечного фондознавства, як Ю. В. Григор'єв і Ю. Н. Столяров. Наукова спадщина Л. Б. Хавкіної настільки значима, що кожне нове покоління фондознавців і фондистів знаходить у її працях як ідеї теоретико-методологічного рівня, які мають фундаментальне значення для подальшого успішного розвитку теорії формування бібліотечного фонду, так і практичні організаційно-технологічні та методичні рекомендації, які сприятимуть розвитку технології формування бібліотечного фонду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок Л. Б. Хавкіної є предметом вивчення широкого загалу дослідників, які вивчають окремі напрями бібліотечно-інформаційної діяльності. Особливо вони актуалізуються в переддень чергового ювілею вченої, що дозволяє по-новому осмислити її основні наукові та практико-технологічні ідеї. На жаль, тривалий час внесок Л. Б. Хавкіної у формування бібліотечного фондознавства досліджувався недостатньо активно. У цьому аспекті їй присвятили свої публікації Ю. С. Григор'єв, Ю. М. Столяров, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник (Григор'єв, 1973; Кушнарєнко, 2007, 2012; Столяров, 1991, 2015; Столяров, Кушнарєнко, Соляник, 2007) та ін.

У 1973 р. у видавництві «Книга» вийшла друком праця Ю. В. Григор'єва «Л. Б. Хавкіна (1871–1949)», у якій фондознавчі погляди Любові Борисівни висвітлені в 3-х розділах: «Комплектування бібліотечних фондів», «Організація бібліотечних фондів», «Каталогізація та класифікація бібліотечних фондів» (Григор'єв, 1973, с. 56–85).

Найповніше тлумачення фондознавчих ідей Л. Б. Хавкіної містять праці Ю. М. Столярова, серед яких слід виокремити підручник «Бібліотечний фонд» (1991), наукову монографію «Еволюція бібліотечного фондознавства» (2007), практичний посібник «Формування бібліотечного фонду» (2015). Так, у підручнику Ю. Н. Столярова «Бібліотечний фонд», що вийшов друком у видавництві «Книжкова палата» у 1991 р., здійснено нове прочитання фондознавчих думок Л. Б. Хавкіної про місце бібліотечного фонду в системі «бібліотека»; про соціальні функції бібліотечного фонду; про комплектування фонду як основи керівництва читанням; про суть і теорії відбору; про кооперацію і централізацію формування бібліотечного фонду (Столяров, 1991, с. 252).

Глибоко розкриті фондознавчі погляди Л. Б. Хавкіної в унікальному монографічному дослідженні «Еволюція бібліотечного фондознавства», що вийшло друком у 2007 р. у російському видавництві «ГРАНД-ФАИР» під науковою редакцією одного з провідних російських учених — доктора педагогічних наук професора Ю. Н. Столярова та за участі українських докторів наук, професорів Харківської державної академії культури Н. М. Кушнарєнко й А. А. Соляник. Про багатоаспектність наукових досягнень Л. Б. Хавкіної в галузі бібліотечного фондознавства свідчить її персоналія в «Загальному покажчику імен», який подано в монографії і містить 30 предметних рубрик. Серед них: про вплив на фондознавців; про книгообмін; про книгопостачання бібліотек; про книжкове ядро; про комплектування як перший етап керівництва читанням; про красназавчий фонд; про ступінь користування фондом як критерієм його комплектування; про принципи комплектування; про систематичну розстановку; про збереження фонду; про теоретичні основи комплектування; про технології фондоформування; про фондознавчу термінологію; про обов'язковий примірник; про відкриття доступу читачів до фондів; про управління фондом тощо (Столяров, Кушнарєнко, Соляник, 2007, с. 668). У практичному посібнику «Формування бібліотечного фонду», виданому у 2015 р. у видавництві «Професія», відзначено важливе місце Л. Б. Хавкіної в історії вітчизняного бібліотечного фондознавства, внесок у розробку фондознавчої термінології, функцій бібліотечного фонду, проблем відбору, обліку та розміщення бібліотечного фонду тощо (Столяров, 2015, с. 505).

Науковий потенціал Л. Б. Хавкіної, динаміка поглядів на теорію та методику комплектування фондів, внесок у розбудову бібліотечного фондознавства як наукової та навчальної дисципліни потребують сучасного переосмислення, цілісного, ґрунтовного дослідження, оскільки більшість ідей не були реалізовані, проте актуальні й нині.

Мета статті — системне висвітлення внеску Л. Б. Хавкіної в розвиток теорії бібліотечного фондознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пильна увага Л. Б. Хавкіної до проблеми формування бібліотечних фондів цілком закономірна. Тривалий час поняття «бібліотека» і «фонд» ототожнювалися. Бібліотеками називали установи з невеликими й середніми фондами, а більші — книгосховищами. Уважається, що фонд становить саму сутність бібліотеки (Столяров, 1991, с. 9). Л. Б. Хавкіна підкреслювала: під бібліотекою слід розуміти «відносно велике зібрання книг». Також, на її думку, «книга — суть і організм бібліотеки» (Столяров, 1991, с. 1–2). Цю точку зору поділяли багато вчених того часу. Лише в 1970-х рр. у науковий обіг було введено поняття «бібліотечний фонд» у значенні

впорядкованого зібрання документів, які зберігаються в бібліотеці, як в одній з найголовніших підсистем системи «бібліотека» (Столяров, Кушнарченко, Соляник, 2007, с. 25). Вона перебувала біля витоків визначення загальносистемної функції бібліотечного фонду: «Книготоргівля розпоршує книги, водночас бібліотека їх збирає, і за відсутності останньої вся книжкова продукція, яка існує, розпалася б, пролетіла б крізь глибину часів, немов комета, і від неї залишився б в кращому випадку лише слід у вигляді бібліографічного опису цієї продукції. Але без самих книг, зібраних бібліотекою для користування ними, цінність такого опису уподібнювалась б лише до надгробної епітафії» (Хавкіна, 1926, с. 30).

Л. Б. Хавкіна порушувала питання специфіки формування фондів у бібліотеках різних типів і видів, координації діяльності бібліотек з метою уникнення дублювання в комплектуванні, економії коштів та приміщень, уніфікації процесів організації фондів, обліку, розстановки, зберігання, створення довідкового апарату, упорядкування складу фондів, використання бібліотечних фондів.

Пріоритетне місце у творчості Л. Б. Хавкіної посідають проблеми комплектування бібліотечних фондів. Як зазначав Ю. В. Григор'єв, «погляди Л. Б. Хавкіної з питань теорії та методики комплектування бібліотек різних типів становлять цілком чітко оформлену систему, що охоплює всі сторони цього процесу роботи бібліотеки» (Григор'єв, 1973, с. 56).

У другому виданні книги «Бібліотеки, їх організація і техніка» вона виокремила питання комплектування в спеціальну п'яту главу: «Твори друку. — Принципи комплектування бібліотек. — Бібліографічні посібники. — Книговидавництва. — Фірми, які продають книги» (Хавкіна, 1911, с. 193). Це свідчить про розуміння значимості комплектування фондів, серцевиною якого є відбір книг, здійснюваний відповідно до типу, виду, завдань бібліотеки, складу і інтересів її читачів, місцевих умов її роботи. Комплектування вона розглядала як перший етап керівництва читанням. Л. Б. Хавкіна була прихильником і популяризатором теорії комплектування книжкових фондів М. О. Рубакіна. Водночас, підкреслює Ю. М. Столяров, вона внесла немало цінних доповнень у цю теорію, зокрема в трактування принципу профілювання-координування комплектування, у питання відбору літератури, ставлення до місцевих видань як об'єктів комплектування тощо (Столяров, Кушнарченко, Соляник, 2007, с. 161).

Л. Б. Хавкіна пильну увагу приділяла вченню про відбір документів, який багато в чому визначає якість фонду. Відбір книг, здійснюваний відповідно до типу і завдань бібліотеки, складу її читачів і конкретних локальних умов, вона вважала серцевиною комплектування бібліотечних фондів.

У своїй праці «Книга і бібліотека» вона відзначала: «Вибір книг є однією з найважливіших і водночас з найважчих робіт у бібліотеці. Він потребує і знання книг, і знання читачів, і розуміння завдань бібліотеки загалом та цієї бібліотеки зокрема. Кожен тип бібліотеки має свою індивідуальну фізіономію, до якої повинен пристосовуватися вибір книг. Але і цим ще не все визначається: місцеві умови, побутові особливості, склад читачів — усе повинно враховуватися під час добору книг, окрім основних принципів комплектування» (Хавкіна, 2011, с. 63). Науковиця підкреслювала: «Перша основна ініціатива — це ретельний підбір книжкового складу бібліотеки» (Хавкіна, 2011, с. 79), необхідно «відбирати книги найкращі» (Хавкіна, 1911, с. 197).

На її думку, відбір сприяє забезпеченню повноти фонду відповідно до типу бібліотеки. Він набуває тим більшого значення, чим менший фонд має бібліотека. Тут потрібен «вибір з вибору», оскільки «чим менша бібліотека, тим більшу моральну відповідальність вона несе за кожну з книг і тим обережніше повинна їх підбирати, щоб не зрушувати з висоти свого призначення. У великій бібліотеці певна другорядна або навіть третьорядна книга потоне в масі кращих, а тут кожна книга на увазі і під контролем й тому повинна бути особливо виважена» (Хавкіна, 1911, с. 197). Щоб обрати книгу, «потрібно орієнтуватись на загальні принципи комплектування бібліотеки. Передусім, зрозуміло, слід зважати на тип бібліотеки. Якщо це бібліотека, покликана служити цілям науки, то всі наукові дисципліни мають бути представлені в ній у всій можливій повноті. Така бібліотека має ознайомлювати свого читача не лише з сучасним станом науки, але також з її історією, матеріалами, і тому повинна мати і нові, і старовинні книги» (Хавкіна, 1911, с. 195). Одна справа місцева публічна, державна або національна бібліотека. «Якщо державна бібліотека збирає все, що коли-небудь вийшло з-під пера, з-під друкарського верстата, то це зумовлюється її метою — зберігати всі твори людської думки» (Хавкіна, 1911, с. 197). Але і національна публічна бібліотека повинна професійно виконувати «фільтрацію» обов'язкового примірника і не накопичувати величезний «баласт» (там само).

Л. Б. Хавкіна обстоювала необхідність періодичного перегляду книжкового складу бібліотеки, очищення книжкових фондів від невикористаної літератури, ввела в науковий обіг поняття «баласт» (Хавкіна, 1911, с. 198). Вона справедливо вважала, що забезпечити якість фонду можна лише постійно долучаючи до нього нові необхідні і усувати непотрібні, застарілі документи, у результаті чого фонд перетворюється на динамічну систему, оновлюється, до застарілої інформації інтерес у читачів зникає і книга осідає на бібліотечних полицях, не використовується, створює «інформаційний шум» у фонді, перешкоджаючи

бібліотекарям у роботі з фондом. Таким чином, висловлюючись сучасною професійною мовою, Л. Б. Хавкіна розглядала комплектування як двосторонній процес долучення і вилучення документів з фонду, уважаючи, що відбір до фонду окремої бібліотеки поділяється на два види: перший забезпечує поповнення фонду найціннішими книгами, здійснюється поза бібліотекою із зовнішніх документних потоків; другий реалізується на базі вже сформованого фонду, забезпечує його користність для читачів. Цей процес вона називала «фільтрацією» фонду. Другому відбору вона надавала не меншого значення, ніж першому. Пізніше, у 1970–1980-і рр., головню завдяки працям Ю. В. Григор'єва і Ю. М. Столярова, відбір розділено на два види – первинний і вторинний (Столяров, 2015, с. 247).

Л. Б. Хавкіній належить суттєвий внесок у розробку принципів комплектування бібліотечних фондів. Її по праву вважали послідовником теорії відбору М. О. Рубакіна, який суттєво впливав на більшість бібліотекознавців того часу. Однак її «слідування за Рубакіним», стверджує Ю. В. Григор'єв, стосувалося лише «високої теорії», у своїх же практичних посібниках та рекомендаціях вона перевершила багатьох бібліотекознавців свого часу (Григор'єв, 1973, с. 57).

Як і М. О. Рубакін, Л. Б. Хавкіна дотримувала принципу безпартійності, неупередженості та об'єктивності в комплектуванні бібліотечних фондів, за що зазнала критики Н. К. Крупської, яка у своїй рецензії відзначала: «У книзі попадається кілька фраз, щодо яких треба сказати, що було б краще, якби їх не було: наприклад, що бібліотекар повинен показати, що релігія сумісна з наукою (це некоректно: свого часу релігія збігалася з пізнанням людиною світу, тепер же наука пішла вперед, науковий досвід засвідчив, що колишнє релігійне світобачення було помилковим) або що підбір книг повинен бути безпартійним (це ще можливо в галузі точних наук, природознавства та інших, але є найчистішою фікцією, коли справа стосується суспільних наук; бібліотекар-соціаліст ніколи не стане рекомендувати читачеві книги, висвітлені з точки зору монархіста, не радитиме, оскільки вважатиме таку книгу шкідливою). Але таких фраз порівняно небагато і, головне, вони не перебувають в органічному зв'язку з ідеями, які розвиваються в книзі, з її духом. Повторюємо, ця праця є надзвичайно цінним внеском у літературу позашкільника.¹

Л. Б. Хавкіна у своїх дореволюційних працях відзначала необхідність у роботі бібліотек з комплектування досягати «неупередженості» і «об'єктивності»: «Безпристрасність, об'єктивність бібліотеки і полягає у

1 Крупская, Н. К. (1917). Рецензия. Л. Б. Хавкина. Руководство для небольших библиотек. (Т. 10, с. 12–13). Москва: Издательство Московского городского народного университета имени А. Л. Шанявского.

всебічному висвітленні кожного питання» (Хавкіна, 1910, с. 88). У відділі громадських знань вона надає рекомендацію А. А. Покровського — мати такі книги, які дозволяли б читачам «ознайомлюватися з точками зору різних напрямів і партій» (Хавкіна, 1910, с. 88), стежити за тим, щоб підбір книг не був тенденційним. Ю. В. Григор'єв зазначав про певну непослідовність Л. Б. Хавкіної в цьому питанні, яка рекомендувала книги релігійного змісту, зокрема і такі, у яких обґрунтовувалась сумісність релігії з наукою. Водночас вона пропагувала наукові книги, що допомагають боротися з забобонами (Хавкіна, 1910, с. 88). Таким чином, практичні вказівки і рекомендації Л. Б. Хавкіної не в усьому збіглися з її теоретичними висловлюваннями.

Заперечивши рубакінські теорії невтручання бібліотеки в запити і інтереси читачів, Л. Б. Хавкіна попереджала бібліотекаря, щоби той не задовольнявся прямим попитом читачів, якщо той суперечить завданням виховної роботи бібліотеки з читачами. Вона підкреслювала: «безсумнівно, вибір книг повинен тісно гармоніювати з вмістом бібліотечної роботи, з тими темами, які є ударними і необхідними як для цього моменту, так і для тривалої постійної роботи бібліотеки» (Хавкіна, 1911, с. 79). Л. Б. Хавкіна була переконана щодо неприпустимості долучення до фондів бібліотек «різних творів, що культивують низькі інстинкти людини (азарт, кровожерливість, еротизм тощо), а також розпалюють національну чи релігійну ворожнечу» (Хавкіна, 1910, с. 57). Незмінно у всіх своїх роботах вона виступала за високий науковий і художній рівень складу книжкового фонду загальноосвітніх бібліотек, вважаючи, що протиотрутою «отруті» слугує гарна книга (Хавкіна, 1910, с. 57).

Слід підкреслити, що ідеологічний принцип або принцип партійності комплектування бібліотечних фондів і нині є дискусійним. Багато публічних бібліотек дотримують «деідеологізації» або «множинності поглядів», згідно з чим фонд публічної бібліотеки повинен мати документи, що містять інформацію про різні політичні течії і концепції, наукові напрями й думки. Це дозволить уникнути ідеологізованості фондів публічних бібліотек.

Л. Б. Хавкіна внесла істотний внесок у розробку принципу профілювання-координування комплектування бібліотечного фонду. Під час формування фонду, як вона підкреслювала, слід враховувати тип бібліотеки, її профіль, завдання, які вирішуються нею, місцеві умови, особливості читацького контингенту, рівень його розвитку (Хавкіна, 1911, с. 57).

Від профілю кожної бібліотеки залежить і профіль її комплектування. Л. Б. Хавкіна відзначала: «Кожен тип бібліотек має своє певне призначення, і цим зумовлюються особливості його організації. Академічні та спеціальнонаукові бібліотеки повинні збирати все у наукових відділах,

що тільки можливо придбати, незалежно від того, є книга сучасною або застарілою. Для історії науки потрібні і застарілі книги, яким не місце в публічній бібліотеці, яка призначена для широкої освітньої та наукової, але не для навчальної й наукової роботи. Ще ширшим має бути той склад, який повинна мати державна бібліотека національного статусу. Вона повинна мати у вичерпному підборі все, що коли-небудь було написано і надруковано в цій країні, і якомога більше з того, що було написано і видано в інших державах. Цими особливостями і визначається стратегія діяльності бібліотек. Рукописи та першодруки книги, унікальні видання, книги, написані малопоширеними мовами, яким є застосування у великих наукових бібліотеках, були б недоречні в публічній бібліотеці міста, а тим більше села» (Хавкіна, 2011, с. 104–105). На її думку, «кожна публічна бібліотека має бути пристосована до особливостей тієї місцевості і того населення, яке вона покликана обслуговувати; але якщо індивідуальні особливості потребують тих чи інших варіантів в її книжковому складі (не можуть бути однаковими бібліотеки міські і сільські, бібліотеки торгового або фабричного, або сільськогосподарського району тощо), то беззаперечним завжди є принцип, згідно з яким вона покликана обслуговувати все населення цієї місцевості, а не окремі її групи» (Хавкіна, 2011, с. 103). Принцип профілювання дослідниці називала принципом локалізації або індивідуалізації роботи бібліотеки, маючи на увазі принцип відповідності складу книжкового фонду завданням бібліотеки і запитам її читачів.

Л. Б. Хавкіна вважала, що здійснення профілювання фонду неможливе без координації роботи з комплектування бібліотек за допомогою «розподілу між ними «спеціалізації», використання книг за допомогою міжбібліотечного абонементу, а також створення зведеного каталогу. Вона зазначала: «У нас донині академічні, спеціальні та державні бібліотеки взагалі не брали участі в житті публічних бібліотек, і, звичайно, тепер настав час, коли цей порядок повинен змінитися в тому напрямі, який диктується життям і який прийнято в державах, що випередили нас у плані розвитку культури» (Хавкіна, 2011, с. 104). Науковиця вважала: фонд будь-якої бібліотеки слід розглядати як частину загальної системи бібліотечних фондів місцевості, регіону, країни. Для цього потрібно створити координовану систему фондів з чітко врегульованими зв'язками і рухом документів, розподіляючи між ними спеціалізації і використання книг за допомогою книгообміну й міжбібліотечного абонементу; наголошувала на необхідності чіткого розмежування фондів різних бібліотек за тематикою, видами документів, способами їх організації, зонами впливу між бібліотеками з урахуванням профілів їхніх

фондів. Координація доцільна лише тоді, коли розмежування тематики фондів, узгодження поповнення їх книгами тощо забезпечується безперервним обміном документами між ними, взаємним використанням їхніх фондів, крім того, для цього потрібен зведений каталог. Посилаючись на зарубіжний досвід, вона зазначала: «Бібліотечна політика потребує доцільності та економії сил і засобів у бібліотечній справі. На цьому базується поділ великих наукових бібліотек одного міста за спеціальностями. Так, в Чикаго дві величезні бібліотеки імені Крірара і імені Пауля Ньюберрі зійшлися на думці, що одна присвятить себе гуманітарним наукам, переважно історії та історії літератури, а інша — точним — природознавству і математиці. Завдяки цьому кожна з них, не розпорошуючись у своїх завданнях, могла блискуче представити обрану нею спеціальність» (Хавкіна, 2011, с. 105). На її думку, «було б набагато доцільніше не розпорошувати сили і засоби на три однорідні організації, а об'єднати їх в одну — такі бібліотеки для одного міста немає потреби дублювати, і замість того, щоб купувати одні й ті самі книги, та ще за нинішніх труднощів, для трьох бібліотек, вигідніше було б втричі посилити потужність бібліотеки, тобто втричі збільшити її склад» (Хавкіна, 2011, с. 105–106).

Вона приділяла увагу налагодженню тісної співпраці бібліотек на організаційних засадах координації, кооперації та централізації: «На тому ж принципі основані взаємні абонементи між бібліотеками, кооперація бібліотек, союзні об'єднання бібліотек. Немало бібліотек певних міст або місцевостей домовляються взаємодіяти, підкріплюючи один одного книгами. Водночас об'єднуються бібліотеки різних типів, і, наприклад, бібліотеки академічні або спеціальні, які працюють спільно з публічними» (Хавкіна, 2011, с. 103).

Л. Б. Хавкіній належить пріоритет в обґрунтуванні краєзнавчої функції місцевих публічних бібліотек. У підручнику Н. М. Кушнарєнко (2007) її статус визначено як фундатора вітчизняного бібліотечного краєзнавства (Кушнарєнко, 2007, с. 96). У одній зі своїх праць Л. Б. Хавкіна відзначала: «... бібліотека є ефективним об'єднуючим фактором для життя міста або села» (Хавкіна, 2011, с. 65). Нині набуло аксіоматичного значення її тлумачення краєзнавчої функції: «Подібно до того, як державна бібліотека збирає все, що виходить в країні, — бібліотека, яка обслуговує велике місто або цілу область, з метою збереження місцевих видань повинна збирати все, що там друкується, а головне має збирати матеріали для ґрунтового вивчення цього краю (не тільки друковані, а й рукописні)» (Хавкіна, 1911, с. 194). На її думку, саме місцеві бібліотеки мають стати головними і найдоступнішими соціальними інститутами краю з відбору, збирання, зберігання та організації доступу читачів

до краєзнавчих і місцевих документів (нонелектронних і електронних документальних, пов'язаних з краєм своїм змістом і/або походженням). Важливо те, що в основу краєзнавчої функції бібліотеки Л. Б. Хавкіною була покладена фондознавча парадигма: наявність повного зібрання краєзнавчих і місцевих документів є своєрідним гарантом повного й оперативного задоволення краєзнавчих потреб користувачів, виконання загальнодоступними бібліотеками місцевого і регіонального рівнів сутнісної краєзнавчої функції. Вона відзначала: «само собою зрозуміло, що «єдина» бібліотека не може представляти чогось трафаретного. Кожна публічна бібліотека має бути пристосована до особливостей тієї місцевості і того населення, яке вона покликана обслуговувати; але якщо індивідуальні особливості потребують тих чи інших варіантів у її книжковому складі (не можуть бути однаковими бібліотеки міські і сільські, бібліотеки торгового або фабричного, або сільськогосподарського району тощо), то непорушним завжди є принцип, згідно з яким бібліотека покликана обслуговувати все населення цієї місцевості, а не окремі його групи» (Хавкіна, 2011, с. 103). Далекоглядність Л. Б. Хавкіної щодо необхідності створення «місцевих відділів» у публічних бібліотеках, розвитку краєзнавчої роботи високо оцінила Н. К. Крупська, яка у своїй доповіді «Краєзнавство і бібліотека» (1926) підкреслювала: «... підхід з точки зору краєзнавства, як ми його тепер розуміємо, — не в старому сенсі, коли центр уваги краєзнавчої роботи спрямовувався лише на археологію, фольклор, пам'ятки давнини тощо, а в новому його розумінні, коли поняття краєзнавства об'єднує передусім вивчення економіки, суспільного життя, недавнього минулого тощо, — що такий підхід дозволить краще організувати задоволення потреб населення. У нього ми втираємося всюди» (Крупская, 1960, с. 154).

Саме Л. Б. Хавкіна перебувала біля витоків створення на всьому радянському бібліотечному просторі системи депозитарного зберігання місцевих і краєзнавчих документів. Вона повністю підтримувала за допомогою наукових та організаційних каналів ідею створення і розвитку системи місцевого (регіонального) обов'язкового примірника місцевих та краєзнавчих документів, яка з прийняттям державних законів про обов'язковий примірник документів набула реального втілення.

Л. Б. Хавкіна категорично висловилася проти книгосховищного ухилу у формуванні фондів масових бібліотек: «Раніше за гаслом бібліотеки було накопичення книжкових багатств, а наше століття — це користування книжковими багатствами... Бібліотека повинна тримати те, чим слід користуватися» (Хавкіна, 1911, с. 198). Її думка про те, що бібліотеки з книгосховищ, головною метою яких було «накопичення книжкових багатств», повинні трансформуватися в публічні бібліотеки

з новою місією — «надання книг всім охочим» (Хавкіна, 2011, с. 65), набула широкого поширення. Вона підкреслювала: «публічна бібліотека — єдина установа, яка є для всіх і може що-небудь надати всім і завжди» (там саме). Вона стверджувала, що зміст бібліотечної діяльності доцільно було назвати «книговикористанням» (Хавкіна, 1926, с. 30). Таким чином, Л. Б. Хавкіна перемістила центр ваги в діяльності бібліотеки на використання книг або на обслуговування читачів.

Л. Б. Хавкіна ратувала за розвиток джерел і способів документопостачання бібліотек: «... єдність організації постачання книгами за допомогою такої системи, у центрі якої перебуває велика бібліотека, яка поширює на периферію діяльність за допомогою мережі філій відділень і численних дрібних пересувних складів, вигідна і економічно, і практично. Дрібні бібліотеки як самостійні одиниці не досягають мети; як частки великого цілого вони є кінцевими розгалуженнями, за допомогою яких велика система постачання книгами захоплює найвіддаленіші пункти і притягує їх до користування бібліотечною мережею в її сукупності» (Хавкіна, 2011, с. 104). Водночас вона закликала бібліотечних працівників максимально зважено здійснювати вибір джерел і способів книгопостачання, оскільки від цього залежить якість фонду.

Посилаючись на позитивний зарубіжний досвід створення системи обов'язкового примірника документів, вона підкреслювала, що «в Росії доставка обов'язкових примірників завжди посідала важливе місце і донині потребує кращої організації» (Хавкіна, 1911, с. 194). Також вона порушувала питання про необхідність «фільтрації» обов'язкових примірників, оскільки «випускаючи в обіг всі отримані обов'язкові екземпляри, бібліотека, з одного боку, зазнає непродуктивних витрат на каталогізацію великого числа непотрібних книг, з іншого — нагромаджує величезний баласт» (Хавкіна, 1911, с. 197). Свідченням її рішучості є виступ проти клопотання Правління Харківської громадської бібліотеки, співробітником якої вона була з 1890 по 1918 рр., про надання їй права на отримання загальноросійського обов'язкового примірника творів друку, масштаби обробки і зберігання якого на той час не відповідали можливостям та завданням бібліотеки. Вона порушила проблеми книгообміну, благодійних внесків на поповнення фонду. Л. Б. Хавкіна, зокрема, пишалася тим, що Харківська громадська бібліотека, використовуючи фонд дублетної літератури, надавала допомогу в налагодженні книгообміну з багатьма громадськими та міськими бібліотеками при Товаристві поширення грамотності в народі, вивчала можливості вдосконалення книжкової торгівлі на комісійній основі (Григорьев, 1973, с. 60).

Л. Б. Хавкіна надавала бібліотечним працівникам слушні поради: «Найзручніше купувати книги в тому місті, де розмішена бібліотека, за

посередництва книгарні або складу. Бібліотеки, купуючи книги, користуються знижкою» (Хавкіна, 1911, с. 211). Можна також виписувати книги зі столиці або з найближчого великого центру, якщо місцеві книжкові магазини не можуть задовольнити бібліотеку. Здешевлення покупки сприяє їх придбанню в букіністів, особливо рідкісних і тих, що виійшли з продажу. Періодичні видання краще виписувати безпосередньо з редакцій, через книжкові магазини або поштові контори (Хавкіна, 1911, с. 211–213). Вона підготувала навіть перелік головних книговидавництв і фірм Росії, які продавали книги (Хавкіна, 1911, с. 200–212). Тодішні публічні бібліотеки комплектувалися переважно за допомогою покупки і пожертвувань. Любов Борисівна закликала піддавати їх «ретельному сортуванню», «не зважати на все невідповідне» (Хавкіна, 1911, с. 199).

Л. Б. Хавкіна підкреслювала важливу роль бібліографічних посібників у допомозі придбання літератури, зазначаючи: «Оскільки для комплектування бібліотеки доводиться обирати з існуючих книжкових багатств, то необхідно в них орієнтуватися. Дороговказом у цьому лабіринті слугує бібліографія, без якої неможливо обійтися» (Хавкіна, 1911, с. 195). У той час значення бібліографічного супроводу цього процесу було настільки значним, що комплектування бібліотечних фондів локалізувалось не в бібліотекознавстві, а в бібліографії (Григорьев, 1973, с. 56).

У «Керівництві для невеликих бібліотек» вона відзначала: «Розпочинаючи формування або поповнення бібліотеки, передусім потрібно скласти список бажаних для придбання книг. Робиться це на основі бібліографічних посібників: покажчиків, каталогів, збірників рецензій тощо» (Хавкіна, 1910, с. 58). Причому задіювати бібліографію як допомогу комплектуванню фонду слід не формально, лише в такому випадку використання бібліографії для відбору літератури стане для бібліотеки корисним.

У своїй книзі «Бібліотеки, їх організація і техніка» (1911) вона представила список кращих на той час бібліографічних покажчиків і каталогів, які мали б допомогти комплектуванню фондів за 19 розділами: «Бібліографія бібліографії», «Загальна бібліографія російських книг», «Російські книжні рідкості», «Загальні покажчики», «Філософія і психологія», «Релігія», «Громадські та юридичні науки», «Виховання і навчання», «Природознавство і математика», «Сільське господарство і промисловість», «Медицина», «Витончені мистецтва», «Література», «Історія та географія», «Журнальні статті», «Вилучені книги», «Іноземні книги». Крім бібліографічних покажчиків і каталогів, вона рекомендувала як допомогу комплектуванню використовувати рецензії на нові книги, каталоги кращих періодичних видань, видавничих

фірм, книжкових й антикварних магазинів. Тут же вона надала перелік головних книговидавництв і фірм Росії, які продавали книги (Хавкіна, 1911, с. 200–212). Це допомогло бібліотечним працівникам відбирати видання, необхідні для поповнення фонду бібліотеки, підвищення його інформативності, досягнення найбільшої повноти. У 1950-ті рр. публічні бібліотеки почали складати профільні бібліографічні посібники найцінніших документів, які становлять «ядро» фонду й обов'язково повинні бути у фонді конкретної бібліотеки або у фондах бібліотек подібного профілю. У 1980-і рр. їх стали називати «бібліографічною моделлю бібліотечного фонду», вони містили перелік обов'язкових видань, які мають бути в «ядрі» фонду бібліотеки. Такою була система поглядів Л. Б. Хавкіної з питань теорії, методики і організації комплектування бібліотечного фонду.

Науковиця перебувала біля витоків розвитку фондознавчої думки у сфері організації бібліотечного фонду — процесу, що додає йому цілісності, створює умови для ефективного його використання читачами, і це водночас забезпечує внутрішню впорядкованість і збереження документів. Л. Б. Хавкіна порушувала це питання у своїх статтях і виступах, проте усієї повноти ці погляди набули в її книзі «Бібліотеки, їх організація і техніка» (1911) в спеціальному шостому розділі: «Інвентарний запис. — Розподіл книг за форматами. — Різні системи класифікації. — Нумерація і розстановка. — Обкладинка». Слід зазначити, що в той час поняття «організація бібліотечних фондів» не існувало, як узагальнююче використовувалося поняття «бібліотечна техніка». Лише в 1950-і рр., завдяки працям Ю. В. Григор'єва, це базове поняття бібліотечного фондознавства було введено до наукового обігу.

Н. К. Крупська також неодноразово підкреслювала значимість удосконалення бібліотечної техніки для поліпшення всіх сфер роботи бібліотек. У статті «Важлива ділянка соціалістичного будівництва» (1933) вона відзначала: «Від питань бібліотечної техніки залежить надзвичайно багато — збереження книг, максимальне використання книжкового багатства, задоволення запитів читачів і навіть політичне обличчя бібліотеки. Для різного типу бібліотек потрібна різна техніка. Важливо вміти рекламувати потрібну книжку, просувати її, підвищити частоту звернень до неї, організувати інструктаж тощо. У сфері бібліотечної техніки у нас панує кричуща непоінформованість, що заважає правильній постановці справи» (Крупская, 1960, с. 416).

Л. Б. Хавкіна у своїх працях розглядала практично всі актуальні на той час питання організації бібліотечного фонду: прийом документів, що надходять до бібліотеки, їх облік, наукову і технічну обробку, розстановку на стелажах, розміщення у фондосховищі, зберігання. Сукупність

цих процесів вона вважала частиною науки про устрій бібліотеки і управління нею. Цю науку вона назвала бібліотекономією.

На початковому етапі бібліотекознавчої діяльності Любов Борисівна навіть переоцінювала значення організаційних і техніко-технологічних процесів у бібліотеці, вважаючи їх основними (Столяров, Кушнарєнко, Соляник, 2007, с. 161). За ці переконання вона неодноразово зазнавала критики, хоча і багато інших фахівців того часу активно зверталися до цих питань. Значення бібліотечної техніки Л. Б. Хавкіна вбачала в тому, що вона дозволяє за найменших затрат праці і часу краще, оперативніше обслуговувати читачів, ефективніше зберегти фонд бібліотеки. Вона ввела в науковий обіг поняття наукової організації праці стосовно формування бібліотечного фонду (Григорьев, 1973, с. 67). Ретельно вивчаючи закордонний досвід, вона прагнула якнайшвидшого впровадження нових форм, методів і технологій організації фондів у вітчизняних бібліотеках. Завдяки саме їй у бібліотеках було введено інвентарну книгу, запозичену нею з практики американських бібліотек, що впровадили її за пропозицією М. Дьюї в 1880-і рр. (Столяров, 2015, с. 426).

Любов Борисівна вважала, що інвентарну або матеріальну книгу мають вести бібліотечні працівники, а не канцелярія. Інвентарний запис має втілюватися саме в книжковій, а не картковій формі, оскільки він складається в порядку (хронології) надходжень і жодних змін у ньому згодом не проводиться (Хавкіна, 1911, с. 215). Крім інвентарної книги, яка фіксує книги, що надходять, доцільно мати також вихідну, де відзначаються книги, вилучені з фонду у зв'язку з тією або іншою причиною (Хавкіна, 1911, с. 217). І нині в багатьох публічних бібліотеках інвентарна книга існує в книжковій формі, у великих наукових бібліотеках застосовується актова форма індивідуального обліку фонду.

Неабиякою заслугою Л. Б. Хавкіної є впровадження в масових бібліотеках систематичної розстановки і кріпосної — у наукових (Столяров, Кушнарєнко, Соляник, 2007, с. 161). У її працях набули відображення алфавітна, нумераційна, кріпосна, форматна, систематична та інші види розстановок, відзначені їхні переваги та недоліки. Формальні розстановки, уважала вона, економлять площі, а змістові — «всіляко полегшують читачеві пошук книги» (Хавкіна, 1911, с. 221). Як досвідчений фахівець, Л. Б. Хавкіна доклала багато зусиль до розробки та поширення у вітчизняних масових і наукових бібліотеках систематичної розстановки фонду. Уже в першому виданні «Керівництва для невеликих бібліотек» (Хавкіна, 1910) вона рекомендувала систематичну розстановку в порядку відділів і номерів на кожній полиці, які пізніше замінила авторськими знаками. Для впровадження систематичної розстановки в бібліотечну практику ще в 1904 р. нею була запропонована власна класифікація

розстановок — поділ їх на рухомі і нерухомі (кріпосні, фіксовані) (Хавкіна, 1904, с. 182–183). Класифікацію книг вона вважала «однією з найскладніших, але надзвичайно важливих робіт». Вона необхідна як для того, щоб «формувати і поповнювати бібліотеку за певним планом, так і щоб наочно уявити твори за кожною галуззю знання окремо і легко орієнтуватися в книгах» (Хавкіна, 1911, с. 220). Однак Л. Б. Хавкіна у своїх наукових дослідженнях не змогла сформулювати головну ознаку систематичної розстановки — зміст документа.

Особлива заслуга Л. Б. Хавкіної перед вітчизняним бібліотечним фондознавством і розвитком технології формування бібліотечного фонду полягає у введенні в практику роботи бібліотек розроблених нею для російської мови «Авторських таблиць» методом Кеттера (США) — двозначних (для невеликих бібліотек) і тризначних (для великих бібліотек). Використання таблиць значно прискорило розставляння книг на полицях. Таблиці витримали сотні перевидань і нині широко використовуються практично всіма країнами, що мають у своїй основі кирилицю, в Україні вони перекладені українською мовою й активно застосовуються в практичній роботі бібліотек. Розробила вона і варіант для латиниці, що розширило масштаби використання таблиць (Столярів, 2015, с. 472).

Л. Б. Хавкіна активно підтримувала і розвивала ідею відкритого доступу читачів до фондів масових бібліотек, уважаючи, що ця система обслуговування — засіб наближення книги до читачів і прискорення видачі книг. Відкритий доступ, на її думку, має «методичну цінність», привчає читача до самостійної орієнтації в бібліотечному фонді, стимулює до самостійного вибору необхідної книги. Водночас вона розуміла, що в питаннях організації фонду загалом і відкритого доступу зокрема потрібно зважати на тип бібліотеки, склад фонду, підготовленість читачів до самостійного вибору книг (Григорьев, 1973, с. 72).

Пильну увагу Л. Б. Хавкіна приділяла питанням зберігання найцінніших видань, бібліографічних рідкостей, першодруків книг, рекомендувала виокремлювати їх в «особливе відділення», так званій «резерв» для «заощадження найціннішої частини майна» (Хавкіна, 1911, с. 239). Ці настанови Л. Б. Хавкіної актуальні і нині — у століття оцифрування найцінніших і найрідкісніших документів бібліотечного зберігання.

Висновки. Більшість фондознавчих ідей Л. Б. Хавкіної з питань диференціації, уніфікації процесів комплектування та організації бібліотечних фондів становили основу офіційно затверджених й обов'язкових для застосування спеціальних інструкцій — «мінімум бібліотечної техніки» для бібліотек різних типів. Розроблені нею теоретичні аспекти комплектування та організації бібліотечного фонду створили наукову

базу для подальшої концептуалізації вітчизняного бібліотечного фондознавства. Потужна наукова ємність її фондознавчих ідей, вплив на становлення, формування і розвиток бібліотечного фондознавства як наукової та навчальної дисципліни надають підстав для цілком обґрунтованого висновку: Л. Б. Хавкіна є одним із засновників вітчизняного бібліотечного фондознавства.

Перспективи подальших досліджень наукового доробку Л. Б. Хавкіної полягають у поглибленому осмисленні її фондознавчих ідей молодим поколінням фондознавців і фондистів, що забезпечить спадкоємність ефективного вирішення сучасних теоретичних і практичних проблем формування бібліотечних фондів.

Список посилань

- Григорьев, Ю. В. (1973). *Л. Б. Хавкина (1871–1949)*. Москва: Книга.
- Крупская, Н. К. (1960). *Важный участок социалистической стройки* (Т. 8, с. 414–420). Москва: АПН.
- Крупская, Н. К. (1960). *Краеведение и библиотека* (Т. 8, с. 144–158). Москва: АПН.
- Кушнарченко, Н. М. (2007). *Бібліотечне краєзнавство*. Київ: Знання.
- Кушнарченко, Н. М. (2012). Внесок Л. Б. Хавкіної в розвиток бібліотечного фондознавства. *Українське бібліотекознавство в історичному вимірі: до 140-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної*, За матеріалами Міжнародних наукових читань з нагоди 105-ї річниці відділення бібліотекознавства (с. 7–12). Харків.
- Столяров, Ю. Н. (1991). *Библиотечный фонд*. Москва: Книжная палата.
- Столяров, Ю. Н. (2015). *Формирование библиотечного фонда*. Санкт-Петербург: Профессия.
- Столяров, Ю. Н., Кушнарченко, Н. Н., Соляник, А. А. (2007). *Эволюция библиотечного фондведения*. Ю. Н. Столяров (Ред.). Москва: Фаир.
- Хавкина, Л. Б. (1904). *Библиотеки, их организация и техника*. Санкт-Петербург.
- Хавкина, Л. Б. (1911). *Библиотеки, их организация и техника*, Руководство по библиотековедению. Санкт-Петербург. Восстановлено из <https://ru.calameo.com/read/00330673430e37f506fee>.
- Хавкина, Л. Б. (2011). Книга и библиотека. *Библиотековедение: изучая прошлое — создаем будущее* (Вып. 1). Санкт-Петербург: Издательство РНБ.
- Хавкина, Л. Б. (1913). *Краткий очерк деятельности Харьковской Общественной библиотеки за 25 лет*. Харьков.
- Хавкина, Л. Б. (1926). Научная разработка вопросов библиотековедения. *Труды Первой конференции научных библиотек РСФСР* (с. 29–34). Москва.
- Хавкина, Л. Б. (1927). Не мытьем, так катаньем. *Красный библиотекарь*, 10, с. 66.
- Хавкина, Л. Б. (1910). *Руководство для народных библиотек*. Москва: Издательство товарищества И. Д. Сытина.
- Хавкина, Л. Б. (1911). *Руководство для небольших библиотек*. Москва: Издательство товарищества И. Д. Сытина.

Хавкина, Л. Б. (1917). *Руководство для небольших библиотек*. Москва.

Хавкина, Л. Б. (1918). *Руководство для небольших библиотек*. Москва.

References

- Grigoriev, Yu. V. (1973). *L. B. Khavkina (1871–1949)*. Moscow: Kniga. [In Russian].
- Krupskaya, N. K. (1960). *An important site of socialist construction* (Vol. 8, p. 414–420). Moscow: APN. [In Russian].
- Krupskaya, N. K. (1960). *Local history and library* (Vol. 8, p. 144–158). Moscow: APN. [In Russian].
- Kushnarenko, N. M. (2007). *Library local lore*. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
- Kushnarenko, N. M. (2012). L. B. Khavkina's contribution to the development of library collection science. *Ukrainske bibliotekoznavstvo v istorychnomu vymiri: do 140-richchia vid dnia narodzhennia L. B. Khavkinoi*, The International Scientific Readings on the occasion of the 105th anniversary of the Department of Library Science (p. 7–12). Kharkiv. [In Ukrainian].
- Stolyarov, Yu. N. (1991). *Library collections*. Moscow: Knizhnaya palata. [In Russian].
- Stolyarov, Yu. N. (2015). *Formation of the library collections*. St. Petersburg: Professiya. [In Russian].
- Stolyarov, Yu. N., Kushnarenko, N. N., Solyanik, A. A. (2007). *The evolution of library collection*. Yu. N. Stolyarov (Ed.). Moscow: Fair. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1904). *Libraries, their organization and technology*. St. Petersburg. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1911). *Libraries, their organization and technology*, Library science guide. St. Petersburg. Retrieved from <https://ru.calameo.com/read/00330673430e37f506fee>. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (2011). Book and library. *Bibliotekovedenie: izuchaya proshloe — sozidaem budushchee*. (Issue 1). St. Petersburg: RNB. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1913). *A brief outline of the activities of the Kharkov Public Library for 25 years*. Kharkov. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1926). Scientific development of issues of library science. *Trudy Pervoy konferentsii nauchnykh bibliotek RSFSR* (p. 29–34). Moscow. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1927). Not by washing, so by rolling. *Krasnyy bibliotekar*, 10, p. 66. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1910). *Public Libraries Guide*. Moscow: Publishing partnership of I. D. Sytin. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1911). *Small Libraries Guide*. Moscow: Publishing partnership of I. D. Sytin. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1917). *Small Libraries Guide*. Moscow. [In Russian].
- Khavkina, L. B. (1918). *Small Libraries Guide*. Moscow. [In Russian].

Надійшла до редколегії 29.09.2020 р.

https://doi.org/10.31516/2410-5333.058.08

УДК 930.25:004](045)

В. О. Яруга, кандидат технічних наук, доцент, кафедра інформаційних технологій, Харківська державна академія культури, м. Харків
victor_yaruta@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-4410-2792

Г. Г. Асєєв, доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій, Харківська державна академія культури, м. Харків
ggaseev@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-6551-901X

ЕЛЕКТРОННІ АРХИВИ: ПРОБЛЕМИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ¹

Показано, що поняття «електронний архів» є узагальнюючим для різних технічних систем: цифровий архів, файловий масив, електронна картотека, система електронного архіву, система електронного архіву та документообігу. Проте, у будь-якому разі, воно визначає інформаційну систему, структура і функції якої мають відповідати міжнародному стандарту ISO 14721: 2012, тоді як конкретна її реалізація потребує подальшого уточнення. Розкрито основні проблеми та технології, пов'язані з масовим введенням рукописних і друкованих документів.

Ключові слова: *електронний архів, відкрита архівна інформаційна система, підсистема сканування, система оптичного розпізнання.*

V. O. Yaruta, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

G. G. Aseyev, Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of Information Technology Department, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ELECTRONIC RECORDS ARCHIVES: PROBLEMS AND TECHNOLOGIES

The aim of this paper is to reveal the main problems and technologies related to using of electronic records archives.

Research methodology of the study uses generalization and analysis methods of the sources.

Results. The analysis of terms related to the issue of electronic archives shows that in the professional environment the term «Digital Records Archive» is used along with the term «Electronic Records Archive» as synonymous, which is not correct, because «Digital Records Archive» contains only collections formed through digitization of traditional archival documents, so the digital archive is a part of the electronic archive.

Most often, the concept of «Electronic Records Archive» is interpreted as an information system or a set of organizational and software-hardware for storing and using archival and other data in electronic form. The structure and functions of such a system must comply with the international standard ISO 14721: 2012 and may differ depending on the implementation of the system and its scope, so they need further clarification.

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

It is noted that developers of information systems often extend the concept of «Electronic Records Archive», using it to denote systems that, in fact, contains an electronic records archive, although, given the requirements of ISO 14721: 2012, this is correct. In addition, there is an economic comprehension of the concept of «Electronic Records Archive» as a means of increasing the income of organizations that use it.

The main problems related to mass input of documents in electronic archives are outlined: ensuring structured presentation of documents, achieving quality of entered information, selection of scanner and optical recognition system, high-quality digitization of handwritten texts, input of information from documents such as flexible forms; and technologies: printed and automatic methods of converting paper printed and handwritten documents into electronic form, development of separate software modules with or without the use of FineReader Bank to create recognition systems of document — flexible forms.

Novelty. An attempt is made to generalize the interpretation of the concept of «Electronic Records Archive» and to outline the main problems associated to mass input of documents in electronic records archives using the scanning subsystem.

The practical significance. The results of the study contribute to a more accurate understanding of the main problems associated to electronic records archives and can be used in teaching courses on this topic.

Keywords: *electronic records archive, open archival information system, scanning subsystem, optical recognition system.*

Постановка проблеми. Формування інформаційного суспільства актуалізує ширше впровадження та використання інфокомунікаційних технологій у найрізноманітніших сферах його існування. Одним із сучасних трендів є розробка й застосування електронних архівів (ЕА) для збереження інформації в установах, організаціях і підприємствах державної й недержавної форм власності. Звичайно, що створення та впровадження новітніх технологій і рішень неминуче зумовлює появу нових викликів та спроб їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що термінологію (терміни та їх сукупності) вивчає наука термінознавство (Зарицький, 2004), проблеми виникнення й існування термінів — термінологія (Вакуленко, 2009), зіставлення термінів і їхніх сукупностей однієї чи декількох професійних сфер однієї чи декількох мов здійснює зіставне термінознавство (Павлова, 2018).

Розгляду окремих термінологічних питань різних галузей присвячено праці таких фахівців, як В. Білик, М. Вакуленко, М. Зарицький, О. Збанацька, І. Карпова, Н. Місник, О. Павлова, Л. Філіпова та ін.

Проблему масового введення документів дозволяють вирішувати такі програмно-технічні комплекси, як «ДІЛО»¹, «Док Проф»²,

1 <http://www.eos.com.ua/eos/ua/products/delo/funccii/>

2 <http://docprof.com.ua/index.php/products/elektroniyy-dokymentoobig/potokoveskanuvannya-dokumentiv>

«FossDoc»¹, «Just-in-time»². Серед фахівців названу проблему висвітлюють Г. Асеев, І. Золотарьова, Р. Бутова, Я. Швець та ін.

Мета статті — розкрити основні проблеми та технології, пов'язані з використанням електронних архівів, а саме: термінологічні проблеми та проблеми, пов'язані з реалізацією технологій масового введення документів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує декілька визначень, а отже, й розумінь терміна «електронний архів», до того ж, крім нього, в публікаціях у синонімічному значенні може використовуватись термін «цифровий архів». Проте це не є коректним, оскільки «цифровий архів» містить лише колекції, сформовані в результаті оцифрування традиційних архівних документів (Філіпова, 2018), водночас «електронний архів» додатково долучає всі інші типи документів, від початку створені засобами комп'ютерної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій (Філіпова, 2018).

Від сфери використання поняття «електронний архів» залежить його специфіка.

Так, на офіційному веб-порталі Державної архівної служби України акцентується на збереженні лише архівних документів (Державна архівна служба України, 2020): «електронний архів — інформаційна система, що приймає, зберігає та надає користувачам та державним архівам доступ до архівних документів в електронному вигляді (профільні документи) тривалого або постійного термінів зберігання».

В автоматизованому документообігу взагалі наголошується на важливості підтримки операцій архівної справи (КОРУС Консалтинг, 2006): «електронний архів» — це комплекс з програмно-технічних засобів і бізнес-процедур, що підтримують основні операції архівної справи (експертизу цінності, класифікацію, категоризацію, визначення термінів зберігання, знищення непотрібних документів, передавання документів на тривале зберігання в інші архіви).

У банківській сфері означається можливість збереження електронних документів загалом та інших даних (Правління Національного банку України, 2006): «електронний архів — сукупність організаційних, програмно-апаратних засобів для збереження електронних документів та інших даних в електронному вигляді».

Організації, що оптимізують процеси виробництва автоматизацією, розглядають «електронний архів» як один із елементів загальної системи проектування, підготовки виробництва, виготовлення продукції, післяпродажного сервісу тощо. Тому, з економічних позицій (Мельник,

1 <https://fossdoc.com/goverments-sed>

2 <http://www.scankiev.com.ua/articles/000037.htm>

2005), «електронний архів» розуміється як засіб збільшення доходу в результаті підвищення ефективності використання інформації або надання додаткових інформаційних послуг.

У будь-якому разі сучасний ЕА має відповідати еталонній моделі (Державна архівна служба України, 2020) відкритої архівної інформаційної системи (Open Archival Information System, OAIS), яка введена міжнародним стандартом ISO 14721: 2012. Згідно з ним електронний архів має містити сім функціональних блоків (Lavoie, 2014): приймання інформації, архівного сховища, керування даними, планування збереження, організації доступу, адміністрування та стандартних служб — які загалом повинні забезпечувати довготривале збереження інформації та розмежований доступ до неї відповідно до прав.

Блок приймання інформації забезпечує процеси приймання інформації та підготовки її для збереження (отримання інформації, перевірка її на цільність, перетворення її у форму, придатну до збереження, створення та внесення метаданих, які підтримують інструменти пошуку, і передання інформації разом з метаданими у сховище для збереження).

Блок архівного сховища забезпечує довготривале збереження та обслуговування цифрових матеріалів, переданих на збереження в результаті розміщення даних он-, оффлайн, оновлення носіїв інформації, виконання міграції форматів даних, процедур перевірки помилок, політики аварійного відновлення та постачання інформації в підтримку запитів користувачів на доступ.

Блок керування даними забезпечує підтримку ведення бази метаданих про інформацію, що зберігається в архівному сховищі, та сервісних даних, наприклад, про продуктивність системи і статистику доступу до даних; виконання запитів до баз, формування звітів за ними та адміністрування внутрішніми операціями архіву.

Блок планування збереження забезпечує формування стратегії збереження і формування рекомендацій щодо її змінювання, наприклад, у наслідок змін у технологіях збереження та доступу або в потребах користувачів.

Блок організації доступу забезпечує керування процесами пошуку та отримання інформації, наприклад, пересилку запиту до блоку архівного сховища, отримання шуканих даних, їх перетворення (додавання або видалення метаданих, конвертування формату тощо) та видачу користувачеві з дотриманням процедур обмеження доступу та забезпечення захисту інформації.

Блок адміністрування забезпечує керування всіма процесами електронного архіву, координацію дій вищезазначених п'яти блоків, зв'язок з користувачами (надавачами інформації та її споживачами), крім того,

зумовлює впровадження та підтримку політик і стандартів архіву, моніторинг систем архівування й доступу, моніторинг продуктивності та, за потреби, виконує оновлення системи.

Блок стандартних служб забезпечує використання для всього архіву стандартних сервісів операційної системи (наприклад, базових обчислювальних ресурсів та утиліт керування файлами), безпеки (наприклад, аутентифікації або авторизації) і мережевих служб (наприклад, механізмів передавання даних).

Водночас залежно від потреб організації та етапів реалізації архіву описані функціональні блоки можуть бути виконаними частково.

Зазначимо, що за час свого існування ЕА еволюціонували (Рындін, 2007) від файлових масивів через електронні картотеки та системи електронного архіву до систем електронного архіву й документообігу (СЕАД). Причому останні інтегрують у межах єдиного програмно-апаратного комплексу ЕА та систему електронного документообігу. Це дозволяє розробникам СЕАД рекламувати та постачати той самий програмно-апаратний комплекс, але з різною конфігурацією, для вирішення завдань або з електронного архівування, або з електронного документообігу, або ж разом з електронного архівування та документообігу. Таке, з одного боку, дозволяє розробникам використовувати ту саму технічну основу для постачання різних систем, що виконують різні завдання, але мають можливість подальшого нарощування функціоналу, а з іншого — є причиною певної плутанини та змішування понять, оскільки не завжди зрозуміло, про що саме йдеться: про систему електронного архіву, систему електронного документообігу, або ж про СЕАД. До того ж, залежно від контексту і конкретної реалізації, термін «електронний архів» може позначати різні технічні системи: файловий масив, електронну картотеку, систему електронного архіву або ж СЕАД.

З іншого боку, називання СЕАД одним з типів ЕА виводить розуміння поняття «електронний архів» за межі усталеного або нормативного, оскільки, у цьому разі, електронним архівом позначається система, що містить ЕА.

Таким чином, у найзагальнішому випадку технічної реалізації (у виді СЕАД), терміном «електронний архів» позначають (Рындін, 2007) програмно-апаратний комплекс, що вирішує завдання: обліку документів, їх збереження; створення електронних документів всіх інформаційних потоків організації; управління доступом, документообігом та використанням інформації, що зберігається, зокрема для розробки нової. Водночас інформація використовується як в електронному виді, так і в паперовому, оскільки враховується можливість її друку.

Нині такі ЕА формуються з кількох поєднаних модулів (Рындін, 2007), які означаються як підсистема збереження, підсистема аналізу та обслуговування, підсистема звернення або додатків користувача, підсистема сканування й підсистема друку. Підсистема збереження складається з довгострокового та оперативного архівів, функціонування яких підтримується програмним забезпеченням ЕА. Функціонування підсистеми аналізу та обслуговування забезпечується системним і серверним програмним забезпеченням ЕА, підсистеми звернення або додатків користувача — клієнтським програмним забезпеченням, встановленим на клієнтські станції. Підсистема сканування складається з підсистем введення вузькоформатних і широкоформатних документів та містить засоби перетворення документів в електронний вигляд, засоби обробки зображень і засоби долучення документів до підсистеми збереження. Підсистема друку складається з підсистем тиражування вузькоформатних і широкоформатних документів.

Слід зазначити, що такий ЕА може бути реалізованим як на базі одного комп'ютера, так і на базі великої кількості комп'ютерів, об'єднаних локальною або глобальною мережею (Рындін, 2007). Водночас описане розбиття ЕА на структурні одиниці, з одного боку, умовне, тому що той самий пристрій може належати до декількох підсистем (наприклад, багатофункціональний пристрій може бути елементом як підсистеми сканування, так і підсистеми друку), а з іншого, відповідає наведеній вище функціональній еталонній моделі відкритої архівної інформаційної системи.

Далі детальніше розглянемо проблеми та технології, що притаманні підсистемі сканування.

У разі впровадження СЕАД на діючому підприємстві або в організації постає проблема масового введення різноманітних документів (посторінкових або зброшурованих, рукописних або друкованих), що накопичились за роки його існування.

Важливо те, що для виконання подальшого пошуку, сортування та модифікації документів необхідно забезпечити їх структуроване подання, тому дані мають вноситись з урахуванням (Асєєв, 2014) організаційної структури підприємства, існуючих та затверджених довідників і класифікаторів, форматів та типів файлів.

Водночас для переведення паперових документів в електронний вигляд застосовують як ручний друкарський спосіб, так і автоматичний, із залученням сканерів та систем оптичного розпізнавання (Optical Character Recognition, OCR).

Важливою проблемою тут постає необхідність досягнення якості інформації, яку можна підвищити, наприклад, зіставленням введених даних з оригіналом та подальшим виправленням помилок.

У випадку автоматичного переведення паперових документів в електронний вид необхідно вирішити проблеми вибору сканера та системи оптичного розпізнання. Якщо форму документів можна модифікувати, то її змінюють під сканер, в іншому разі сканер добирають під документи.

Сканери бувають офісними (для масового уведення документів майже не застосовуються), швидкісними (основні виробники: Fujitsu, Bell+Howell, Mitsubishi, Hewlett-Packard, Avison, Kodak), промисловими (основні виробники: Fujitsu, Bell+Howell, Banctec, Hewlett-Packard, Kodak), планшетними та панорамними.

Важливими характеристиками під час вибору сканерів є (Асєєв, 2014): ресурс (визначається з загального обсягу переведених в електронну форму аркушів, стандартним вважається термін 5–7 років), продуктивність (10–500 і більше сторінок за хвилину), наявність механізму автоподавання аркушів, його ємність та тип (механічний, електростатичний, вакуумний), можливість роботи в безперервному режимі (зазвичай, характерно для промислових сканерів), наявність додаткового обладнання (спеціальні лампи для сканування кольорових зображень або бланків, вбудований принтер для друкування тексту в куті документа, що сканується тощо).

Якщо ресурс сканера не зазначено в паспортних даних, його значення можна уточнити в продавця. Також слід оцінити ресурс витратних компонентів сканера (лампа, деталі механізму подання аркушів тощо).

Оскільки паспортна продуктивність сканера найчастіше вказується для аркушів формату А4 в альбомній орієнтації під час сканування з роздільною здатністю 200 точок на дюйм (Асєєв, 2014), чого на практиці недостатньо, то за потреби сканування аркушів книжкової орієнтації з роздільною здатністю 300 точок на дюйм реальна продуктивність знизиться щонайменше вдвічі. Слід також враховувати, що реальна продуктивність сканера може бути визначена лише під час роботи, оскільки залежить від таких чинників, як навченість і кваліфікація персоналу, стан та підготовленість документів, що скануються, тощо, тому для попередньої оцінки продуктивності сканера рекомендується (Асєєв, 2014) зменшити його паспортну продуктивність удвічі.

Необхідно зазначити, що сканування документів, які не можна пошкоджувати (старі документи та такі, що мають значну цінність), може потребувати використання електростатичного або вакуумного механізму автоподавання аркушів, які наявні лише в дорогих планшетних або панорамних сканерах.

Додатково, для мінімізації наслідків, слід передбачити реакцію на збої: «зажовування» паперу, перекіс, одночасний захват кількох сторінок,

вихід з ладу сканера тощо — оскільки вони можуть призвести до істотного уповільнення сканування.

Хоча завдання переведення сканованого зображення друкованого тексту в текст електронного документа в більшості випадків можна вважати вирішеним (одним із лідерів серед програмних систем розпізнавання є FineReader 15, фірми АBBYY), проте проблемою є якісне оцифрування рукописних текстів, яке здійснюється спеціальними системами — Intelligent Character Recognition, ICR.

Нині завдання розпізнавання неадаптованого рукописного тексту не вирішено, хоча існують системи, що дозволяють ефективно вводити рукодрукований текст (Асєєв, 2014) (коли слова пишуться окремими друкованими літерами). Прикладами таких документів є анкета Пенсійного фонду або податкова декларація. Для забезпечення машиночитаності бланки форм подібних документів мають у кутах реперні квадрати, виділені місця під рукописні букви та інструкцію з заповнення.

Інша проблема — введення інформації з документів, що належать до гнучких форм, повна стандартизація яких неможлива (Асєєв, 2014). Прикладами таких документів є банківське платіжне доручення та вхідні листи. Стосовно листів проблему для автоматичного введення становить розміщення їхніх загальних атрибутів: дата, номер, одержувач, відправник тощо — в різних місцях у різних документах.

Слід зазначити, що нині невідомі програмні продукти (Асєєв, 2014), здатні забезпечити введення будь-яких гнучких форм без додаткового програмування. Стандартний підхід до узгодження означеного питання полягає у створенні різними фірмами окремих модулів для розпізнавання гнучких форм, які потім ліцензуються та інтегруються в програмні системи або комплекси. Також відомим є використання системи автоматизованого уведення платіжних доручень FineReader Bank, як основи для створення готових додатків для розпізнавання гнучких форм.

Висновки. Таким чином, аналіз термінів, пов'язаних з проблематикою електронних архівів, свідчить, що у фаховому середовищі поряд з терміном «електронний архів» використовується термін «цифровий архів» у синонімічному значенні, що не коректно, оскільки «цифровий архів» містить лише колекції, сформовані за допомогою оцифрування традиційних архівних документів, а отже, цифровий архів є частиною електронного архіву.

Найчастіше поняття «електронний архів» трактується як інформаційна система або сукупність організаційних та програмно-апаратних засобів для збереження і використання архівних та інших даних в електронному виді. Водночас структура та функції такої системи повинні відповідати міжнародному стандарту ISO 14721: 2012 та можуть різнитись

залежно від реалізації системи та сфери її застосування, отже, потребують додаткового уточнення.

Зазначено, що розробники інформаційних систем часто розширюють поняття «електронний архів», використовуючи його для позначення систем, які, фактично, містять електронний архів, хоча, зважаючи на вимоги стандарту ISO 14721: 2012, таке є коректним. До того ж існує економічне розуміння поняття «електронний архів» як засобу збільшення доходу організацій, які його застосовують.

Окреслено основні проблеми, пов'язані з масовим введенням документів до електронних архівів за допомогою підсистеми сканування: забезпечення структурованого подання документів, досягнення якості введеної інформації, вибору сканера та системи оптичного розпізнання, якісного оцифрування рукописних текстів, введення інформації з документів типу гнучких форм; і технології: друкарський та автоматичний способи переведення паперових друківаних (OCR) і рукописних (ICR) документів в електронний вигляд, розробка окремих програмних модулів із використанням або без використання програми FineReader Bank для створення систем із розпізнання документів — гнучких форм.

Перспективи подальших досліджень. Подальші розвідки планується зосередити на дослідженні проблем оцифрування об'єктів різноманітних фондів (бібліотечних, музейних тощо).

Список посилань

- Асєєв, Г. (2014). Концепція технології масового уведення документів в електронні архіви. *Вісник Книжкової палати*, 6, 26–28.
- Білик, В. Г. (2017). Понятійно-термінологічний аспект природничо-наукової підготовки майбутніх психологів у вищих навчальних закладах. *Наукові записки [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія: Педагогічні науки*. Вип. СХХХV (135), 13–21. Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Вакулєнко, М. О. (2009). *Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії*. Київ: Б/в.
- Державна архівна служба України. (2020). *Електронний архів*. Відновлено з https://old.archives.gov.ua/Electronic/E_A.php.
- Зарицький, М. С. (2004). *Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: Політехніка; ТОВ «Фірма “Періодика”».
- Збанацька, О. (2017). Інформаційний пошук за стандартами інформаційної сфери: термінологічний аспект. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* (Вип. 48, с. 30–42).
- Золотарьова, І. О., Бутова, Р. К. (2008). *Автоматизація документообігу*. Видавництво ХНЕУ.
- Карпова, І. Д. (2002). Українська народна пісня: термінологічний аспект. *Культура народів Причорномор'я*, 36, 228–229.

- КОРУС Консалтинг. (2006). Как работает автоматизированный документооборот. *Keйс*, 6. Восстановлено из <http://www.korusecm.ru/newsandevents/articles/documents-circulation.html>.
- Мельник, О. (2005). К цифровому будущему архивов. *Intelligent enterprise*, 11 (121). Восстановлено из <https://www.iemag.ru/analytics/detail.php?ID=16013>.
- Місник, Н., Симоненко, Л. (2002). Про «стан здоров'я» мови медицини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 453, 262–269.
- Офісні системи і електронний документообіг*. (2016). Я. О. Швець (Укладач). ЗГЕК ЗДА.
- Павлова, О. (2018). Українське зіставне термінознавство: сучасний стан і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 890, 15–19.
- Правління Національного банку України. (2006). *Положення про порядок формування, зберігання та знищення електронних архівів у Національному банку України і банках України: постанова № 357*. Верховна Рада України. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-06>.
- Рындин, А. (2007). Архив без пыльных полок или способы организации архива предприятия. *ЕСМ-Journal*. Восстановлено из <https://ecm-journal.ru/card.aspx?ContentID=1912029>.
- Філіпова, Л. Я. (2018). Цифрові архіви в сучасному суспільстві: термінологічний та змістовний аспект. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2, 6–11.
- Lavoie, Brian. (2014). *The Open Archival Information System (OAIS) Reference Model: Introductory Guide (2nd Edition): DPC Technology Watch Report 14–02 October 2014*. Charles Beagrie Ltd. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7207/twr14-02>.

References

- Asieiev, G. (2014). The concept of the technology of mass entry of documents in electronic archives. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 6, 26–28. [In Ukrainian].
- Bilyk, V. G. (2017). Conceptual and terminological aspect of future psychologists' science preparation in higher educational institutions. *Proceedings [of the National Pedagogical Dragomanov University]*. Series: *Pedagogical sciences*. Issue CXXXV (135), 13–21. Publishers of National Pedagogical Dragomanov University. [In Ukrainian].
- Vakulenko, M. O. (2009). *Current issues of terminology and Ukrainian science terminography*. Kyiv: No publishing house. [In Ukrainian].
- State Archival Service of Ukraine. (2020). *Electronic archive*. Retrieved from https://old.archives.gov.ua/Electronic/E_A.php. [In Ukrainian].
- Zarytskyi, M. S. (2004). *Current issues of the Ukrainian terminology*. Politekhnik; Firm «Periodyka» Ltd. Kyiv. [In Ukrainian].
- Zbanatska, O. (2017). Information Search in Standards of the Informational Sphere: Terminological Aspect. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo* (Issue 48, p. 30–42). [In Ukrainian].

- Zolotarova, I. O., Butova, R. K. (2008). *Docflow Automation*. Publishers of KhNEU. [In Ukrainian].
- Karpova, I. D. (2002). Ukrainian folk song: terminological aspect. *Kul'tura narodov Prichernomor'ja*, 36, 228–229. [In Ukrainian].
- KORUS Konsalting. (2006). How does automated workflow work? *Kejs*, 6. Retrieved from <http://www.korusecm.ru/newsandevents/articles/documents-circulation.html>. [In Russian].
- Melnik, O. (2005). Toward Digital Future of Archives. *Intelligent enterprise*, 11 (121). Retrieved from <https://www.iemag.ru/analytics/detail.php?ID=16013>. [In Russian].
- Misnyk, N., Symonenko, L. (2002). About the «state of health» language of medicine. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 453, 262–269. [In Ukrainian].
- Office systems and electronic document management*. (2016). Ya. O. Shvets (Developer). ZGEK ZDIA. [In Ukrainian].
- Pavlova, O. (2018). Ukrainian Contrastive Terminology Science: Current State and Perspectives. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika». Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii»*, 890, 15–19. [In Ukrainian].
- Board of the National Bank of Ukraine. (2006). *Regulations on the procedure for formation, storage and destruction of electronic archives in the National Bank of Ukraine and banks of Ukraine: Decree No. 357*. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-06>. [In Ukrainian].
- Ryndin, A. (2007). Archive without dusty shelves or ways of organizing an enterprise archive. *ECM-Journal*. Retrieved from <https://ecm-journal.ru/card.aspx?ContentID=1912029>. [In Russian].
- Filipova, L. Ya. (2018). Digital archives in the modern society: terminological and content aspects. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 2, 6–11. [In Ukrainian].
- Lavoie, B. (2014). *The Open Archival Information System (OAIS) Reference Model: Introductory Guide (2nd Edition): DPC Technology Watch Report 14–02 October 2014*. Charles Beagrie Ltd. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7207/twr14-02>. [In English].

Надійшла до редколегії 30.06.2020 р.

ISSN 2410-5333

Наукове видання
Scientific edition

Вісник Харківської державної академії культури
Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture

Збірник наукових праць
Scientific Journal

Випуск 58
Issue 58

Редактори:
А. А. Троян
Г. С. Положий

Дизайн обкладинки
І. Р. Акмен

Комп'ютерна верстка
І. Г. Колесник

Підписано до друку 10.12.2020 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Times». Папір для мн. ап.
Ум. друк. арк. 5,8. Обл.-вид. арк. 6,3. Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції:
ХДАК, Україна, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4

Віддруковано в ПП Озеров Г. В.
м. Харків, вул. Університетська, 3, кв. 9.
Свідоцтво про реєстрацію: № 818604 від 02.03.2000